ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VIII. DİZİ — Sa. 8[c]

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Prof. Dr. FUAD KÖPRÜLÜ

4. baskı

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1991

Birinci baskı : 1959
İkinci baskı : 1984
Üçüncü baskı : 1988
Dördüncü baskı : 1991

İ Ç İ N D E K İ L E R

II. ETNİK ÂMİLLER (S. 39-45)

III. İÇTİMAÎ ve İKTİSADÎ TARİH TASLAĞI (S. 45-64)

XIII. Asırda Anadolu Türkleri'nin yaşayış şekli ve şartları itibariyle üç ayrı gurup hâlinde tedkiki (S. 45).

A. GÖÇEBELER (S. 46-49)

Göçebe, daha doğrusu yarı göçebelerin hayat tarzları.— Hayvancılık, muhaceret, askerî maksatlarla hudutlara yerleştirilenler; *İl-başı* ünvanlı reisleri; *Çepniler*'in Trabzon İmparatorluğu'na karşı muvaffakıyetli mukabeleleri; XV. asır başında bir seyyahın *Türkmen aşiretleri* hakkında müşahadeleri; yerleşik halk ile menfaat tezadları; zaman zaman âsayişi bozmaları (S. 46-47).— *Göçebe* aşiretlerin müslümanlığı anlayış tarzları, *Türkmen babaları*; Kaykhusrev II. devrinde *Babaî isyanı* ve bunun büyük zorluklarla bastırılması (S. 48).— *Babaîler* hareketinde, Moğollar'ın ve Selçuklu sahasından kaçıp Antep ve Halep havâlisinde bulunan Hāwrezmli aşiretlerin alâkaları (S. 49)

B. KÖYLÜLER (S. 49-52)

İlk Selçuk fütuhatı sırasında Anadolu'da nüfus azlığı; yeni gelen *Türk* ve *İslâm* unsurlardan kısmen köyler teşkiline çalışılması ve kısmen de onların şehirlerde yerleştirilmesi; İran yoluyla gelen *Türk* ve *İslâm* unsurları yalnız *göçebe* aşiretlerden mürekkep değildir; içlerinde köylüler ve şehirlilerin de mevcut olması; Hıristiyan unsurların uzun zamanlar içinde *Türkleşme*'leri (S. 50).— Türkistan'dan Anadolu'ya getirilen coğrafî adlar; Moğollar devrinde köy hayatı; her köyün ibtida ayrı bir etnik ve dinî unsur tarafından kuruluşu; toprak sahibleri, rencberler, yarıcılar, köy aristokrasisi, köy kâhyaları, mâlikâneler (S. 51).— Felâkete uğrayan çiftçilere hükûmet yardımı; Selçuk devri köy vergileri; hükûmet hisabına mâden işleten, yahut *köprü*, *derbend* bekleyen ve vergiden muaf olanlar; *vakıflar* mes'elesi (S. 52).

C. ŞEHİR HAYATI (S. 52-64)

XIII. asırda Selçuklu Anadolu'sunda şehir hayatı; iç ve dış ticaretin inkişafı; ticaret ve sanayi faaliyetinin şehir hayatına te'siri; Selçuklu hükümdarlarının ticareti himayeleri; Mısır ve cenubî Rusya ile ticaret; Anadolu'dan geçen ticaret yolları; Iznık İmparatorluğu'nun kuruluşu ve Selçuklular'la ticaret; 'Ala al-dîn Kaykobād'ın *Venedikliler*'e verdiği 1220 tarihli fermanı; ticaret maddeleri, gümrük resimleri, umumî ticaret serbestîsi (S. 52-54).— Kıbrıs ile Konya Sultanlığı arasındaki ticarî münâsebetler; ücretli *Latin* askerleri ve harb âletleri tedâriki; Anadolu'dan şap ihracı inhisarını alan *İtalyan* tâcirleri; XIII. asrın ilk yarısında büyük ticaret yolları üzerindeki şehirlerin refah ve serveti; İlhânî hâkimiyeti altında, bütün menfî âmillere rağmen bu inkişafın devamı; İlhanlılar devrinin büyük ticaret merkezi olan Sivas; Yumurtalık -Sivas-Tebriz yolu; İlhanlılar devrinde Aadolu'dan alınan vergi mikdarları; Türkiye'nin zengin bir memleket olduğu hakkında Haython'un ifadeleri (S. 54-56).— XIII. asırdan başlayarak Anadolu'da şehir hayatının inkişafı; şehir teşkilâtı hakkında bâzı düşünceler; bunların esâsen bir *cité* olmadıkları; Anadolu'nun eski büyük şehirlerinde etnik menşe'leri ve dinleri

mâhiyetini almaları; yerli Rumlar'ın, Türk hâkimiyetini tercih etmeleri; Mısır, İran ve Kırım'dan medrese ve idare adamlarının bu Beylikler'e gelip yerleşmeleri (S. 78).— Hudut sâhalarına gelen mücâhid *dervişler*; köylere ve göçebeler arasına dağılan karışık akîdeli müfrid *şi'î* ve *bâtınî* temayüllü *Türkmen babaları*; şehir ve kasabalarda yerleşen *sünnî* tarikatlere mensub *dervişler*; Müslüman ve Hıristiyanlar arasında karşılıklı dinî tesamüh; XII. asırde Beyşehri-gölü'ndeki adacıklarda yaşayan Rumlar'ın, Türkler'le dostlukları ve Türk âdetlerini kabulleri; *Digenis Akritas* ve *Seyyid Battal* destanlarının ve daha sonra *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin, Türk-Bizans mücadelelerinde derin bir husumet rûhu bulunmadığını göstermesi (S. 79-80).

C. İSLÂMLAŞMA (S. 80-83)

Selçuklular devrinde *ihtida* mes'elesi; bunun psikolojik ve iktisadî sebepleri; İlhanlılar hâkimiyeti devrinde, Baydu zamanında İslâmlar aleyhine alınan bâzı geçici tedbirlere rağmen,Gāzān zamanından başlayarak Müslümanlar'ın hâkim mevkii; *ihtida*'ların mahdut kalması; Anadolu Hıristiyanları'ndan alınan *cizye*'nin ehemmiyeti; XIV. asırda garbî Anadolu beyliklerinde *ihtida* mes'elesinin mâhiyeti; Gibbons'un ve sair bâzı garblı müverrihlerin Osmanlı sâhasında çok büyük nisbette *ihtida*'lardan bahsetmeleri hiçbir esasa dayanmaz; bütün *uc* beyliklerinde ve Osmanlılar'da cebrî bir islâmlaştırma siyasetinin tâkip olunmadığı (S. 80-81). — Osmanlı kroniklerinin bu hususta verdikleri bâzı malûmatın çok şüpheli ve mütenâkız olması ve umumî bir cereyanı ifade etmemesi (S. 82). — Garp sâhalarında islâm kesafetinin artmasında, şarktan mütemâdî gelen Türk ve İslâm unsurlarının büyük rolü; *ihtida* ameliyesi, bilhassa XV. asırda Balkanlar'da olmuş ve XVI - XVII. asırlarda kuvvetle devam etmiştir. Osmanlı devletinin ilk kuruluş zamanlarında, idareci unsurlarını Rum mühtedilerinden bulduğu iddiâsının mânasızlığı; Bizans ile mukayese (S. 82-83).

D. ASKERÎ, DÎNÎ, MESLEKÎ (Corporatif) TEŞEKKÜLLER (S. 83-102)

Âşık Paşazâde'nin bahsettiği içtimaî teşkilâtlar; bu gibi teşekküllerin yalnız Osmanlı sahasına inhisar etmeyip islâm dünyasında uzun asırlardanberi türlü isimler altında mevcudiyeti; biribirlerine tedahülleri (S. 83).

I. GĀZÎLER ve ALPLAR (S. 85-89).— Eski Türkler'de *Alp* ve Müslüman Türkler'de *Gāzî* ünvanları; İslâm tarihinin muhtelif devirlerinde *Gāzî* tâbirinin mâna ve şumûlü; İslâm dünyasının şark ve garb hudutlarında *Gāzî* teşkilâtı ve ünvanı; Mâveraünnehir'de, İran'da, Bağdat'da ve sair büyük islâm şehirlerinde *Gāzîler*, *'Ayyārlar*, *fatā*'lar; Moğol istilâsından önce ve sonra muhtelif sâhalarda bu serserî zümrelerin aldıkları muhtelif isimler (S. 85-86).— Tasavvuf mesleklerinin bu zümrelerle irtibatları; *Horasan melâmetîyesi* diye mâruf tasavvufî meslek mensublarının *Horasan 'Ayyārları* ile alâkası ve böylece birtakım tasavvufî tâbirlerin onlara da geçmesi; büyük şehirlerdeki esnaf teşekküllerinin de bunlarla

III. OSMANLI DEVLETİ'NİN BAŞLANGICI (S. 102 - 110)

A. TARİHÎ VÂKIALAR (S. 103-105)

ÖNSÖZ

1934'de Paris Üniversitesi'ne bağlı olarak açılan *Türk Tedkikleri Merkezi*'nde Osmanlı devletinin kuruluşu mes'elesi hakkında vermiş olduğum üç konferans, 1935'de *Les Origines de l'Empire Ottoman* ismi altında, İstanbul Fransız Enstitüsü neşriyatı arasında, o zaman Üniversite rektörü bulunan Enstitü âzasından Profesör Sébastien Charléty'nin küçük bir mukaddimesi ile çıkmıştı. Gerek Sorbonne'da bu merkezin kuruluşunda, gerek konferanslarımın neşrinde, o zaman İstanbul Fransız Enstitüsü'nün Müdürü ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi profesörü bulunan aziz dostum ve eski mesaî arkadaşım Albert Gabriel'in büyük gayretlerini şükranla anmak isterim. Bu gün *Collège de France*'ın emekli fahrî profesörü ve Fransız Enstitüsü âzası olup Türk san'atı hakkındaki emsalsiz tedkiklerine hâlâ devam eden bu eski ve vefalı dostu anarken, başta rahmetli S. Charléty olmak üzre, kaybetmiş olduğum birçok müşterek dostları da derin bir teessürle hatırlamaktan kendimi alamıyorum.

Kitabım, selâhiyetli muhitlerde çok iyi karşılandı. Mahdut birkısım tarihçileri ve oryantalistleri alâkalandırmasına rağmen, az zamanda nüshası kalmadı. 1938 son baharında, Zürich ve Bruxelles'deki iki kongreden Paris'e döndüğüm zaman, kitabı neşıeden Boccard'ın deposunda kalmış olan son nüshayı satın alarak, meşhur tarihçi Louis Halphen'e —Zürich kongresinde kendisine vermiş olduğum sözü yerine getirmek üzre— vermiştim.

Bunun Rusça'ya tercüme edilerek litografya ile Moskova'da basıldığını, meşhur rus türkologu eski dostum Profesör Gordlevsky'nin 1941'de neşredilen *Anadolu Selçukluları Tarihi*'nin bibliyografyasından öğrendim. 1937-1939 yıllarında İstanbul'da çıkan fransızca günlük *Stamboul* gazetesinde, eser muntazaman tefrika suretiyle tekrar neşrolunduğu gibi, yine o sıralarda Ankara'da çıkan fransızca haftalık *Ankara* mecmuasında da birçok parçaları iktibas ve neşredildi. Nihayet 1955'de, İslâm ve Türk tedkikleri için eski bir merkez olan Bosnasaray'da Profesör Nedim Filipoviç kitabımı sırp-hırvatçaya tercüme ederek, ilâve ettiği —müellifin ilmî faaliyetlerine ve şahsiyetine ait mübalâgalı iltifatlarla dolu— uzunca bir mukaddime ile birlikte neşretmiştir.

Türkiye'ye ait muhtelif dillerde —fakat bilhassa fransız dilinde— yazılmış eserlerin bibliyografyalarında hemen umumiyetle ona müracaat edildiği görülür. Eserin uyandırdığı bu umumî alâka sebebiyle, uzun yıllardanberi birçok ecnebî araştırıcılar, hattâ birçok ilim müesseseleri tarafından şahsıma yapılan mürâcaatlere, elimdeki mahdut nüshaları da dağıtıp bitirdikten sonra, menfî cevap vermek zorunda kaldım ve hâlâ da kalıyorum.

* * *

Eserin neşrinden sonra, muhtelif ilim mecmualarında bâzı tanınmış ilim adamlarının ona ait tenkidleri çıktı. Türk-Moğol filoloji ve tarihi hakkındaki tedkikleriyle de meşhur olan büyük sinolog P. Pelliot'nun *T'oung pao* mecmuasındaki (C. XXXII, Sayı 2, Leyden 1936) mütâlealarını, bu eski dostun muazzez hâtırasını sevgi ve saygı ile anarak, zikretmek isterim. İptida 1923'de Paris'te tanışmak ve görüşmek şerefine nail olduğum bu büyük âlim ile, 1925'de Léningrad'da Rus İlimler Akademisi'nin ikiyüzüncü yıldönümü şenliklerinde, 1938'de Bruxselles'de Müsteşrıklar Kongresi'nde buluşup görüşmüştüm. Onunla son defa 1939'da Paris'te, Opera civarında meşhur bir lokantanın —vaktiyle Goncourt Kardeşler'in ve dostlarının muayyen günlerde toplanıp

yemek yedikleri— hususî küçük salonunda, bir öğle yemeğinde buluştuk. İkinci dünya savaşının başlamış olduğu o günlerde, Sorbonne'da yeni ders yılının açılışı münasebetiyle yapılan merasimde Üniversite'nin fahrî doktorluk beratını almak için Paris'te bulunuyordum ve bu öğle yemeği de, Collège de France ve Sorbonne profesörlerinden bâzı eski dost ve meslekdaşlarım tarafından veriliyordu. Çok korkunç ve karanlık dünya şartlarına rağmen, Şark tedkiklerinin en büyük otoritelerinden olan o vefakâr dostlarla o yemek masası etrafında geçirdiğim zaman, hayatımın en mes'ut ve unutulmaz hâtıralarından birini teşkil eder. O kadar ki, P. Pelliot'nun küçük kitabım hakkındaki mütalâalarını zikretmeden evvel, bu küçük hâtırayı tesbit etmekten kendimi alamadım.

Büyük âlim, bu küçük tenkıydinde, kitabımın Şarkî Asya'yı da alâkadar eden birkaç noktasını tebarüz ettirdikten ve onlara iştirâk ettiğini söyledikten sonra, birkaç teferruat me'elesinde, benim yanıldığım bâzı cihetleri tashih ediyordu; meselâ ben Guillaume de Rubruck'un Kara Korum'a giderken 1255'de Konya'dan geçtiğini söylemiştim; halbuki bu uğrayış, giderken değil dönerkendir. Yine benim kitabımda *yisvut* olarak yazılan kabile adının acaba *Bisvut* mu olduğunu ileri sürüyordu ki, bunda da haklı idi. Ben bu kabile ismi hakkında, bu tenkıydin neşrinden sonra da epeyce uğraştım ve neticede, Moğolca'nın en büyük mütehassıslarından olan âlim dostumun ne kadar haklı olduğunu anladım. Kitabımda, Osmanlı sülâlesini XI. asrın sonlarında ve XII. asır başlarında Anadolu'ya gelen *Kayı*'lardan saydığımı ve *Uc* kelimesini bir kabile adı sanan birçok garp âlimlerinin bu eski yanlışını düzelttiğimi ehemmiyetle tesbit ederek bu küçük kitaba *mükemmel* sıfatını veren P. Pelliot, pek tabiî olarak, yalnız kendi ihtisasını alâkalandıran noktalar üzerinde durmuş ve mumumî olarak bunun "Osmanlılar'ın menşe'i hakkındaki mahdut bilgilerimizi bir araya toplayan" bir *mise au point* olduğunu söylemiştir;

halbuki bu küçük eser, mevzu hakkında mevcut mahdut ve değersiz bilgileri bir araya toplayan bir eser değil, Osmanlı Devleti'nin menşe'leri hakkındaki eski faraziyeleri hemen baştan başa çürüten ve o zamana kadar ileri sürülenlerden tamamiyle farklı yeni faraziyeler ortaya atan, Selçuklular devrinin iktisadî ve içtimaî tarihi, dinî ve tasavvufî cereyanları hakkında yirmi yıllık tedkiklerimin neticelerini ilim dünyasına arzeden ilk bir *terkip tecrübesi* idi. Çin ve Moğol tedkiklerinin büyük üstadı, kendisine yabancı olan bu mes'eleler hakkında herhangibir mütalea yürütmekten, pek tabiî olarak, uzak kalmıştı.

Kitabım hakkında ikinci bir tahlil ve tanıtma yazısı, yine aynı yıl, Belgrad'da neşredilen *Revue İnternationale des Etudes Balkaniques'*-de çıktı [II. annee, Tome I-II (3-4), p. 303-305]. Bu küçük yazının muharriri, mecmuanın müdürlerinden ve Zagreb Üniversitesi profesörlerinden P. Skok idi. Balkan mes'eleleri ve bilhassa Balkan dilleri filolojisindeki tedkikleriyle tanınmış olan bu değerli âlim, hakikî ilim adamlarına mahsus tevâzu'la, bu eserin, "Balkan dillerindeki Türk unsurunun anlaşılabilmesi için gayet iyi bir giriş mahiyetinde olduğunu, kendisinin de, işte bu sebeple bundan bahsetmek cesaretini bulduğunu" söylüyordu. Onun fikrine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun menşe'leri mes'elesi, Balkan hayatının herhangi sâhasında çalışırsa çalışsın, bütün *Balkanolog'*-ları en yüksek derecede alâkalandırır. Eserin mevzûu ve neticeleri hakkında kısaca malûmat veren Prof. Skok, *Osmanlı* kelimesinin sırp-hırvatca'da nasıl bir mânâda kullanıldığını Banja Luka ve Gacko'da bâzı ortodoks sırp-hırvat ailelerinde, *abdal* kökünden geldiğine asla şüphe olmayan, *Avdaloviç* soyadına tesadüf edildiği halde, müslüman boşnaklarda buna rastlanmadığını ilâve ediyor. XIV. asırda Balkanlar'a gelen şehirli, köylü ve göçebe Türkler'in, zengin Selçuklu medeniyetinin vârisleri olduğu hakkında kitabımızda müdafaa edilen fikre iştirak eden P. Skok, *Balkanlar'da Türk Dili Kalıntıları* adlı makalesinde [aynı mecmua, C. I, S.

592] şehir hayatına ait olarak Türkler'in Balkan dillerine getirdikleri şark menşe'li çok zengin lûgat malzemezinden bahsettiğini hatırlatarak, bunun tarihî izahını, bu Türkler'in Selçuklu medeniyetinin vârisi oldukları hakkındaki mütaleamızda bulmaktadır.

* * *

Küçük kitabımızın bir taraftan Çin ve Moğol, diğer taraftan Balkan dilleri sâhasında çok tanınmış iki mütehassısı tarafından bu kadar iyi karşılandığını gösteren bu izahlardan sonra, yalnız Fransa'da değil, bütün dünyada geniş şöhret kazanmış büyük bir tarihcinin yâni Prof. Lucien Febvre'in ona ait düşüncelerini nakletmekten kendimi alamıyorum. Kelimenin en geniş mânâsiyle hakikî bir tarihçi ve misline nâdir rastlanır mütebahhir ve çok cepheli bir âlim olan L. F., tarih ve sosyoloji ile az çok uğraşan herkesin bildiği gibi, İkinci Cihan Harbi'nde Naziler tarafından öldürülen kıymetli mesaî arkadaşı Marc Bloch ile birlikte *Annales d'Histoire Economique et Sociale*'i 1929'da kurmuş ve etrafına topladığı muhtelif ihtisas sâhalarına mensup değerli arkadaşları ile beraber, tarihçilikte yeni ve geniş bir anlayışın öncüsü olmuştu. Birinci Cihan Harbi'nden sonra yepyeni bir anlayışla çıkarılmağa başlanan *Fransız Ansiklopedisi*'nin başında da yine o vardı. İkinci Dünya Harbi içinde ve harpten sonra —türlü isim değişiklikleri ile— kendisi ve vefalı arkadaşları tarafından neşrine devam edilen mecmuası, tarih ve içtimaî ilimler sâhasında hâlâ en yeni ve ileri fikirleri yaymakla meşguldür. Yaşının yetmişbeşi geçmesine rağmen ilmî faaliyetlerine sarsılmaz bir kudretle devamı ederken, iki yıl kadar evvel, umulmadık bir sırada, hayata gözlerini kapayan bu büyük üstadın hususiyetlerinden biri de, fikir ve mütalealarını gayet açık ve samimî olarak ifade etmesi, en yakın dostlarını ve en büyük şöhretleri bile bundan istisna eylememesiydi. İşte, L. F. 'in benim küçük kitabım hakkında —mevzû ile hususî bir alâkası olmamakla beraber— hakikî bir tarihçi anlayışı ile

ileri sürdüğü mütâlealarin ehemmiyet ve kıymeti, bundan dolayıdır. Bâzıları tarafından tevâzua aykırı sayılsa bile, bu bir sahifelik tahlilin bâzı parçalarını buraya kısaca nakletmekle, bugün bile, mânevî bir zevk ve kuvvet duyduğumu saklayamam.

Osmanlı İmparatorluğu'nun menşe'leri mes'elesini "umumî surette" ve "bir bütün olarak" ele aldığımı ve onu aydınlığa çıkardığımı söyleyen L. F., metinleri sıkı bir tenkidden geçirdiğimi, efsanelerin yerine ilmî bilgiler koyduğumu, Gibbons'un kitabındaki birçok yanlış vâkıaları ve yanlış tefsirleri meydana çıkardığımı, bilhassa, geniş nisbette menkıbe ve hikâyelere dayanan rivayetlerin yerine tamamiyle tarihî mütalealar ileri sürdüğümü, benden evvel çalışanların, "halletmek" şöyle dursun sadece "ortaya koymayı" bile bilemedikleri mes'eleler hakkında "bilmiyoruz" demekte tereddüt etmediğimi ifade ediyor ve yazısını şu hükümlerle bitiriyordu: "Sözün kısası, müellif, hikâyeci tarih merhalesini geniş surette geçerek, sağlam bir izah ve terkip eseri vücude getiriyor. Bu mükemmel küçük kitabın teferruatına girmenin faydası yoktur. Bu kuvvetli ve dürüst eser, Köprülü'nün, metin tenkıydlerine çok alışık bir mütebahhir, iyi çalışmanın ne demek olduğunu içten kavramış bir tarihçi ve nihayet, tek taraflı iyzahlardan nefret eden, yolunda yürürken bizim görenekten ayrılmıyan manuellerimizin kayıtsız bir şuursuzlukla tekrar ettikleri bir yığın yanlışlıkları ve karışıklıkları düzeltmesini bilen bir adamdır. Onun iyzahlarında İçtimaî tarih de, iktisadî tarih de, unutulmuş değildir. Kendisinin de söylediği gibi, Ortaçağ Türk ve İslâm tarihi tedkiklerine, Garp Ortaçağı ile uğraşan mütehassısların tatbik ettikleri usûlleri tatbik etmek ve böylece insanlık tarihinin geniş birkısmını artık eskimiş ve kıymetten düşmüş an'anelerden kurtaamak için yapılan bu kuvvetli hamleyi alkışlamak lâzımdır" [*Annals d'Histoire Economique et Sociale*, IX. Anne, 1937, P. 100-101].

Tarih mefhumunu en geniş ve hakikî mânâsiyle kavramış, bu hususta uzun yıllar dersleriyle, konferanslariyle, eserleriyle, idare ettiği *Fransız Ansiklopedisi* ile ve bilhassa ölünceye kadar başından ayrılmadığı meşhur mecmuasındaki sert, fakat daima objektif tenkıyd ve tahlilleri ile nesillere rehberlik etmiş olan L. F.'in, küçük kitabım hakkındaki bu mütalealarıı, onun, kendi ihtisasından çok uzak bir mevzûa ait bir eserin mahiyetini bile nasıl kudretle kavradığını göstermeğe kâfidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun menşe'leri mes'eleleri ile uğraşan birtakım kıymetli müsteşrıklar, iyi bir filolog oldukları halde, hikâyeci tarih zihniyetinin tesirlerinden kurtulamadıkları için, tarihî mevzûlara girdikleri zaman, o dar ve ibtidaî çerçeve dışına çıkmağa muktedir olamamışlar, basitlikten kurtulamamışlardır. Türlü âmillerin te'siri altında vücude gelen herhangibir tarihî *processus*'ü çok defa tek bir sebeple yâni tek taraflı olarak iyzaha kalkmak, hayatın *Complexite*'sini yâni *réalité*'yi ihmâl etmekten başka birşey değildir. İşte benim tarih anlayışımı ve çalışmalarımda tâkip ettiğim usûlleri, tecrübeli bir tarih üstadı olarak, bu küçük kitabımdan bile hemen anlamış olan L. F.'in "tek taraflı iyzahlardan nefret ettiğimi" dikkat ve ehemmiyetle tebarüz ettirmesi, çok yerindedir.

Kendi temayüllerine göre herhangibir *doctrine*'e bağlı kalan araştırıcıların ekseriya bu hatâya düştükleri, tarihî *réalité*'yi anlamağa ve anlatmağa çalışacak yerde, yalnız "tek taraflı iyzahlarını" haklı göstermek için, ancak işlerine uygun gelen malzeme ile iktifa ettikleri ve onları o temayüle göre zorakî tefsirlere tâbi tuttukları görülür. *Réalité*'leri zorlayıcı ve tahrif edici bu gibi tek taraflı iyzahları, ben, bütün meslek hayatımda, hakikî ve dürüst bir tarih anlayışına daima aykırı ve tehlikeli saydım. Tarihî hâdiseleri *sosyolojik* bir anlayışla tedkıyka çalıştıklarını zannederek tek taraflı basit iyzahlarla her şeyi hallettiklerine inananlar, hakikî bir tarih çalışmasına ne kadar yabancı iseler, *Tarih felsefesi* ismi altında insanlık hayatının umumî tekâmülünü tasvir ve iyzah ettikleri hayâline ka-

pılan küçük bir *feylosoflar zümresi* de, hiçbir zaman *tarihçi* sayılamazlar ve insanlık tarihi hakkındaki bilgilerimizi zenginleştirecek, onu ilerletecek yerde, temamiyle *subjektif* ve hayalî hükümler vermek, indî tasnifler ve mukayeseler yapmak suretiyle, birtakım mütefekkirleri ve araştırıcıları yanlış, hattâ ters yollara sevkederler. Bu feylosoflar arasında meselâ Prof. Toynbee gibi kıymetli mütefekkirlere tesadüf edilse bile, bunları hakikî tarihçilerle aslâ karıştırmamak lâzımdır. L. F.'in, bu tarih felsefecileri hakkında muhtelif vesilelerle yaptığı geniş ve kuvvetli tenkıydlere temamiyle iştirâk ettiğimi burada bilhassa kaydetmek isterim.

* * *

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkındaki esas fikirlerimi, Türk edebiyatı hakkında daha 1913'denberi neşrettiğim muhtelif tedkiklerimde müdafaa ve iyzah etmiştim. Osmanlı Devleti'nin, Namık Kemal'in romantik iyzahı veçhile "dört yüz çadırlık bir aşiretten çıktığı" telâkkisinin mânasızlığı, "Osmanlı edebiyatı"nın Anadolu Selçukluları devri edebiyatının tabiî bir devamı olduğu, hulâsa bütün Türk tarihinin ve Türk kültür tarihinin, menşe'lerinden bugüne kadar, "zaman ve mekân içinde bir bütün olarak tedkiki" icabettiği hakkındaki düşüncelerimi, *Bilgi Mecmuası*, *Millî Tetebbu'lar Mecmuası* gibi 1913-1918 yılları arasında çıkan mecmualardaki yazılarımda geniş bir şekilde iyzah etmiş ve bu ana fikirlere dayanarak yapmış olduğum bâzı tedkikleri de, bir örnek olarak ortaya koymuştum[1]. 1919'da çıkan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'da, Anadolu'da Selçuklular devrinde inkişaf eden

[1] O zamana kadar Şark ve Garp araştırıcıları tarafından hiç düşünülmemiş olan bu yeni —hattâ eski an'anelere bağlı kalmış ilim adamları için oldukça garip ve şaşırtıcı— görüş tarzını, iptida *Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl* [*Bilgi Mecmuası*, Sayı 1, Teşrinisanî, 1329 (1913), s. 1-52] adlı mekalemde, bilhassa edebiyat tarihini ön plâna almak suretiyle, geniş surette iyzah etmiş, edebiyat tarihi "tarihin bir şûbesi" olduğu için, Türk tarihinin bütün şûbelerinde bu görüşün hâkim olması gerektiğini göstermiştim. Bu görüş tarzına temamiyle sâdık kalarak yapılmış olan şu iki tedkiki de buna ilâve edeyim: *Türk Edebiyatında Âşık Tarzı'nın Menşe' ve Tekâmülü*, *Millî Tetebbu'lar Mecmuası*, Sayı 1, 1915, S. 5-46; *Selçukîler Devrinde Anadolu'da Türk Medeniyeti*, *Millî Tetebbû'lar Mecmuası*, Sayı 2, 1916, S. 193-232.

Türk kültür hayatının, Orta-Asya kültür hayatı ile nasıl sıkı sıkıya bağlı olduğunu, reddi imkânsız kat'î delillerle gösterdim [2]. 1922'de *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda çıkan *Anadolu'da İslâmiyet* adlı tedkikte de, Anadolu Türkleri dinî tarihini, Anadolu'yu çevreleyen coğrafî sâhaları ve Orta-Şark İslâm dünyasındaki dinî cereyanları bir bütün olarak tedkik etmedikçe, anlamak imkânı olmadığını belirterek, aynı usûlün tatbikinden ayrılmamıştım. Ondan sonra çıkan bütün yazılarım, aynı usûlün ve aynı esas fikirlerin tatbikinden çıkan, onların doğruluğunu ve kuvvetini te'yid eden yeni deliller olarak telâkkî olunabilir.

Sorbonne'da verdiğim üç konferanstan teşekkül eden küçük kitap, işte bu türlü bir tarihî anlayışın mahsulü olarak vücude gelmiştir. Onları hazırlarken, pek tabiî olarak, eski tedkiklerimin neticelerinden istifade ettiğim gibi, orada bahsedilen birtakım mes'eleler hakkında evvelce yapmış olup henüz neşredemediğim araştırmalardan da geniş nisbette faydalandım; lâkin, üç konferansın dar çerçevesine sığdırabilmek zarureti ile, birçok mes'elelere kısaca temas edilip geçilmiş ve sadece neticeler verilmiştir ki, ilim âlemince o zamana kadar lâyıkıyle bilinmeyen, yahut yanlış bilinen mevzûlar için bunun ne büyük bir eksik olduğu meydan-

[2] "Edebiyat tarihimiz hakkında şimdiye kadar Şark'ta ve Garp'ta yazılmış pek mahdut ve umumî eserler ve monografiler, ekseriyetle, ilmî bir kıymetten mahrum olduğu gibi, Türk edebiyatının umumî tekâmülü mes'elesi de ilim âlemi için henüz hallolunamamış bir muammâdır. Esasen *Hammer*'den *Gibb*'e ve eski tezkirecilerimizden bugünkü bâzı nâdir araştırıcılara kadar, hiç kimse, Asya içerilerinden Akdeniz kıyılarına kadar bütün Türk milletinin, en az XIII - XIV. asırlık edebî tekâmülünü "bir *bütün* olarak mütalea ve tedkik lâzım geldiğini" maalesef anlayamamıştır. Muhtelif Türk şûbelerini, biribiriyle alâkası olmayan ayrı milletler sayarak aralarındaki râbıta ve münasebetleri anlamayan, umumî Türk tarihini bir *bütün* şeklinde mütaleaya ihtiyaç görmeyen tedkikcilerin elinde, cihan tarihinin bu mühim parçası sonuna kadar bir *muammâ* şeklinde kalacaktı. Bereket versin şu son altı-yedi sene zarfında memleketimizde mütevâzıâne bir şekilde başlayan tarih tedkikleri, müsteşrıkların şimdiye kadar ittibâ ettikleri bu nokta-i nazarın yanlışlığını ortaya koyarak, mâzimizin tedkik ve ihyâsı için nasıl bir yol tâkip edilmesi lüzumunu meydana çıkardı. Bu yeni nokta-i nazarın, Türk tarihine ait bütün şûbelerin tedkikinde ne mühim neticeler vereceği, istikbalde görülecektir" [*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, S. 6, İstanbul, 1918].

dadır. O zamana kadar, umumî ve müphem de olsa, az çok müşterek bir kanaat hâlinde sürüklenip gelen bir telâkkîyi kökünden yıkacak bir hüküm ortaya atıyorsunuz; fakat elimizdeki delilleri bütün zenginliği ve kuvveti ile meydana koymak için ayıracak sahifeleriniz yoktur. İşte bu küçük kitapta benim tâliim çok defa bu şekilde tezahür etmiş, en büyük kuvvetle müdafaa edebileceğim birçok mühim mes'eleleri sadece onlara dokunup geçmek mecburiyetinde bırakmıştır. Bu arada, evvelce muhtelif vesilelerle iyzah etmiş olduğum "*Osmanlı sülâlesi*'nin, büyük Oğuz kabilelerinden *Kayı*'lara mensup olduğu" mes'elesini, *Belleten*'in 28'inci sayısında [S. 219-303, 1943] çıkan *Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşe'i Mes'eleleri* adlı makalemde ve yine aynı mecmuanın 31'inci sayısındaki [S. 421-452, 1944] *Kay Kabilesi Hakkında Yeni Tedkikler* adlı ikinci bir yazımda geniş şekilde, yâni bütün teferruatı ile iyzah ve müdafaa imkânını buldum.

Kitabın ihtiva ettiği birtakım meçhul -şimdiye kadar haklarında hiçbir ciddî ve esaslı tedkik yapılmamış- mes'eleler dururken, evvelce de az-çok iyzah etmiş olduğum bu *Kayı* mes'elesini ele almamın başlıca sebebi şu idi: Bir taraftan, çok eski dostum ve aziz meslekdaşım Prof. P. Wittek'in -benim kitabımdan üç sene sonra İngilizce olarak çıkan *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu* [Fahriye Arık tercemesi, İstanbul 1947] adlı eserinde, "Osmanlı hanedânının *Kayı*'lara mensûbiyeti hakkındaki saray an'anesinin Murad II. devrinde uydurulduğunu" ısrar ile müdafaa etmesi, diğer taraftan da, Türk tarihinin selâhiyetli tedkikçilerinden aziz dostum Prof. Zeki Velidî Togan'ın, vaktiyle J. Marquartd tarafından ileri sürülüp benim tarafımdan şiddetle tenkid edilen ve selâhiyetli garp âlimlerince de kabûl olunan *Kay*=*Kayı* muadeletinin asılsızlığını kabûl etmiyerek -bâzı yeni delillere dayanmak suretiyle- eski Marquartd nazariyesini tekrar canlandırmak istemesi.. Benim makalelerimin neşrinden sonra, Prof. W. Eberhard, Çin kaynaklarına dayanarak, *Kay*'lar hakkında Z. V. T. farazi-

yesinin kabulü imkânsız olduğunu söyleyerek benim fikirlerimi te'yit ettiği gibi [*Kaylar Kabilesi Hakkında Sinolojik Mülâhazalar*, *Belleten*, Sayı 23, 1944, S. 567-584], Bn. Fahriye Arık da "Orhan Gâzî'den Fâtih'e kadar Osmanlı sikkeleri üzerinde *Kayı* damgasının kullanıldığını" göstererek, bunun yalnız Murad II. sikkele.ine münhasır olduğunu müdafaa eden P. Wittek'in mütalealarına karşı, benim fikrimi çok sağlam yeni bir delil ile kuvvetlendirmiştir. Bunlardan sonra, *Oğuz* kabileleri hakkındaki değerli tedkikleriyle dikkati çeken Faruk Sumer de *Osmanlı Devrinde Kayılar* hakkında neşrettiği bir mekalede [*Belleten*, S. 47, S. 575-615, 1948] arşiv vesikalarından da geniş nisbette faydalanarak, nokta-i nazarımı bir kat daha takviye etmiş, benim birtakım tahminlerimin ne kadar doğru olduğunu ispat eden yeni ve kuvvetli deliller ortaya koymuştur. O kadar ki, marazî bir *hypercriticisme*'e kapılmadan, -tarihî bakımdan ne kadar az ehemmiyeti olduğunu müteaddit defalar izah etmiş olduğum- bu mevzû üzerine dönmeğe artık lüzum kalmamıştır kanaatindeyim.

* * *

Konferanslarımın fransızca metni, 1935'de, çok mahdut ve zarurî bâzı notlar ilâvesiyle basıldıktan sonra, pek tabiî olarak, bunun türkçesini de Türk Tarih Kurumu yayınları arasında sür'atle çıkarmayı düşünmüştüm; lâkin, Osmanlı İmparatorluğu'nun menşe'leri gibi millî tarihimizi birinci derecede alâkalandıran bir mevzûu üç konferansın dar çerçevesi içinde Türk fikir âlemine arzetmeyi biraz tuhaf buldum. Bunu, ya mebzûl ve mufassal notlar ilâvesi suretiyle zenginleştirip genişletmek, yahut, mevzûun icaplarına uygun geniş bir kadro içinde etraflı bir şekilde yeniden yazmak lâzımdı. Nasıl hareket etmek icabettiğine bir türlü karar veremedim; bir zamanlar ilmî meşgaleler, bir zamanlar da siyasî hayatın türlü gaileleri buna mâni oldu.

1935'den 1959 a kadar, yıllar geçtikçe, Osmanlı İmparatorluğu'nun menşei mes'eleleri ile yakından veya uzaktan alâkalı ilmî

tedkikler de durmadan ilerliyordu. Siyasî ve askerî tarihimizle çok sıkı münasebeti olan Bizans ve Balkanoloji sâhalarında mühim faaliyetler gösterildi. İlhanlılar devrine ait mühim metinler ve tedkikler ortaya konuldu. Orta-Şark İslâm dünyasının içtimaî ve iktisadî tarihine, muhtelif mes'elelerine ait esaslı yeni araştırmalar yapıldı. Memleketimizde de, Anadolu Selçukluları'na ait eskidenberi ilim dünyasınca malûm *İbn Bîbî*, *Aksarayî* gibi kaynaklar, bâzı *Münşeat* mecmuaları, sofiyâne ve edebî bâzı mühim metinler, ehemmiyetli ehemmiyetsiz birtakım tedkikler neşredildi. Osmanlılar'ın ilk asırlarına ait bâzı kıymetli arşiv vesikalarını da buna ilâve edebiliriz. Garp âlimleri tarafından da bu hususlarda bâzı araştırmalar yapıldığını unutmamalıdır [Benim *Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları* adlı tedkikime bakınız: *Belleten*, Nu. 27, 1943, S. 379-522]. Ayrıca, *İslâm Ansiklopedisi*'nin türkçe neşrinde de mevzuumuzla alâkalı ehemmiyetli yazılar vardır ki, burada bütün bunları en kısa ve umumî bir fihrist şeklinde sıralamağa bile, imkân ve lüzum görmüyoruz.

İşte çok uzun yıllardan sonra, fransızca küçük kitabımızın türkçe neşrini yaparken, yukarıdanberi sıraladığımız düşünceleri gözönünde tutarak şu karara vardık: Bu türkçe neşir, en ufak bir ta'dile bile uğramadan, 1934'de yazılmış olan ilk şekli ile —yâni fransızca'sından farksız olarak— çıkacaktır, Fransızca neşrin mukaddimesi ile, sırp-hırvatça tercümeye ilâve edilen *önsöz*'ün tercümeleri de buna ilâve olunacak ve fransızca neşirdeki fihrist, daha kolay kullanılması için, esaslı sûrette genişletilecektir. Bütün bunlardan başka, müellif tarafından bu türkçe basıma yeni bir *Önsöz* ilâve edilecektir. İşte bugün bu karar tatbik edilmiş ve kitabımızın türkçe neşri, fikir âlemimize bu küçük ilâvelerle arzolunmuştur.

Son bir söz daha: 1934 - 1960 yılları arasında bu kitabımızın mevzûu ile alâkalı hemen bütün Garp ve Şark tedkiklerinden istifade ederek elde ettiğim yeni neticeleri ve doğrudan doğruya

yahut dolayısı ile kırk senedir üzerinde çalıştığım hâlde henüz neşredemediğim, yahut sadece neticelerini kısaca kitabıma koyduğum birtakım tarihî mes'elelerin—mevzû ile alâka bakımından—en ehemmiyetlilerini, kısa bir zaman içinde, bu küçük kitabı tamamlayıcı yeni bir cilt hâlinde—yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu mes'eleleriyle değil, daha umumî olarak, İslâm tarihinin muhtelif içtimaî problemlerinin tedkiki ile uğraşan—mütehassıs tarihçi ve içtimaiyatçıların tenkiytlerine arzetmeyi kendim için çok zevkli bir vazife saymaktayım

FUAD KÖPRÜLÜ

ÖNSÖZ*

Geçen tedris yılında, bir *Türk Tedkikleri Merkezi*'nin kurulmuş olması, Sorbonne'un tarihinde, hiç şüphesiz, misli olmıyan hayırlı bir hâdisedir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Bay Fuad Köprülü buraya bizzat gelip *Merkez*'in faaliyetini başlattığı vakit, ben bu hâdisenin ehemmiyetine işaret etmek imtiyazına nâil olmuştum.

Bay Fuad Köprülü'nün ziyaretini ve yardımını samimiyetle temennî ediyorduk. Müşterek bir eser için, *İstanbul Fransız Enstitüsü* Direktörü Bay Gabriel'in etrafında birçok Fransızlar'a halef olup memleketimizde Türk tarih, edebiyat ve san'atının bilgisini muhafaza eden ve genişleten âlim ve tilmizleri topladıktan sonra, İstanbul Üniversitesi'nin yüksek değerli bir profesöründen, şüphesiz haberdâr olduğumuz, fakat meziyyet ve neticelerini bizzat müşahedeyi sabırsızlıkla beklediğimiz bir faaliyetin semerelerini gelip bizzat bize getirmesini istememiz, tabiî idi.

Bay Köprülü'nün Sorbonne'da vermiş olduğu dersler, gittikçe artan bir şöhret ve muvaffakıyete mazhar olmuştur. O bugün bunları, kendisinin söylediği lisanda, yâni Fransızca olarak neşretmek gibi bize bir hizmette bulunuyor. Bundan dolayı kendisine teşekkür etmek yerinde olur. Dersleri dinlemiş olanlar, bu metni

* Bu *Önsöz*, bu dersleri ihtiva eden *Les Origines de l'Empire Ottoman* (E. De Boccard, Paris 1935) adlı kitaba mukaddime olarak, Paris Akademisi Rektörü, *Fransız Enstitüsü* âzasından meşhur tarihçi Prof. Sébastien Charléty tarafından yazılmıştır.

memnuniyet ve muhakkak bir istifade ile okuyacaklardır. Bay Fuad Köprülü çetin bir mevzuu tazelemiştir; bu mevzuun literatürü hakkında geniş olduğu kadar dakik olan bilgisinin bütün imkânlarına, onu dinlerken hayretle müşahede edilen müstesna bir şahsî *erudition*'un imkânlarını ilâve etmeye ve bu bilgi kitlesine tenkid kābiliyeti ile metoda olan tabiî sevgisini tatbik etmeye muvaffak olmuştur.

Tarihçi Gibbons'un tezinin, dinleyenler önünde verdiği ve bu kitapta neşrettiği *exposé*'si, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu mes'elesini vaz'etmek, bu mes'eleyi ele almak için lâzım gelen metodu tesbit etme tarzı, sade ve vâzıh tenkidin birer nümunesidir. Bundan sonraki fasılların da, Osmanlılar'ın zuhurunda Anadolu'nun siyasî ve içtimaî durumu hakkında en sağlam bir fikir vereceğinden eminim; Osmanlılar'ın kavmî menşe'lerine, Anadolu'ya geliş tarihlerine, ehemmiyetsiz bir prensliğin kudretli bir devlet hâline kalb olmasının muhtelif safhalarına gelince, uzun uzun münakaşa edilmiş olan bütün bu mes'eleler, toptan ve tamamen yeni bir hal tarzına mazhar oluyor ki, bunları salâhiyetli âlimlerimiz şüphesiz münakaşa edebilecek, fakat bundan böyle ihmâl edemiyeceklerdir.

Bay Köprülü'nün bundan evvelki çalışmaları, bilhassa Osmanlı müesseseleri üzerindeki araştırmaları ile, Türk - Moğol Şamanizmi'nin İslâm mistik tarikatleri üzerine hasretmiş olduğu tedkik, bir de metin tenkidi üzerindeki neşriyatı, onu, Osmanlı Devleti'nin menşeini, modern tarihî tenkidin prensiplerine uyarak tedkik etmek hususunda herkesten ziyade salâhiyetli kılmaktadır. Bu kadar az sayfa içinde, Şark Ortaçağı tarihinin en çetin mes'elelerinden biri hakkında bu derece tam bir tedkiki meydana koymak herhalde güçtür.

Şöhretini te'sis etmiş olan çalışmalarının *exposé*'sini ve *synthèse*'ini Sorbonne'a hasretmiş olduğundan dolayı Bay Köprülü'ye minnetdârız ve yine gelip aramızdaki yerini işgal etmesini, âlimâne araştırmalarından ve bunları takdimdeki hünerinden Fransız dinleyicilerini istifade ettirmesini temennî ederiz. Böyle bir işbirliğinin devam ettirilmesi, türkologlarımıza sevinç ve memnuniyet bahşedecektir.

Sébastien CHARLÉTY

MÜELLİF HAKKINDA NOT *

Modern Türkiye Cumhuriyeti, ilim sâhasında büyük terakkî sağlamıştır. Umumî, içtimaî ve siyasî bu yeni istikamet *"réorientation"*, umumî ilmî *réorientation*'u icab ettirerek asrî Türk ilminin esaslarını vaz'etmiş, bu keyfiyet bilhassa içtimaî ilimler sâhasında tecellî eylemiştir. Modern garb ilmî metodunu benimseyip, bu metodu kullanmak suretile asrî, içtimaî ve tarihî problemlerin tedkikine girişecek büyük ilim adamları zuhur eylemiştir. Bunları bekleyen büyük ve bâkir malzeme, mühim tedkik mevzuu teşkil etmekte idi. Neticelerin alınması da geri kalmadı. Bu neticeler, yalnız millî Türk ilim ve kültürünü zenginleştirmekle kalmamış, Türkiyat ile Yakın-Şark tarihi hakkındaki malûmata da mühim ilmî kazançlar te'min etmiştir.

Bu neticeler, bizim içtimaî ilimlerimiz için de mühim bir yardım teşkil ediyor; bizim ilim adamlarımızın da bunlardan istifade etmeleri ve bu kazançdan hakikî ilmî değer taşıyan her şeyi benimsemeleri gerekir. Bu husus, bizim medenî ve içtimaî tarihimizi, sosyolojimizi, lisaniyatımızı, filoloji ile folklorumuzu ve saireyi ilgilendirmektedir.

Veselin Masteša müessesesi sayesinde biz, kendi topluluğumuz için, Fuad Köprülü'nün, *Les Origines de l'Empire Ottoman* adlı eserini terceme ettik. Bu ünlü müellifin eserlerinden birini terceme etmeğe karar verişimiz, tesadüfî değildir. İçtimaiyat,

* Fransızca metninden sırb - hırvatca'ya terceme olunarak 1955'de Saray Bosna'da *Porjeklo Osmanske Carevine* ismi altında neşredilen esere, müellifin ilmî şahsiyeti hakkında Prof. Nedim Filipoviç'in yazdığı mukaddimenin, (S. 5-12) Prof. M. Tayyip Okiç târafından yapılan tercemesidir.

Türk edebiyatı tarihi, siyasî, içtimaî, iktisadî ve medenî tarih, Türk dili tedkikleri sâhasında, Türk folkloru ve bunun diğer ilmî dallarında, modern Türk ilmî fikrinin ilk çığır açanını ve ışık saçanını, Fuad Köprülü temsil etmiştir. Onun daha yaşlı muâsırı olan Ziya Gökalp'in, sosyoloji ve siyasî ideoloji sâhasında, nazarî olarak tahakkuk ettirmek istediği şeyi, Köprülü daha çok muvaffakıyetle, ilmî prensipe uygun ve sistemli bir şekilde, içtimaiyat sâhasında yapmıştır. Ziya Gökalp nazariyat sâhasına ve tahkik edilmiyen ilmî teorilere saplanadursun, yorulmak bilmeyen Köprülü, ateşli zekâsı sayesinde ve Atatürk'ün eserinin tetvic ettiği yeni devrin açtığı çağ sâikı ile işe atılmış ve dünyaca tanınmış ilim adamına lâyık bir eseri başarmış, Türkiye'de muâsır içtimaiyatın temelini atmış ve ona yol açmıştır.

Onun bütün hayatı ve bütün ilmî faaliyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin hayatına, ayrılmaz bir şekilde, bağlıdır. 1890 tarihinde dünyaya gelen Köprülü, kültür ve ilim misyonuna çok erken başlamıştır. İmparatorluk efsanesinin kırılmağa başladığı bir zamanda, imparatorluğun yaşadığı eski telâkkî ve medeniyetin esas pirensiplerinin tam teslim *(capitulé)* olduğu bir zamanda, artık terkedilmiş istibdat ve dinî taassub yollarına körükörüne devam eden ve devri geçmiş idareciler zamanında, yâni milletin hürriyet ve istiklâli mes'elesinin, ciddîyetle ortaya atıldığı bir sırada, o büyüyüp formasyonunu yapmıştır. Bu devir, genç Köprülü'nün lirik şiirlerinde, mahremâne bir şekilde aksettirilmiştir. Bu gençlik şiir denemelerinde elem ve hayal kırıklığı ifadeleri mevcud olduğu gibi, kendi milletinin kuvvetine derin îmanı da sezilmektedir.

Fakat onun bu şiir yolu nisbeten kısa olmuştur. Zekâsının kuvveti ve zamanının çok iyi hissettiği ihtiyaç sâikı ile, kendisi başka sâhalara atılmış, ilim ve tedkik yoluna girmiştir. 1913 senesinde *Türk Edebiyat Tarihinde Usûl* adlı eseri çıktı. Kendisi, bu eserinde, ilmî usûl hakkındaki mâziden intikal eden ve zamanı geçmiş ilmî telâkkîlere bağlı kalmadığı gibi, edebiyat ile bunun içtimaî rolü hakkındaki gûya asrî, hakikatte ise *décadent* telâkkîlerin körükkörüne te'sirinde kalmaktan da kendini kurtarmıştır. Onun Türk edebiyatı ile Türk içtimaî ve medenî tarihi hakkındaki ilmî telâkkîsinin şiârı: Bir milletin kültür *réorien-*

tation'u, eski kültür mirâsının mekanik inkârı ile muvaffakıyetli ve yapıcı bir şekilde tahakkuk ettirilemiyeceği gibi, yeni bir medeniyetin semereleri de, körükörüne iktibas ve taklitle elde olunamayacağı nazariyesidir. Dolayısıyle, ilmî çalışmalarda halka ve halkın hazinelerine dönmek lâzımdır. Yeni, asrî metodla mücehhez ilim adamı, bu hazineleri objektif bir şekilde tedkik edip, müsbet ve ilmî bir netice olarak koymalı ki, bu netice yeni kültür istikametindeki mahsullere, uzvî olarak, idhal edilebilsin. Bu sebebden dolayı, onun, sonraki eserlerinde, halk edebiyatı tedkikine yöneldiği görülmektedir. Bu kadar geniş idrâk sahibi ve içtimâiyat sâhasında asrî metodlara vâkıf olan Köprülü'nün, yakında, dar mânadaki edebî-tarihî kadroya dahil olmayan, fakat geniş içtimaî, ideolojik ve kültürel karakterde olan mes'elerle karşı karşıya geleceği tabiî idi. Nitekim bundan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı büyük eseri doğdu. 1918 senesinde intişar eden bu eser, dünya ilim muhtinin dikkatini çekip, Köprülü'yü şarkıyat sâhasındaki en meşhur ilim adamları saflarına dahil etmiştir. Bundan kısa bir müddet sonra *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eseri intişar etmiştir ki, bu eser bir defa daha onun idrâk vüs'atini, ilmî tarafsızlığını bu sâhada muâsır ilmî neticeler hakkındaki vukûfunu te'yid etmiştir. Bu kitab, alelâde bir edebiyat tarihi hududlarını çoktan aşmıştır. Bu kitab, hakikî mânada, bir medeniyet tablosudur. Öyle bir medeniyetin tablosudur ki, Ortaçağ'ın darlığı ve eski müelliflerin, vak'a-nüvislerin ve tezkirecilerin ibtidâiliği ile birçok Avrupa müsteşrıklarının ilmî vukûfsuzluğu ve bu çeşit sentetik bir eserin ortada bulunmayışı yüzünden, saklı kalmıştı. Bu eser, bu sâhada o zamana kadar bütün yapılanların ilmî bir sentezini teşkil ediyorsa da, yine o, müellifin temamen şahsî karakterini taşımaktadır ve birçok hatâlar ile yanlış telâkkîlerin şiddetli tenkidi mahiyetindedir. Bu eser, birçok muğlak mes'elelerde, müellifin büyük şahsî payını gösterir; fakat bu eseri büyük, enteresan ve cana yakın yapan, fikrimce, Köprülü'nün metodudur. Kendisi burada, bir devrin hakikî içtimaî, iktisadî ve siyasî ahvalinin tahlili ve o devrin ahlâkî ve umumî ideolojik tablosu meydanda olmadan, mezkûr devrin hakikî edebiyat tablosunun da olamıyacağı fikrini titizce ve ilmî bir şekilde tatbik etmektedir. Edebiyat, ancak bütün bu ilgilerin ideolojik akislerinden, yâni bunların ifadelerinden biridir.

Bütün bu eserleri, 1913 tarihinden itibaren tedrisâta başladığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk Edebiyatı Tarihi profesörü olarak yazdığı keyfiyeti gözönünde bulundurulmazsa, Köprülü'nün bu büyük emeği, tam mânası ile tablolandırılmış olamaz. Kendisi o makamda, pedagog sıfatı ile de, dinleyicilerinin geniş muhitinde, ilmî kanaatlerini ortaya koymuş ve müstakbel Türk ilim neslini yetiştirmiştir.

Köprülü hakkında yazı yazanlar, ber-mû'tad, onun, Avrupa'da tahsil görmeyen Türk münevverlerinden biri olduğu halde, Türk ilim sâhasında tam bir inkılâb yaratmış olmasını müstesna bir hâdise olarak, tek taraflı, tebârüz ettirmişlerdir. Hiç şüphe yok ki, bu hususta, Köprülü'nün harikûlâde olan zekâsı ilk plânda rol oynamıştır; fakat sürekli ve semereli mesâîsi ile daima milletinin kucağında yaşayarak, Garb'ın temsil ettiği olgun medeniyet hakkındaki aldatıcı ve semeresiz hayal dışında kalmak hususunda müstesna bir durumda olan Köprülü'nün, bu medeniyeti kritik süzgecinden geçirmek suretiyle içinden değerli unsurları alarak milletin hizmetine âmâde bulundurduğu büyük zekâsını zenginleştirmek imkânını bulmuş olmasının da mühim rolü olmuştur. Köprülü böylece ilimde hakikî ve yapıcı bir eser için lâzım gelen ahlâkî ve entellektüel sâhayı kendisine te'min etmiştir. Köprülü bu isti'dadını bütün faaliyetinde göstermiştir. Samimî bir Türk vatanperverliği ateşiyle birlikte, müsbet ve ilmen müterakkî olan herşeyi benimsemek isatidadını da muhafaza etmiştir. Kendisi, devrin hâdiselerinden uzakta bulunan *homme de cabinet* olarak kalmamıştır. Onun nazarında tarih ve problemleri, geçmiş bir içtimaî vâkıadır ve bu vâkıa küçük ve günün fânîliği altında gizlenmiş bir meşrûiyete sahibdir. Bu gibi telâkkîlerde *mystification*'lara, romantizme ve tedkik edilen vâkıanın keyfî ve gayr-ı ilmî bir şekilde mütalâasına yer yoktur. Bu sebebledir ki onun eseri, hem şekil hem muhtevâ bakımından sağlam bir ilim mahsûlüdür. Bu bakımdan Köprülü, birçok garb muâsırlarına üstün gelmektedir. Onun bu muvaffakıyeti, birçok meşhur ilmî müesseselerce kendisine âzâlık, fahrî doktorluk verilmesi ve konferans vermek hususunda dâvet olunması sûretiyle takdir edilmiştir.

Biz burada bu âlimin ilmî yolunu ve semereli faaliyetlerini sistematik bir şekilde ve tafsilâtlı olarak anlatmak istemiyoruz. Ancak kısaca, eserinin özüne ve mânasına, bilhassa bizim ilmimiz için ihtiva ettiği faideyi gözönünde bulundurarak, işaret etmek istedik. Köprülü'nün şimdiye kadar olan mesâîsini anlatmak için büyük, küçük eser, makale, tanıtma, tenkid vesaire olmak üzre dörtyüzden fazla yazı yazmış olduğunu göstermek kâfidir. Bütün bunlar fevkalâde eserler olup, kısmen müstakil ve kısmen de mühim Türk ve yabancı mecmuaları ile Türk dergi ve gazetelerinde parça parça şekilde çıkmıştır. Bütün bu irili-ufaklı yazılarında Köprülü, tercihan Türk edebiyatını, tarihini, dilini ve folklor mes'eleleri ile metod ve Türk milletinin kültür ve maddî tarihi ile ilgili diğer mes'elelerini incelemektedir; fakat biz Köprülü'nün tarihçi olarak faaliyetine temas etmek istiyoruz.

Evvelce de söylediğimiz gibi, Köprülü, bizzarure, Türk milletinin öz tarihi problemleri ile meşgûl olmak mecburiyetinde idi. Kendisini bu işe sevkeden âmiller, ilmî faaliyetinin genişliği, uzun seneler süren mesâîsi neticesinde topladığı büyük *ampirik* malzeme ve nihayet Türk edebiyatı tarihi hakkındaki telâkkîsi olmuştur; fakat bunların yanında bunun mühim bir sebebi daha vardır ki o da Osmanlı İmparatorluğu'nun mebdei, teşkilâtı, mahiyeti ve ehemmiyeti hakkındaki Türk ve Avrupa ilim muhitlerinde hâkim olan pek muhafazakâr ve eskimiş bulunan telâkkîlerdir. İşte o, Türk imparatorluğu tarihi üzerinde tedkiklerde bulunan Türk ve Avrupa müdekkîklerinde hissedilen tarihî boşluk ve tek taraflılığı doldurmuştur. Gerçi *Hammer*, Türkiye'de olsun, Avrupa'da olsun, ilk olarak şark ve garb kaynaklarına istinaden sentetik bir Türk İmparatorluğu tarihini vermeği denemişti. Bunun devamı olarak *Zinkeisen*, *Jorga* ve sairenin eserleri gelmektedir; fakat böyle büyük bir sentez için, *Hammer*'in büyük isti'dad ve çalışkanlığına rağmen, o zamanki tarih ilminin durumunda, objektif tarihî şartlar mevcud değildi. Diğer Avrupa âlimleri, *Hammer*'in telâkkîsinden ileri gitmemişler, bâzıları ise, onun neticelerine nisbeten, bir adım geriye atmışlardır. Bu gibi âlimlerde Bizans'ın ve müesseselerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü üzerindeki te'siri hususunda tek taraflı ve mübalâgalı hükümler göze çarpmaktadır. Diğer taraftan bir-

çok yerli Türk tarihçiler, müsbet tarihî vesikalar yanında bir yığın efsanevî ve yanlış malûmatı ihtiva eden eski vak'a-nüvis müelliflerin sözlerini tekrarlamak suretiyle, tek taraflı ve birçok defalar ibtidaî bir şekilde, imparatorluk tarihini anlatmışlardır. Mezkûr tarihçilerin faaliyetleri, umûmiyetle, malûm tarihî kaynaklardan istifade etmeğe münhasir kalıyordu ki, bu malûmatı, Osmanlı İmparatorluğu tarihinin bir mukaddimesi olan Selçuklu İmparatorluğu ile diğer evvelki Türk siyasî teşekküllerine temas etmeden, Osmanlı İmparatorluğu tarihinin dar çerçevesinden çıkmaksızın, naklederlerdi. Böylece bu tarihçiler şarktaki klâsik İslâm devletleri örneğine göre Osmanlı İmparatorluğu tarihini anlatmakla vazifelerini ifa ediyorlardı ki, bu tarihçiler böylece bu imparatorluğun mevcudiyetinde türklüğe has birşeyi bulamayıp, Osmanlı İmparatorluğu'nu, evvelki Türk devletlerinin ve teşekküllerinin uzak ve ihâtalı, içtimaî ve siyasî inkişafının mantıkî bir devamı olarak görmemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nu bu şekilde mütalâa etmekle, onlar, Avrupa tarihçilerini de yanlış yola sevketmiş oldular.

Fuad Köprülü, Türk edebiyatı, Türk dili ve folkloru sâhasındaki eserlerinde dahi bu çeşid telâkkilerin şiddetle aleyhinde bulunmuştur. O, eski devirlerdenberi Türk aşiretlerinin inkişafını, Türk devletlerinin teşekkülü ile bunların meşrû olarak biribirini tevâlîlerini ta'kib etmiş ve bu tarihî dâvanın açık ve inandırıcı izahlarını yapmıştır. Bu hususta, *Türkiye Tarihi:* Menşe'lerden Anadolu istilâsına kadar Türkler (İstanbul 1923) adlı eseri mühimdir. Daha evvel *Selçukîler Devrinde Anadolu'da Türk Medeniyeti* (*M.T.M.*, II, 1916, s.293-332) isminde, tamamlanmamış bir makale yazmıştır. 1928 senesinde. Selçukîler devrinde Anadolu Beylikleri tarihine aid birkaç maklale yazmıştır; fakat birçok Avrupa tarihçilerinin telâkkîleri aleyhindeki ilk cephe hücumunu, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bâzı Mülâhazalar* adlı büyük eseri ile yapmıştır (*T. H. M.*, I, 1931, s. 165-313). Köprülü bu eserinde, mufassal bir tarihî tahlil ile, bu te'sirin ne dereceye kadar mevcud olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda bu husustaki birçok dalâletlere işaret eden Köprülü, Selçuklular İmparatorluğu'nun vârisi ve Türk devletlerinin inkişafında bir merhaleyi teşkil eden Osmanlı Devleti'nin inkişafında nekadar kendine has ve orijinal unsurları ihtiva ettiğine

de işaret etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun menşei hakkındaki yanlış telâkkîlere karşı son muhasebeyi de bu kitabda yâni tercemesini vermekte olduğumuz *Les Origines de l'Empire Ottoman* adlı eserinde yapmıştır. Bu eser Sorbonne'da, Fransız dinleyicilerine mahsus, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu hakkında verdiği bir seri konferanslardan ibarettir. Bu konferanslarda Köprülü, İmparatorluk'a tekaddüm eden tarih ile İmparatorluk'un doğuşunun geniş ve plâstik tasvirini vermektedir. Okuyucu, tercemeden dahi olsa, bu mümtaz ilim adamının tebahhurunu, metodunu ve kuvvetini takdir edebilecektir. Gibbons ile diğer tarihçiler hakkındaki tenkid, ilmî rabıta ve incelenen malzeme hususundaki vukûf, birer nümune teşkil etmektedir. Bu etüdde incelenen birçok mes'eleler, müellifin izahatı ve vardığı neticeler bakımından, hattâ bizim ilmî muhitimiz için bile bir keşif teşkil edecektir. Eserinde, Selçuklular'ın son devri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk zamanlarını tedkik etmekle beraber, müellif, karşımızda bulunan ve şimdiye kadar halledilmeleri için vakit ve birçok ahvalde imkân bulamadığımız bâzı mes'elelerin tarihî evveliyâtını vermektedir. Birçok özlü mütalâaları ile müellif bize, Türk devri tarihimizi inceleyen âlimlerimize güçlük veren bâzı hâdiselerin künhünü ve mânasını izah etmektedir. Eserine içtimaî, iktisadî, ahlâkî ve mânevî bakımdan mufassal Selçuklular tarihi ile başlayan müellif, derin ilmî tahlil çerçevesinde, bizi Selçuklular İmparatorluğu'nun dağılışı, Beylikler'in doğuşu —ve bu arada Osmanlı Beyliği— üzerinden tedricen İmparatorluk'un doğuşuna kadar götürmektedir. Müellif aynı zamanda bize bu Türk —Müslüman muhiti ile, Bizans İmparatorluğu'nun bakayâsı arasındaki münâsebat hakkında malûmat vermekte ve bu iki organizma arasındaki mütekabil te'siri, mâhirâne bir şekilde izah etmektedir ki bu te'sir, müstakbel Osmanlı İmparatorluğu'nda göreceğimiz bu iki âlemin iktisadî, içtimaî, siyasî ve ahlâkî sentezini hazırlamıştır. Bu vesile ile müellif, Anadolu köylerinin teşkilâtı, şehirlerdeki dinî, hamasî zümreler ve esnaf teşkilâtları hakkında bize kıymetli malûmat vermektedir ki, bu teşkilât ileride Balkanlar'ın fethi ve teşkilâtlandırılması işinde çok mühim rol oynamıştır. Velev geçerken olsun, müellif, bize orijinal bir Türk müessesesi olan *Tımar* teşkilâtının zuhuru ve inkişafı hakkında bir tablo

çizmektedir. Hulâsa, Türk devri Balkan milletlerinin tarih tedkikine mebde' tesbiti için lâzım olan başlıca bütün unsurları izah eden bu kitab, ardında çeyrek asra yakın kuvvetli ilmî bir faaliyeti olan bir ilim adamının büyük bir eserini teşkil etmektedir.

Fakat bu eserde incelenen mes'ele —bu âlimin ekseri eserlerinde olduğu gibi— ancak muvaffakıyetli bir kroki olarak kalmıştır. Daha doğrusu bunlar, müellifin ilmî tedkiklerinde vardığı bir seri müdellel tezlerdir. Gerçi sonraları müellif bu mes'elenin bâzı müfredâtını tekrar ele almıştır. Meselâ, *Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri (Belleten*, nu. V-VI, 1938*)*, *Ortazaman Türk-İslâm Feodalizmi* (*Belleten*, V, s. 319-334), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşe'i Mes'eleleri* (*Belleten*, VII, s. 219-313) vesair yazıları gibi... Fakat bu vazıyet bizi şaşırtmamalıdır. Köprülü, ilim adamı, profesör sıfatiyle, ilmin yeni esaslarını vaz'etmek, yeni ilim neslini yetiştirmek, ilmî müesseseleri, ilmî mecmualar ve diğer neşriyatı te'sis edip teşkilâtlandırmak, nihayet şöhret sahibi bir ilm adamı sıfatiyle beynelmilel plânda ilmî faaliyete katılmak gibi ağır vazifeler derûhte etmiştir. Kendisi bütün bu işleri, hayranlığı mûcib bir şekilde ve muazzam enerji ve vüs'atiyle ifâ etmiştir. Hadd-i zâtında bu keyfiyet onun bir kusûrunu teşkil etmez; tarihî perspektiften bakılırsa, bu keyfiyet onun ahlâkî ve entellektüel bir meziyetidir. Belli ki kendisi, bilerek, birçok disiplinlere âid bir hayli mes'elelere temas etmiş ve bununla, yetiştirdiği nesil ile sonradan gelecek olan nesillere vazife ve hedeflerini göstermiştir. Belki tam bir Türk edebiyatı tarihi, tam bir Osmanlı İmparatorluğu tarihi yazılıncaya kadar, daha, çok vakit geçecektir. Burada göze çarpan keyfiyet, Köprülü'nün, ilmî tedkikleri boyunca, daha eski, daha az tedkik edilmiş ve kaynak bakımından daha fakir devirler istikametine teveccüh etmesi, diğerlerine, yâni gençlere ise, yeni zamanların tedkikini terketmesidir. Bu hal edebiyat sâhası ile tarih sâhası için vârid olduğu gibi, diğer incelediği sâhalar için de vâriddir. Onun sâhası çetin ve muğlâktır. Bu, *klânlar*'ın başlangıcından Osmanlı İmparatorluğu'na kadar devam eden karanlık devirlerdir. Bu sâhanın yeni zamanlar hududunu aştığı zaman bile, o sâhada da en nâzik ve en çetin mes'eleler üzerinde durmuştur.

Bu çeşid mes'uliyetli vazifeler başında Köprülü, bir çeyrek asırdan fazla bir zaman kalmıştır. Meb'us seçilince, Ankara'da yine ilim ve tedris faaliyetine devam etmiştir. Sonraları ilmî faaliyeti terkedip, Demokrat Parti liderlerinden biri olarak kendini temamen siyasî hayata atmıştır. Bu zatın enerjisi ile çalışma kābiliyetinin ne kadar büyük olduğunu, 1941 senesinden —yâni profesörlük vazifesinden nihaî olarak ayrıldıktan— sonraki yıllar göstermiştir. Şiddetli ve fırtınalı siyasî mücadele içinde yaşadığı hâlde, kendisi 1950 senesinde, yâni Demokrat Parti'nin Türkiye'de iktidarı ele aldığı âna kadar, Türk Tarih Kurumu'nun mecmuası olan *Belleten*'de neşredilen müteaddit yazıları ve *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki (Türkçe neşri) dikkati çeken makaleleri ile Türk ilmî tefekkürüne yeni ve ciddî yardımlarda bulunmuştur. Son zamanlarda —bildiğime göre— ilmî faaliyeti görülmemekle beraber, sanırız ki Köprülü, ilim adamı sıfatiyle henüz son sözünü söylememiştir.

Prof. Nedim FİLİPOVİÇ

I. BÖLÜM

KURULUŞ MES'ELESİ NASIL TEDKİK EDİLMELİDİR

XIII' üncü asrın son yarısında İran Moğollar'ının tazyık ve tahakkümü altında çöken Anadolu Selçuḳ Devleti'nden sonra, XIV'üncü asırda Anadolu'nun şimâl-i garbî müntehâsında Selçuḳ-Bizans hududları üzerinde beliren yeni bir siyasî teşekkülün, yüz yıl bile sürmeyen kısa bir zaman içinde Balkanlar'a ve Selçuḳ Anadolusu'nun büyük bir kısmına hâkim kuvvetli bir devlet hâlinde inkişâfı, doğurduğu büyük ve devamlı neticeler bakımından, aşağı Ortazaman tarihinin en esaslı mes'elelerinden biri sayılabilir. Buna rağmen, bu mes'ele henüz lâyıkıyle iyzah edilememiş, Ortazaman vak'a-nüvisliğinin bırakdığı masallardan kurtarılamamış ve bugüne kadar bir muammâ hâlinde kalmıştır.

Şu son senelerde H. A. Gibbons'un *The Fondation of the Ottoman Empire* (1916) adlı eserinin çıkmasından sonra, müsteşrıklar arasında Osmanlı Devleti'nin kuruluşu mes'elesi bir tetkik ve münâkaşa mevzûu oldu: Clément Huart, bu kitab hakkında *Journal Asiatique* ve *Journal des Savants*'da neşrettiği makalelerinde, bâzı ihtirâzî kayıtlar dermeyan etmekle beraber, umumiyetle onun neticelerini kabûl ederek, bu eser sâyesinde "Osmanlı tarihinin başlangıcını dolduran çocukca

* Has isimlerin transkripsiyonu için, *İslâm Ansiklopedisi*'nin sistemi kabul edilmiştir.

masallardan kurtulduğumuzu" iddia etti[1]. Alman türkologu F. Giese, yine bu eser münasebetiyle yazdığı bir makalede, Gibbons'un bâzı neticelerini kabul etmekle beraber, onun Osmanlı devletinin kuruluşu hakkındaki esas nazariyesini şiddetle tenkiyd etti ve bu hususta bâzı yeni mülâhazalar ileri sürdü[2]. Daha sonra Rudolf Tschudi[3], W. L. Langer - R. P. Blake[4] ve nihâyet *İslâm Ansiklopedisi*'nde Osmanlı bahsini yazan J. H. Kramers[5] bu mes'ele üzerinde biraz uğraşdılar. Bunlardan başka, uzakdan yakından bu mes'eleye temas eden bâzı noktalar hakkında da birtakım neşriyat yapıldı. Fakat, Gibbons'un kitabı müstesna olarak, bunların çoğu müsteşrıklar âleminin dar muhitinden dışarıya çıkamamış, geniş tarihçiler muhitine meçhûl kalmıştır. Mâmâfih şunu itiraf etmeliyiz ki, ne kemmiyet ne de keyfiyet itibariyle memnuniyet verici mahiyette olmayan bütün bu çalışmalara ve Clément Huart'ın nikbin hükmüne rağmen, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu muammâsı, henüz iyzah edilmekten, hattâ biraz aydınlatılmaktan çok uzaktır.

İşte bundan dolayıdır ki derslerimize mevzû olarak, ehemmiyeti nisbetinde meçhûl olan bu mes'eleyi seçdik. Önce, bu hususta en ziyâde yayılmış görüş tarzlarını hulâsa ve tenkiyd ederek, bu mes'ele hakkındaki çalışmaların bu günkü ibtidaî hâlini tebârüz ettireceğiz; sonra, mevcut kaynakların bahşettiği imkân dairesinde, bu mes'eleyi aydınlatabilmek için nasıl bir usûle riâyet lâzım geldiğini iyzaha çalışacağız ve nihayet, bu usûle göre varabildiğimiz neticeleri ve halledilmesi zarûrî olmakla beraber henüz üzerinde çalışılmamış problemleri- teferruâta girişmeksizin, en umumî hatlariyle- ortaya koymağa gayret edeceğiz. Şimdiye kadar Ortazaman vak'a-nüvisliğinin an'anelerinden kurtulamamış olan bu kadar muammâlı bir

[1] *Journal Asiatique*, série II, vol. IX (1917), p. 345-350; *Journal des Savants*, (Avril 1917), p. 157-166.

[2] *Das Problem der Entstehung des Osmanischen Reiches* (Zeitschrift für Semitistik, Band II, Heft 2 (1928), s. 246-271.

[3] *Vom alten Osmanischen Reich*, Tübingen, 1930.

[4] *The Rise of the Ottoman Turks and its Historical Background* (The American Historical Review, vol. XXXVII, nu. 3, April 1932, p. 468-505).

[5] *Encyclopédie de l'İslam*, Art. *Türks, IV. Histoire* (1932).

mes'eleyi, bilhassa böyle birkaç dersin mahdut kadrosu içinde halledivermėk iddiasında bulunmuyoruz. Burada, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkında bâzı yanlış görüş tarzlarını ortadan kaldırmağa ve hiç olmazsa bu hususta kısmî *(partiel)* bâzı iyzahlar vermeğe muvaffak olursak, bu, bizim için büyük bir tesellî olacaktır.

I. GİBBONS'UN NAZARİYYESİ: HULÂSA VE TENKİD

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu mes'elesi hakkında Avrupa'-da- türkoloğlar değil, fakat geniş tarihciler muhitinde- bu gün en çok rağbette olan görüş tarzı, H. A. Gibbons'un fikirleridir. Umumî Harb'den sonra, meselâ Fransa'da çıkmakta olan umumî tarih kolleksiyonlarında bile, bu mes'ele hakkında, onun dâimâ "esaslı bir me'haz" olarak kullanıldığını görüyoruz. Eserini vücude getirmek için şüphesiz büyük mesâî sarfetmiş olan bu müellif, siyasî ve askerî tarihe âit birtakım fer'î mes'eleleri kendisinden evvelki müverrihlerden daha ciddî bir sûrette tetkike muvaffak olmuş, hattâ, bâzı esas mes'elelerde de doğru istidlâllerde bulunmuştur: Meselâ "Osmanlı Devleti'nin ancak Balkan Yarımadası'ndaki futuhattan sonra Anadolu'daki topraklarını genişletebildiği hakkındaki fikri çok doğrudur; bunun gibi, meselâ "Osmanlılar'ın Balkanlar'daki futuhâtının tahrib ve yağma maksadiyle yapılmış bir akın değil, plânlı bir yerleşme" olduğu mütâlâası da çok haklıdır. Fakat, bütün bunlara rağmen, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkındaki esas tezi, en basit bir tarihî tenkiyde dayanamıyacak kadar çürüktür. Bunu isbat için, önce, onun bu husustaki nazariyelerini kısaca nakledelim:

a) Osmanlı devletine adını veren Osman'ın babası Ertuğrul, Moğol istilâsı önünde Khwârezm'den kaçıp Selçuk sultanı 'Alâ' al-dīn Kayḳobâd I. devrinde Anadolu'ya gelen ve memleketin garb-ı şimâlîsinde, Söğüd'de iskân edilen küçük bir aşiretin reisidir.

b) Osman ve onun küçük aşireti, çobanlıkla geçinen müşrik Türkler'di. Müslüman muhitine geldikten sonra, soydaş-

ları olan Selçuk Türkleri gibi islâmlığı kabul ettiler. Bu yeni rûh kendilerinde *prosélytisme* hislerini birdenbire uyandırdı. Civarlarında bulunan ve kendileriyle dostça münâsebetlerde bulundukları Hıristiyan Rumlar'ı da müslümanlığı kabûle icbar eylediler. İslâm olmadan evvel Osman'ın maiyyetinde ancak dörtyüz muharip vardı ve bunlar kendi muhitlerinde sâkin, âtıl, sulhcü bir hayat geçiriyorlardı. Fakat 1290'dan 1300'e kadar on sene zarfında, bu sayı on misli büyüdü; hudutları Bizanslılar'la temas edecek kadar genişledi ve böylece, reislerinin adını alan yeni bir ırk, Osmanlı ırkı meydana çıkdı. Bu ırk, başlangıcındanberi hâlis bir Türk ırkı değil, doğduğu yerde mevcud unsurların biribiriyle kaynaşmasından teşekkül eden karışık ve yeni bir ırkdır. Müşrik Türkler ve Hıristiyan Rumlar, İslâm dinine girmek suretiyle, bu yeni ırkı beraberce teşkil ettiler.

c) Osmanlı nüfusu az zaman zarfında büyük nisbette çoğalmışdı. Bu hadise, tabiî bir artma ile iyzah olunamaz. Şark'tan yeni gelen göçebelerin iltihakını düşünmek de yanlıştır. Çünkü Osmanlı toprakları Anadolu'nun en garbında bulunuyordu ve oraya gelebilecek insan kitleleri, o toprakların daha şarkında bulunan diğer Anadolu beylikleri tarafından iskân ve istihdam olunabilirdi. Binaenaleyh, bu, ancak, en büyük kısmı Rumlar'dan mürekkeb olan yerli unsurun karışmasiyle iyzah olunabilir.

d) Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarımadası'ndaki çabuk ve köklü yerleşmesi, yalnız yukarıki sebeplerle iyzah edilemez; bu hususta, Bizans'ın, Balkan devletlerinin ve Garb âlemi'nin o sıradaki vazıyetlerinin elbette büyük te'siri olmuştur. Fakat, bu haricî sebeplerden başka, ilk Osmanlı padişahlarının kudretli şahsiyetlerini hesaba katmak lâzımdır. Balkan Yarımadası'nda Osmanlı hâkimiyeti altına düşen Hıristiyanlar, Anadolu'daki Hıristiyanlar gibi "asırlarca Müslümanlar'la komşuluk etmiş" değillerdi. Binaenaleyh, bu yeni sâhadaki kesîf Hıristiyan kitlelerini islâmlaşdırmak için, Murad I. devrinde, başka vasıtalar bulundu; harb esirlerinden islâmlığı kabûl edenler kölelikten kurtuluyordu. Fakat bu çok mahdud bir dairede kalıyor, maksadı te'min etmiyordu. Bunun için, Hıristiyan çocuklarından Yenieri teşkil ve *devşirme* kanûnu ih-

das edildi ki, bu usûl ile bunlar cebrî surette islâmlaştırılıyordu. Balkanlar'daki Rum ve Slav unsurları böylece, çocuklarını vermekten ise hep birden ihtidâyı daha faydalı buluyorlardı. Yeniçerilerin hattâ xv. asırda bile, sayıca mühim bir yekûn tutmadıkları ve ordunun esas unsurunu teşkil etmedikleri düşünülürse, bunun orduyu kuvvetlendirmek için yapılmış bir teşkilât değil, sadece bir ihtida vasıtası olduğu daha iyi anlaşılır.

İşte Gibbons'un kitabında müdâfaa edilen başlıca fikirler bunlardır. Görülüyor ki, Gibbons, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu yalnız dinî bir sebeple iyzaha çalışmakta ve kabûl edilen yeni dinin yeni bir ırk, bir Osmanlı ırkı vücude getirdiğine inanmaktadır. Onun delillerini tenkiyde girişmeden evvel şunu söylemek lâzımdır ki, bu kadar büyük ve ehemmiyetli bir tarihî hâdiseyi yalnız dinî bir âmil ile iyzaha kalkışmak, yâni "tek cepheli bir iyzah" kısmî bir hakiykati ihtivâ etse bile, tarihî realitenin karışıklığı *(complexité)* karşısında, dâimâ kifayetsizdir. Müellif, bundan başka, ırk *(la race)* tâbîrini de dâimâ kavım *(le peuple)* ile karıştırarak büyük bir vuzuhsuzluğa sebebiyet veriyor; hâlbuki tarihî bir realite olarak bir Osmanlı imparatorluğu bulunmakla beraber hiçbir zaman bir Osmanlı ırkı, hattâ bir Osmanlı kavmi mevcut olmamıştır. Gibbons, Türk ve Osmanlı medlûllerinin, biribirinden tamamiyle ayrı karakterlere mâlik iki ırkın veya kavmin adı olduğunu isbat için -çünkü bu, onun esas tezlerinden birini teşkil ediyor- Osmanlı kaynaklarından da birtakım deliller getirmeğe kalkışmışsa da, bütün bunlar, bir yanlış anlama netiycesinden başka birşey diğildir: *Etnik* değil sadece *politik* bir tâbir olan *Osmanlı* kelimesi eski vak'a-nüvislerde dâimâ "devlet hizmetinde bulunan ve devlet bütçesinden geçinen hâkim ve müdir sınıf" mânasını ifade eder. İleride daha etraflı bir şekilde bu mes'ele üzerine avdet edeceğimiz cihetle, şimdi, Osman'ın ve aşiyretinin sonradan Müslüman oldukları iddiasının ne gibi delillere dayandığını tahlil edelim:

Vaktiyle Nöldeke'nin[6], Rambaud'nun[7], ve daha sonra F.

[6] *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Band XIII.
[7] Lavisse et Rambaud, *Histoire Générale*, vol. III, p. 822-824.

Babinger[8] ve H. Grousset'nin[9] kabul ettikleri bu nokta-i nazarı müdâfaa için Gibbons'un hiçbir ciddî delili yoktur. Muahhar ve kıymeti çok şüpheli bâzı etnografik müşahedelere dayanarak "şimalî Suriye Türkmen aşiyretleri'nin yalnız şeklen Müslüman olduklarını,, ve bunların, bâzı vak'a-nüvislere göre "Osman'ın aşiyretleriyle akrabâ bulunduklarını" söylemesi, hiçbir şey isbat etmez. Gibbons bu hususta en kuvvetli delil olarak, eski Osmanlı kroniklerinde mevcut iki menkıbeye istinad ediyor. O, pek tabiî ki, bunların birer menkıbe (*légende*) olduğunu biliyor; fakat, tarihî vesikaların mefkud olduğu zamanlar için bu gibi menkıbelerin -şüphesiz, dikkat ve ihtiyatla- kullanılmasına, çünkü bunların bâzı tarihî vâkıaların - kollektif muhayyelede bozulmuş - akislerini ihtiva ettiğine kāni'dir. Bu menkıbelerin Osmanlı kroniklerinde biribirinden farklı rivâyetleri olduğu gibi, bâzı kroniklerde de Osman'ın yerine babası Ertuğrul göserilir. Bu menkıbeler en basit sûrette şöyle hulâsa edilebilirler:

a) Osman bir gece bir Müslüman sofîsinin-yâni Şeyh Edebalı-nın evinde misâfir kalır. Uyumadan evvel ev sahibi bir kitab getirerek bir raf üstüne koyar. Osman, bunun nasıl kitap olduğunu sorunca *Kur'ân* olduğunu söyler. Mündericâtı hakkındaki suâle ise " Peygamber vasıtasiyle dünyaya gönderilen Tanrı kelâmı'dır" cevabını verir. Osman bunun üzerine kitabı eline alarak sabaha kadar ayakta okur. Sabaha karşı uykuya dalar. Rüyâsında bir melek görünerek gösterdiği bu hürmetten dolayı kendinin ve neslinin aziz ve mükerrem olacağını tebşir eder.

b) Osman, Şeyh Edebalı'dan kızını ister; Şeyh iki sene buna muvafakat etmez. Osman bir gece Şeyh'in evinde uyurken bir rüyâ görür: Edebalı'nın koynundan bir ay çıkarak Osman'ın göğsüne girer. Bunun üzerine Osman'ın göbeğinden bir ağaç çıkar. Dallarının gölgesiyle bütün dünyayı örter. Edebalı, rüyâyı tâbir ederek Osman sülâlesi'nin dünyaya hâkim olacağını söyler ve kızını ona verir.

[8] *Derİslam in Kleinasien*, Zeits. Deutsch. Morg. Gesellschaft, Band 76 (1922), s. 132.

[9] *Histoire de l'Asie*, vol. I, 1922, p. 274,

Gibbons'u tenkiyd eden F. Giese'nin haklı olarak söylediği gibi, bu menkıbelerden "Osman'ın ihtidası" neticesini çıkarmak çok cür'etli bir teşebbüstür; bunlarda, olsa olsa, "Osmanlı sülâlesine Küçük Asya'daki diğer Türk kabileleri üzerinde hegemonyasını kurmak için ilâhî bir meşrûiyyet vermek arzusu" görülebilir.

Giese'in bu mütalâası şüphesiz doğru olmakla beraber, ben bu mes'eleyi biraz daha derinden tetkik etmek ve bu münâsebetle, eski kroniklerin "dahilî tenkiyd"i ihmâl olunduğu takdirde, bunun ne gibi yanlış istidlâllere yol açabileceğini göstermek istiyorum. Bu derslerin umumî ve mahdud plânı içinde, bu belki lüzumsuz bir istitrad gibi telâkkiy olunabilir; fakat, Gibbons'un "Osmanlı Devleti'nin kuruluşu" hakkındaki iyzah tarzının temelini teşkil eden bu mes'elenin mâhiyetini büsbütün aydınlatmak için buna ihtiyaç vardır; bu, aynı zamanda, Osmanlı kronikleri'nin bu ilk devirler hakkında verdikleri mâlûmatın ne büyük ihtiyatla kullanılması icab ettiğini de gösterecektir.

Rüyâda Osman'ın göbeğinden bir ağaç çıkarak gölgesinin bütün dünyaya yayılması menkıbesnine benzer bir rivayeti, XIII'üncü asır müverrihi Cuzcânî'nin *Ṭabaḳāt-ı Nāṣırī*'sinde görüyoruz: Hindistan fâtihi Mahmud Gaznevî'nin babası Sevük Tigin, oğlu doğmazdan bir saat evvel rüyâsında kendi evindeki bir ateşlikten bir ağaç çıkarak bütün dünyaya gölge saldığını görmüş ve bir tâbirci bunu, onun "fâtih bir oğlu olacağı" tarzında tefsir etmişti[10]. XIV'üncü asır başında İlhânlılar sarayında *Câmi'al-tavârih* adlı ilk cihan tarihini yazan Raşîd-al-dîn, büyük eserinin Oğuz an'anelerini muhtevî kısmında, bu rüyâda görülen ağaç menkıbelerinin diğer bir şeklini görüyoruz: Burada Oğuzlar'ın menkıbevî hükümdarları arasında Tuğrul isminde biri ile iki kardeşinden bahsedilir; bu çocukların babası, daha oğulları devlet kurmadan evvel bir rüyâ görür: Kendi göbeğinden çıkan üç büyük ağaç gövdesi büyür büyür, her tarafa gölge salar ve tepeleri göklere erer; bunu kabiylenin kâhinine söyleyerek tâbir ettirir; bu kabiyle içinden büyük bir hükümdar çıkacağını zaten evvelden haber vermiş olan kâhin, bu adama "çocuklarının

[10] *The Tabaqāt-ı- Nāṣirī* (Farsca metin), Kalkutta, 1864, s. 9.

hükümdar olacağını, fakat bu sırrı kimseye açmamasını,, tenbih eder[11].

Bir misal daha: *Kur'an*'a hürmet sebebiyle sülâlenin büyük bir istikbale mazhar olması motifi de, yine Osmanlı an'anelerinden daha evvelki menbalardan, XIV. asra ait küçük bir *Selçuk-nâme*'de mevcuttur. Selçuklar'ın ceddi olan Lokman, evleneceği zaman, zifaf odasında, o zamanın âdetine göre cihaz arasında verilen yedi *Kur'an* nüshası da rahleler üzerinde durumuş. Lokman, *Kur'anlar*'a hürmeten o odada zifafa girmek istememiş, bunu görenler, kitapları kaldırıp başka yere götürmeyi teklif etmişler, Lokman bunu da münasip görmemiş; başka bir eve giderek orada zifafa girmiş. O gece rüyâsında Peygamber'i görmüş. Peygamber, *Kur'an*'a gösterdiği bu hürmetten dolayı kendisinin ve çocuklarının dünya ve âhirette izzet ve devlete nâil olmaları için dua etmiş[12].

Daha Hērodote'tan başlayarak İlkzaman ve Ortazaman kronikcilerinde bu gibi rüyâ rivayetleri'ne sık sık tesadüf olunur; fakat bu yukarıki menkıbelerde, Osman'ın gördüğü rüyânın prototipi'ni açıkça müşahede ediyoruz Reşid al-dīn'in tesbit ettiği Oğuz an'anesi, yâ Anadolu Türkleri arasında şifahî bir rivayet olarak mevcut idi ve Osmanlı kroniklerine halk ağzından geçdi; yahud, belki daha kuvvetli bir ihtimalle XV. asırda Osmanlı sarayında pek ehemmiyet verilen Reşid-al-dīn'in eserinden alınarak Osmanlı sülâlesine isnâd edildi. XIV. asır başında Anadolu'nun ve Türkmen kabiylelerinin dinî vazıyeti hakkında aşağıda verilecek iyzahat, Gibbons'un hareket noktasının bile ne kadar çürük olduğunu daha iyi meydana koyacaktır.

Bu vesile ile şunu da ilâve edelim ki, ilk Osmanlı annallerinde böyle umumî menkıbe motifleri daha vardır. Meselâ, Bilecik fethi hikâyesinde yükler arasında gizlenmiş adamların kaleye sokulması motifi gibi: Semerkand fethine ait

[11] Rashîd al-dîn'in, Oğuz Türkleri'nin an'anelerinden bahseden henüz neşredilmemiş kısmında (İstanbul ve Paris'te müteaddid el-yazmaları).

[12] Bibliothèque Nationale el-yazmaları; Farsca yazmalara ait ilâvede, nu. 1559.

İslâm hikâyelerinde[13], *Tabakāt-ı Nāṣırî*'de [14] Anadolu fâtihlerinden meşhur Dânişmend Gāzî'ye ait Anadolu romanında[15] Timur vekayiini ihtiva eden *Zafernāme-i Şaraf-al-dīn Yazdî*'de[16], daha sonra *Evliya Çelebî Seyâhat-nâmesi*'nde [17] bunun muhtelif şekillerine tesadüf olunur.

Gibbons, kendi iyzahını kuvvetlendirmek ve ona başka bir istinadgâh daha bulmak için, Osman'ın mensub olduğu aşiyretin -ve daha o gibi Moğol istilâsı önünden garbe kaçıp Anadolu'ya gelen aşiyretlerin- İslâm oluşları hakkında hiçbir tarihî kayid bulunmadığını söylüyor. Onun fikrine göre, Malazgird meydanı muharebesinden sonra Anadolu'da yerleşen Selçuk Türkleri, hâlis Müslüman'dılar; fakat Moğol istilâsı önünden kaçıp XIII'üncü asır başlarında Anadolu hudutlarında gözüken kabilyeler -birkaç nesillik bir müddet İran hudutlarında bulunmalarına rağmen - hiçbir zaman islâmiyetin kuvvetli te'siri altına düşmemişlerdir; Osman'ın mensub olduğu küçük aşiyret de, ancak Garbî Anadolu'daki Müslüman Türk muhitine yerleşdikten sonra, eski paganizmi bırakarak Müslüman olmuştur. Anadolu'nun XIII-XIV. asırlardaki dinî şartları hakkında hiçbir bilgisi olmayan Gibbons'un bu mütâlâaları da, muhtelif bakımlardan, yukarıki rüyâ rivayetine dayanan iddiası kadar, esassızdır. Türkler'in etnik teşkilâtı ve Anadolu'da yerleşme şekilleri hakkında hiçbir fikri olmayan Gibbons, "Selçuk" tâbirinin -tıpkı Osmanlı tâbîri gibi- etnik bir ad değil, hanedan müessisinin isminden alınma siyasî bir tâbir olduğunu düşünmüyor. Fakat, burada, bundan daha esaslı bir hatâ daha vardır ki, Gibbons'un "Osmanlı Devleti'nin kuruluşu,, hakkındaki iyzahının ne kadar çürük olduğunu bir kat daha aydınlatmak için onu da tebarüz ettirmek mecburiyetindeyiz:

[13] Bâkī, *Fadâ'il al-cihâd* (mukaddes harbin- cihadın - faziletleri), müteaddit nüshaları muhtelif kütüphanelerde bulunan, XVI. asra ait Türk elyazması.

[14] Krş., Farsca metin, s. 95.

[15] Bu meşhur roman için bk., bizim *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1928, s. 304-306.

[16] Krş., Farsca metin, Kalkutta 1887 (Bibliotheca Indica), cild II, s. 239.

[17] *Seyâhat-nâme*, cild VIII, s. 209. Başka bir varyant için, bk., J. G. Frazer, *le Rameau d'Or*, Paris 1924, p. 267.

Evvelâ, Osman'ın mensub olduğu aşiyretin ilk Moğol istilâsı önünden kaçıp XIII. asırda Anadolu'ya gelip yerleşen kabiylelerden biri olduğu, aslâ "tarihî bir müteârife,, gibi telâkkiy edilemez. En eskisi XIV. asrın son yıllarında tesbit edilmiş olan ilk Osmanlı kroniklerinde -ki türkolog olmayan Gibbons bunların en eski ve en mühimlerinden temamen habersizdir- bu hususta verilen mâlûmât aslâ inanmaya lâyık değildir. Selçuk devrine ait kaynaklarda, Anadolu'nun garb sahalarına bu devirlerde böyle muhâceretler olduğuna dair hiçbir kayıt yoktur. Aşağıda iyzah edeceğimiz vechile, Osman'ın mensub olduğu aşiyretin daha ilk Selçuk istiylâsı sırasında Anadolu'ya gelmiş aşiyretlerden biri olduğu bu günkü bilgilerimize göre, çok daha kolaylıkla kabul edilebilir. Eski Osmanlı kroniklerinde ve onlara dayanılarak yazılan eski Avrupa eserlerinde asırlardanberi yerleşmiş olan ve Hammer'den sonra ise Osmanlı tarihinden bahseden bütün şarklı ve garblı müellifler arasında âdetâ bir hakikat şeklini alan bu büyük hatânın mes'uliyetini de Gibbons'a yükletmek haksızlık olur. O, ancak, Ortazaman vak'a-nüvisliği zihniyetinin doğurduğu bu rivâyeti tenkiyde lüzum görmeksizin almış ve bunu da kendi nazariyesine bir delil olarak kullanmak istemiştir.

Fakat bu hatâ onun -şimdi iyzah edeceğimiz - ikinci hatâsı yanında çok ehemmiyetsiz kalır. Bu hatâlı fikir şudur: Osmanlı Devleti'ni sadece "dörtyüz çadır halkından mürekkeb göçebe veya yarı göçebe" küçük bir aşiyretten çıkmış farzetmek ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu gibi çok büyük bir tarihî hâdiseyi bu yanlış ve ibtidâî görüşe dayanmak suretiyle iyzaha çılışmak! Eski Osmanlı kroniklerinden başlayarak tenkiydsiz sûrette tekrarlana tekrarlana tâ Gibbons'a kadar gelen ve hattâ ondan sonra da şark ve garb tarihcileri tarafından -basit bir görenek sevkıyle- bırakılamayan bu görüş tarzı kadar positif düşünceye ve tarihî zihniyete mugayir birşey olamaz. Ortazaman kronikcileri, kendi teolojik zihniyetlerine uygun olarak, bu mûcize mahiyetindeki hâdiseyi -meselâ rüyâ lejandı gibi- fevkattabia sebeplerle iyzah ediyorlardı. Halbuki XX. asırda -her ne kadar bâzı te'villerle daha pozitif bir şekle sokulmak istense bile- hâlâ bu cins iyzahlarla iktifâ etmek, mantıksızdır. Gibbons,

kendi faraziyesini kurmak için, Osmanlı Devleti'nin dörtyüz çadır halkından çıktığı rivâyetine şiddetle sadık kalıyor. Osmanlı aşiyreti'nden evvel veya onunla beraber Anadolu'ya gelmiş olan başka Türkler'den, Osmanlılar'a iltihak edenler yok mudur? Bu kadar küçük, ibtidaî bir aşiyret kendi başına, ne kadar zayıf olursa olsun Bizans'la boy ölçüşecek ve kısa zamanda Balkanlar'a hâkim olacak bir teşkilât vücude getirebilir mi? Birdenbire akla gelebilecek bu basit ve mantıksız suallere cevap bulmak, aynı zamanda kendi faraziyesini de müdâfaa etmek için Gibbons hiç zorluk çekmiyor; hiçbir tarihî vesikaya istinad etmeksizin, o devirdeki Anadolu'nun tarihî şartlarını hiç gözönüne almaksızın, koymuş olduğu yanlış mukaddimelerden yine yanlış istidlâllerde bulunuyor: "Orhan'ın saltanatının nihayetinden evvel, küçük Söğüd köyünde Osman'ın etrafında toplanmış olan Asyalı sergüzeştciler nüvesi, yarım milyona varmıştı. Bu, tabiî bir artma olamazdı. Şark'tan gelen göçebelerin iltihakıyle de mümkün değildi. Çünkü, Orhan'ın, Asya hinterlandı ile teması kesilmiş idi. Rakipleri —yâni diğer Anadolu Beylikleri— kendisinden evvel, haricden sergüzeştciler celbetmek isterlerdi. Orhan, milletini, bulunduğu yerlerdeki yerli unsurlardan teşkil etmiştir. Bunların çoğu da Rum idi....". Bütün bu yerli unsurların İslâm dinini kabul ederek Osmanlı ırkını teşkil ettiklerini söyleyen müellif, devlet teşkilâtını vücude getirmek için lâzımgelen unsurların "göçebe Türkler'e nazaran bu işe daha kabiliyetli olan Rumlar arasından bulunduğunu" ilâve ederek yukarıki suallere cevap vermiş oluyor. Gibbons'dan evvel de garb tarihiçileri arasında yayılmış olan bu fikir, hattâ bugün bile, bir mütearife şeklinde tekrar edilip durmaktadır [18].

Aşağıda iyzah edileceği vechile, bütün bu muhakemeler silsilesi, tarihî realiteye hiç uygun olmayan bir fanteziden, bir *préjugé*'den ibarettir. Osmanlı devletinin XIV. asırda, hattâ XV. asrın ilk yarısında şöhret kazanan büyük adamları arasında meselâ Köse Mikhal âilesi gibi Hıristiyan dönmeleri çok azdır; Selçuk ve İlkhânî an'aneleri üzerine kurulmuş olan

[18] Sadece bir misal verelim: Ch, Diehl, *Byzance, Grandeur et Décadence*, Paris, 1919, p. 325-326.

bürokrasi, temamiyle Türk unsurundan mürekkep olduğu gibi, idare ve ordunun başında bulunanlar da hemen umumiyetle Türkler'dir. Eldeki bütün tarihî vesikalar bunu kat'î olarak göstermektedir. Devleti idare eden bu yüksek Türk aristokrasisinin nüfuz ve ehemmiyetlerinin düşürülmesi ve onların yerine *devşirme çocukları*'nın iş başına geçmesi, daha ziyade xv. asrın ikinci yarısında başlayan bir hâdisedir. Muhtelif unsurlar üzerinde kurulan mutlakıyetçi imparatorluklar için zarûrî olan ve büsbütün başka sebeplerlden doğan du hâdiseyi "göçebe Türkler'in devlet teşkilâtı kurmak kabiliyetine mâlik olmadıklarına" atfetmek, mânasızdır. Osmanlı devletinin ilk kuruluşu esnâsında yâni xiv. asır başlarında, Osman'ın küçük aşiyreti göçebe veya yarı göçebe vaziyetinde olsa bile, o devir Anadolu Türkleri'nde şehir hayatının kâfi derecede inkişaf etmiş olduğunu ve yeni kurulan Osmanlı devletinin idare makinesi için muhtaç olduğu unsurları Selçuklular'ın, İlkhanlılar'ın, xiv. asırdan evvel kurulmuş bâzı Anadolu beylikleri'nin, hattâ Mısır-Suriye Memlûk İmparatorluğu'nun idarî teşkilâtında yetişmiş Türkler arasından çok kolaylıkla bulduğu muhakkaktır. Gibbons'un iddiasına temamiyle muhalif olarak, şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı devletinin inkişafa başladığı uc (hudud) sâhası, muhtelif bakımlardan Anadolu'nun türlü yerlerinden birtakım muhacir kafilelerini, hattâ yalnız göçebeleri değil şehirlileri de celbedecek kadar câzibdi.

Aşağıda bütün sebepleri ve neticeleriyle göstermek üzre bu mes'ele üzerine tekrar avdet edeceğiz. Bunu söylemekle, Osmanlı nüfuz dairesindeki yerli Hıristiyan unsur arasında İslâm misyonerliği'nin faaliyet göstermiş olduğunu kökünden inkâr etmekistemiyoruz. Ancak, bilhassa xiv. asırda, bu islâmlaşmanın, Gibbons'un iddiası derecesinde umumî olduğunu kabul etmediğimiz gibi, bunun, - Türk karakterlerinden temamen ayrı- yepyeni bir ırk veya bir kavm yaratarak "büyük bir devletin nüvesini teşkil ettiği,, faraziyesini de sadece bir fantezi olarak tavsife kendimizi selâhiyetli buluyoruz. Osmanlı devleti'nin *devşirme* usulünü sırf Balkanlar'ı islâmlaştırmak için ihdas ettiği iddiası da, vaktiyle Giese'nin yine haklı olarak tenkid ettiği gibi, tarihî realiteye aslâ uymayan indî bir mütâlâadan ibarettir ki, aşağıda bundan da ayrıca bahsedeceğiz.

F. Giese, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkında Gibbons tarafından ileri sürülen iyzah tarzının esassızlığını -temamiyle kanaat verici ve kâfî derecede müdellel olmamakla beraber- oldukça açık olarak meydana koydu ve Osmanlı devletinin kuruluşunda, İbn Baṭṭūṭa tarafından xɪv. asırda Anadolu'daki içtimaî ehemmiyetleri çok iyi tasvir edilen Akhîler teşkilâtının en büyük rolü oynadığını iddia etti. Onun fikrine göre: "Osman'ın kayınbabası Şeyh Edebalı, Osman'ın birçok silâh arkadaşları, hattâ Orhan'ın kardeşi 'Alâ'-al-dīn Paşa, bu teşkilâta mensubdular; ilk hükümdarlar, Osmanlı Devleti'ni kurmak için, bu kuvvetli dinî zümreyi büyük bir yardımcı olarak kullanmışlar, ilk askerî teşkilât olan *Yaya* teşkilâtında Akhîler'in üniformalarını taklid etmişler, Murad ɪ. devrindeki Yeniçeri teşkilâtında da bu yeni askerler için Akhîler'in serpuşlarını muhafaza etmişlerdir". Daha Giese'den evvel Clément Huart, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda muhtelif tarikatlerin ve Akhî teşkilâtının rolleri mes'elesini ihmâl etmemek lâzım geldiğini haklı olarak hatırlatmışlardı. Ben de -Giese'nin makalesinden evvel 1922'de, Anadolu'da islâmiyet hakkında neşretmiş olduğum bir seri makalede, Türkler'in müslümanlığı kabul etmelerinden başlayarak, Selçuklular devrinde ve Osmanlı Devleti'nin te'sisi sırasındaki dinî durumu iyzah ederken, diğer tarikatlerden başka, Akhîler tarafından oynanmış olan mühim role ve Bektaşılar'la birlikte bunların Yeniçeri teşkilâtının te'sisine müessir olduklarına işaret etmiştim [19].

Giese'nin bâzı fikirlerine iştirak edemiyeceğim; esasen bunlar hakkındaki nokta-i nazarımı evvelce bildirmişdim [20]; fakat Alman âliminin, Gibbons'un hatâlarına işaret etmek, yahut Akhîler'in oynadıkları rol üzerinde durmakla, mes'eleye yeni bir istikamet vermeye yardım etmiş olduğunu teslim etmek lâzım gelir. O, "artık Othman'ın dörtyüz ailelik bir Türkmen aşiyreti ile kendi başına Osmanlı Devleti'nin temellerini atmış olduğu şeklindeki hatâlı fikirden vaz geçmek lâzımdır" demektedir. Vâkıa mes'ele böylece ancak vaz'edilmiş olarak kalıyor;

[19] *Anadolu'da İslâmiyet, Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 1922, cild. II, nu. 5 (Ayrı basım, s. 84, 88).

[20] *Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Hayat* mecmuası, nu. 11, 12, 1937.

fakat herhangibir mes'elede yanlış telâkkileri ortadan kaldırmağa çalışmak, o mes'elenin halline doğru bir adım atmak demektir.

II. MES'ELENİN MANTIKÎ SURETTE TEDKİKİNİN ŞARTLARI

Bütün bu iyzahlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulması hakkındaki araştırmaların ne derece geri kalmış olduğunu göstermeye kâfidir. Gibbons'un-prototip'ini Osmanlı vekayinâmelerinden daha eski kaynaklarda bulduğumuz -bir efsaneye dayanan tek taraflı iyzahı devrildikten sonra, Aşağı-Ortaçağ tarihinin bu büyük hâdisesi hakkındaki malûmatımız, esasında, Hammer'in zamanındakinden daha ileriye gitmemektedir. Açıkça söylemek lâzım gelirse, eski Osmanlı vekayi-nâmecilerinin safdil hikâyelerinden bile kendimizi kurtarmış değiliz. Şüphesiz, Garb ve Bizans Ortaçağı üzerinde, bir asırdanberi yapılmakta olan araştırmalar sayesinde, elde edilen neticelerden dolayı, Bizans ile Balkanlar'ın durumunu ve Osmanlı kudretinin Balkan Yarımadası'nda sür'atle inkişafını kolaylaştırmış olan haricî şartları, Hammer'in zamaniyle kıyas kabul etmiyecek kadar daha iyi biliyoruz. İmparatorluğun menşeini anlamak hususunda bunun bize büyük yardımı olduğu aşikârdır. Fakat şu da ayni derecede aşikâr bir hakikattir ki, bu mes'eleyi halletmek için herşeyden evvel onun dahilî âmillerini tanımak lâzımdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmuş olanlar, *etnik* bakımdan Türkler'in hangi şubesine mensuptular? Anadolu'nun şimal-i garbîsine ne zaman gelip yerleşmişlerdir? Bunların içtimaî durumu nasıldı? Göçebe mi, yarı göçebe mi, yoksa yerleşmiş mi idiler ? İçtimaî hacimlerini artırmış olan unsurlar, ne nisbette Türk, ne nisbette yabancı idiler? Dışarıdan gelen unsurların, yerli unsurlara olan nisbeti ne idi ve bunların karşılıklı münasebetleri nasıldı? Göçebe unsur ile şehirli ve köylü unsurlar arasında ne gibi bir nisbet vardı? Bunun gibi, Hıristiyanlar'la İslâmlar arasında nasıl bir münasebet vardı?

Muhtelif içtimaî sınıfların kudret derecesi ve her birinin İmparatorluk'un kurulmasında iştirak payı ne idi? Osmanlı imparatorluğu, demokratik bir teşkilât mı, yoksa aristokratik bir teşkilât mı idi? Ondördüncü asırda hâkimiyet mefhumu ne gibi tahavvüllere mâruz kalmıştır? Maddî ve zihnî (mânevî) medeniyet nasıl bir seviyeye ulaşmıştı? Böylece, etnografya, dinler tarihi, hukuk tarihi, iktisad tarihi, bir kelime ile, maddî ve mânevî tarih ile alâkadar birçok esasî mes'eleler vardır ki, ilkin bunlar hakkında kâfi *dokumantation*'a sahip olmamız lâzımdır.

Diğer taraftan, biz yalnız bu dahilî âmilleri değil, -İmparatorluk'un inkişafını kavramak için bilmemiz elzem olan- ondördüncü asırda Önasya'nm tarihî ahval ve şeraitini de, yâni bir sürü haricî âmilleri de bilemiyoruz. Altınordu Devleti ile Suriye- Mısır Türk İmparatorluğu'nun Anadolu'da bizi alâkadar eden devrede ne rol oynamış oldukları da iyice bilinmemektedir. Muhtelif Anadolu beyliklerinin biribirlerine karşı, Osmanlı devletine karşı, bu haricî devletlere karşı durumları kâfî derecede malûm değildir. Bu şartlar altında bütün bu meçhullerin karşısında, Osmanlı Devleti'nin menşei mes'elesini halletmeye kalkışmak, tahakkuku kābil olmıyan bir teşebbüse girişmek olmaz mı? Şimdiye kadar bu mes'eleyi ele almış olanlardan, Gibbons da istisna teşkil etmemek üzre, hiçbiri, saymış olduğumuz sualleri ciddî bir tetkike tâbi tutmadığı gibi, yine o hiçbiri bu misâlleri, birer tedkik mevzzuu olarak ortaya atmayı dahi düşünmemiştir.

Onun için, Şark Ortaçağı'na tahsis edilmiş olan çalışmaların, siyasî ve askerî hâdiseleri anlatmakla iktifa eden *narratif* (hikâye) tarzındaki tarih seviyesini aşmamış olduğuna esef etmek yerinde olur. Bilhassa, Osmanlı devletinin başlangıcı hakkındaki tetkiklerin verdiği neticeler, sadece siyasî ve askerî hâdiseler nokta-i nazarından dahi, çok zayıf, çok iptidaî ve ekseriyetle mütenâkızdır. Bununla beraber, bunun sebebini, Gibbons'un kabul ettiği gibi, sahip olduğumuz tarihî kaynakların kifayetsizliğinde mi görmek lâzım gelir? Malzemenin bu kifayetsizliği, yukarıda işaret etmiş olduğumuz mes'eleler üzerinde ciddî araştırmaları imkânsız mı kılmaktadır ve Osmanlı İmparatorluğunun

kurulması problemi, nâ-temam bir muadeleler sistemi gibi, hep gayr-i kābil-i hal kalmaya mı mahkûmdur? Biz buna inanmıyoruz; nokta-i nazarımızı tevsik için evvel emirde elimizde bulunan malzemenin mahiyet ve kıymetini tesbite çalışacağız. Sonra da, bizce bunlardan hangi metoda tevfikan istifade edilmesi lâzım geldiğine işaret edeceğiz.

A. Kaynaklar

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu asır olan ondördüncü asırda Anadolu'nun tarihi hakkındaki İslâm kaynakları hakikaten az ve kifayetsizdir. İlkhanîler devletinde yazılmış, mahdud ehemmiyette bâazı eserlerden, Mısırlı vekayi-nâmecilerle biyograf'larda geçen bâzı parçalardan ve İbn Battûta'nın Anadolu hakkındaki şehadetlerinden sarf-ı nazar edecek olursak diyebiliriz ki, bu asırda tarihî kaynaklar sahasında meydana gelen ve doğrudan doğruya Anadolu'ya inhisar eden eserler, hakikatte hiç mesabesindedir. Ekserisi bugün dahi *yazma* hâlinde bulunan bu mahdut kaynaklardan, Gibbons, ancak garb lisanlarına terceme edilmiş olanlardan istifade edebilmiştir. Tercemeleri de ekseriyetle -oryantalizmin henüz bu günkü kadar ilerilememiş olduğu eski devirlere ait olduğu cihetle- istinad edilen tenkiydiz metinlerin yanlış okunuşu ve yanlış anlanışı itibariyle itimada gayr-i lâyıktır.

Halbuki bunlardan başka, meselâ *Câmi'al-tavârih* (neşredilmemiş kısımlar), *Târih-i Ulcaytu*, sonra *Ṣubḥ al-a'ṣā*, *Al-ta'rîf* gibi o devre ait mühim menbalarla, xv'inci asırda yazılmış olmakla beraber yine xıv'üncü asra ait de mühim malûmatı ihtiva eden *Târih-i'Aynî* gibi, *Durar al-kāmina* gibi eserlerden de istifade olunabilir.

xıv' üncü asırda Anadolu'da yazılmış menbalara gelince, bunlar fevkalâde mahdut olmakla beraber, şimdiye kadar da onlardan pek az istifade edilmiştir. Eskiliği ve ehemmiyeti itibariyle bunların başında, Mahmud bin Muhammed Aksarâyî'nin *Musāmarat al-Akhbār* adlı Farsca tarihini sayabiliriz: İstanbul'da iki yazma nüshası (Ayasofya Kütüphanesi, nu. 3143, Yenicami Kütüphanesi, nu. 827) bulunan bu eser dört

kısımdan mürekkeb olup, bunlardan bilhassa İlhânîler'le bunların himayeleri altında son Selçuk hükümdarlarından bahseden ve çok defa müellifin müşahadelerine müstenid olan son kısım fevkalâde mühimdir ve hacim itibariyle eserin üçde ikisini de bu son kısım teşkil etmektedir. Eser 723 Hicrî (1323 Milâdîde)'de İlhânîler'in Anadolu valisi Demirtaş b. Emîr Çoban nâmına yazılmıştır. Eski Osmanlı taricihleri arasında yalnız Müneccimbaşı tarafından görülüp istifade olunan ve bir aralık Prof. Barthold'un da nazar-ı dikkatini celbeden bu mühim vakayi-nâmeden[21] henüz lâyıkiyle istifade edilmiş değildir. Bundan sonra Niğdeli Kadı Ahmed'in (Hicrî 733, Milâdî 1332) yazdığı -yegâne yazması Fâtih Kütüphanesi'nde bulunan (Nu. 4519)- *Al Valad-al şafîḳ* adlı büyük eseri gelir ki, şimdiye kadar bundan da hiç istifade edilmemiştir: Muhtelif İslâm ilimlerine ait bir ansiklopedi mahiyetinde bulunan bu eserde Selçuk tarihine ait malûmat olduğu gibi, XIV'üncü asır Anadolu'sunun dinî ve ictimaî tarihine ait çok kıymetli malzeme vardır; ayrıca büyük bir Selçuk tarihi yazdığından bahseden müellif —maalesef bu eser bu güne kadar meydana çıkmamıştır— burada diğer İslâm sülâlerleri arasında Selçuklar'dan da kısaca bahsetmektedir ki, son hükümdarlar hakkında verilen malûmat müstesna olarak, o kadar ehemmiyetli sayılamaz; fakat ictimaî tarih bakımından bu eserin büyük kıymeti vardır. Bunlardan sonra Astarâbâdlı Azîz b. Ardaşîr'in Sivas Sultanı Ḳaḍī Burhān al-dīn namına yazmış olduğu *Bezm-ü Rezm* adlı büyük vakayi-nâmesi vardır ki 1928'de Türkiyat Enstitüsü tarafından bastırılan bu metin, XIV'üncü asır Anadolu'sunun son yarısı hakkında elde bulunan en mühim menbadır. Bibliotek Nasyonal (Coll. Schefer, nu. 1.533 pers; Blochet, p. 131)'de bulunan ve vaktiyle Houtsma tarafından tetkik edilmiş olan küçük bir *Selçuk-nâme*'yi[22] de- Gibbons'un her nedense malûmu olmadığı için- bunlara ilâve edersek, XIV'üncü asır Anadolu'suna ait Anadolu'da yazılmış başlıca menbaları tamamlamış oluruz.

[21] W. Bartold, *Zap. Vost. otd. Imper. Russk. Archeol,* Ob. XVIII. 0124 v. d.

[22] Mededeelingen Ak. w. Amsterdam, Afd. letterkunde, 3 Reihe, 9 Tiel, 1893.

Bunlara, xv'inci asırda yazılmış olmakla beraber, Karaman Oğulları tarihine ait Şikârî'nin kıymeti oldukça meşkûk eseriyle[23], Aydın Oğulları tarihine ait eski bir menbadan istifade ettiği anlaşılan ve son senelerde Mükrimin Halil tarafından neşredilen Enverî *Düstūr-nāme*'sini de ilâve edebiliriz. Aydın Oğulları hakkında en mühim menba olan bu son eser xıv-xv'inci asırlar Osmanlı tarihi için de ehemmiyetsiz sayılamaz.

Mamafih xıv'üncü asır Anadolu tarihi için müracaat edilecek daha başka İslâm menbaları da yok değildir: Münşeat mecmuaları, muhtelif mahiyette edebî ve tasavvufî eeserler, vakıf-nâmeler, evliyâ menakıbine ait mecmualar gibi... Bu son cins eserlerden bir tanesi, yâni Eflâkî'nin eseri Cl. Huart tarafından *Les Saints des Derviches Tourneurs* namı altında terceme ve neşredilmiştir; Huart bu eseri neşrettikten sonra, onun, yalnız dinî vâkıalar itibariyle değil, tarihî bir menba olarak da ehemmiyetini anlamış ve *Journal Asiatique*'de neşrettiği küçük bir makalesinde oradan iltikat ettiği bâzı malûmatı ortaya koymuşdu[24]. Biz bu eserde Anadolu Beylikleri hakkında verilen malûmatın, her türlü tarihî vesikalarla karşılaştırarak tam bir mevsûkıyete mâlik olduğunu vaktile tesbit etmişdik[25]. Bu asra ait bütün evliyâ menâkıbnâmelerinin Eflâkî'nin eseri derecesinde ehemmiyet ve vusûka mâlik olduklarını iddia edemeyiz; fakat her ne olursa olsun, kuvvetli bir tenkiyde tâbi tutmak şartıyle, bu cins eserlerin içtimaî tarih tetkikatı için esaslı bir menba olduğu söylenilebilir.

İşte bu sür'atli iyzahtan pek iyi anlaşılıyor ki, ne kadar mahdut olursa olsun, xıv'üncü asır Anadolu tarihi için elde birtakım mühim menbalar vardır; bu devre ait olarak şu son yirmibeş yıl içinde bilhassa Türkiye'de yapılmış epigrafik ve nümismatik araştırmalar da epeyi mühim neticeler vermiştir. Halbuki

[23] P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche* (Istanbuler Mitteilungen 2, İstanbul 1934, s. 50, not 2).

[24] *De la Valeur Historique des Mémoires des Derviches Tourneurs* (*Journal Asiatique*, xı e serie, t. xıx (1922), p. 308-317).

[25] Krş., *Anadolu Beylikleri Hakkında Notlar* (*Türkiyat Mecmuası*, cild II, 1928, s. 1-32).

Osmanlı devletinin kuruluşu mes'elesiyle uğraşan garb mütetebbi'leri, Gibbons gibi şark dillerini bilmeyenler değil, hattâ müsteşriklar bile, bu bahsettiğimiz menbalardan lâyıkıyle istifade etmemişler, mahdut birkaç kronikten çıkardıkları malûmatla iktifa etmişlerdir. Bu şerait dahilinde, XIV'üncü asırda Anadolu'nun içtimaî tarihi hakkında neden hiçbir ciddî tetkik yapılmamış olmasının esbâbı kendiliğinden anlaşılıyor ve bunu sadece malzeme yokluğuna ve menbaların kifayetsizliğine atfetmenin yanlışlığı meydana çıkıyor; burada, herhangibir sû'-i tefehhüme meydan vermemek için bir noktayı bilhassa tasrih edelim: Şimdiye kadar doğrudan doğruya Osmanlı devletinin kuruluşu problemini tetkik ve iyzaha çalışanların hiçbiri, bunu XIV'üncü asır Anadolu tarihinin umumî çerçevesi içinde araştırmak lüzumunu hissetmedikleri için, yukarıda bahsettiğimiz menbaları esaslı surette tetkike ihtiyaç görmemişlerdir. Onların bütün gayretleri ve dikkatleri yalnız bir nokta üzerinde temerküz etmiştir: Münhasıran Osmanlı devletine ve Osmanlı hânedanına ait menbalar bularak, bu devletin kuruluşu mes'elesini münhasıran onlar vasıtasiyle halle çalışmak! Bu büyük problemi bu kadar dar bir çerçeve içinde anlamağa kalkışınca, yâni XIV'üncü asır Osmanlı tarihine ait kâfi menbalar bularak onlar vasıtasiyle bir neticeye varmağa taşebbüs edilince, şimdiye kadar olduğu gibi, bir çıkmaza girmek, evvelden mukadderdir.

Bu yanlış telâkkiye kapılarak mes'eleyi böyle dar bir çerçeve içinde tetkik ve iyzaha kalkışan Gibbons, Osmanlılar'ın menşeine ait eski bir Osmanlı menbaı bulunmadığını, onlara ait en eski kronikcilerin XV'inci asır sonuna mensub olduklarını, Bizans ve garb müverrihlerinin de Osmanlılar'ın ilk mütevâzı' zuhurları hakkında tabiî itimada lâyık malûmat veremediklerini söylüyor. Osmanlı tarihinin Osmanlı sahasında yazılmış en eski menbaları hakkında Hammer'in öğrettiğinden daha fazlasını bilmeyen Gibbons, esas itibariyle bu mütalâasında haklıdır.

1916'danberi eski Osmanlı kronikleri hakkında epeyice tetkikler yapıldığı ve epeyice yeni metinler basıldığı halde, bu gün de vazıyette bâriz bir fark bulunmuyor. Âlî ve F. Giese tarafından iki ayrı tab'ı yapılan *Âşık Paşazâde Tarihi*,

yine Giese'in neşrettiği anonim *Tevârih-i âl-i Osman*, Babinger'in neşrettiği *Oruç Bey Tarihi*, İstanbul'da basılan *Lûtfî Paşa Tarihi*, müverrih Şükrullah'ın Th. Seif tarafından neşredilen *Bahcat-al tevârih*'i, Mükrimin Halil tarafından neşredilen *Karamânî Mehmed Paşa Tarihi* ve *Düstûr-nâme-i Enverî* gibi- Gibbons'un değil, hattâ Hammer'in bile büyük bir kısmını görmediği - yeni menbalar bu gün elimizde bulunuyor. Bunlardan başka, şair Ahmedî'nin XIV'üncü asır sonunda yazılmış *İskender-nâme* adlı manzum büyük romanına ilâve etmiş olduğu Osmanlı tarihi hakkmdaki parça, ayrıca *Behiştî* ve *Ruhî tarihleri*, *İbn Kemal Tarihi*, yazma muhtelif anonim *Tevârih-i âl-i Osman*'lar, *Konevî*'nin Osmanlı tarihi ve daha bu gibi- Hammer'ce malûm olmayan- menbalar da henüz basılmamakla beraber, artık ilim âlemince meçhul değildir[26]. Bunlara, bâzı anonim *kronoloji Mecmuaları*'nı[27], İstanbul'da ve Viyana'da tab'edilen bâzı *Kānūn-nâme*'leri[28], çok nâdir bâzı resmî vesikaları[29] ilâve edersek ve Osmanlı devrine ait son yirmibeş senede yapılan epigrafi ve nümismatik tetkiklerini de gözönüne alırsak, Osmanlı tarihinin XIV'üncü asrı hakkındaki menbaların azlığını ve kifayetsizliğini daha iyi anlarız.

XV'inci asır başlarına veya ilk yarısına ait birkaç kronik istisna edilince, diğerleri hemen umumiyetle XV'inci asır sonlarına ve hattâ daha sonralara ait muahhar mahsullerdir. Devletin ilk kuruluş safhaları hakkında verdikleri malûmat şifahî halk an'anelerine veya mahsus uydurulmuş masallara istinad eden ve böylece eski halk destancılığının bir nevi istitalesi olan vakayi-nâmelerin, küçük farklarla biribirini kopye ettikleri unutulmamalıdır; bunlardan istifade için çok sıkı bir tenkiyd-i tarihî'ye müracaat mecburiyeti daima gözönünde

[26] F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927.

[27] Mükrimin Halil, *Düstûr-nâme-i Enverî*, Mukaddime (Türkçe), s. 61.

[28] *Millî Tetebbu'lar Mecmuası* (Nu. 1 ve 2); *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* (sene 3,4); *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, nu. 1.

[29] Bu eski resmî vesikaların ekserisi *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda neşredilmiştir.

bulundurulmalıdır. XIV'üncü asra ait resmî vesikaların çok nâdir olduğunu bilhassa işaret ettik; çünkü şimdiye kadar -vusûk derecesinden az çok şüphe edilmekle beraber- bu ilk devirler için başlıca bir menba olarak kullanılan *Feridun Bey Münşa'āt*'ındaki bu ilk devirlere ait vesikaların temamiyle düzme olduğunu, Mükrimin Halil kat'î surette meydana çıkardı[30]. İşte bu iyzahat gösteriyor ki, Gibbons'un malûmu olmayan bu yeni menbaları çok iyi bilen ve onlardan temamiyle istifade edebilen bir müverrih de, Gibbons gibi dar bir çerçeve içinde kaldığı takdirde, Osmanlı devletinin kuruluşu problemini hal ve iyzah için ondan çok daha müsaid bir vazıyette bulunamaz. Çünkü bu yeni menbalar bize bu ilk safha hakkında eski bilinenlerden daha farklı ve daha mevsuk yeni malzeme verememiştir.

Sair İslâm menbaları ile Bizans ve Garb menbalarından bu ilk devirler hakkında, 1916'da bilinenden çok daha fazla şeyler beklemeğe de hakkımız yoktur. Gerçi XIV'üncü asra ait Bizans vakayi-nâmelerinin tenkiydli tabı'ları bu asır Osmanlı tarihine ait birtakım bilgilerimizi düzeltebilir; yahut meselâ İtalyan arşivlerinde bulunacak yeni bâzı vesikalar sayesinde bu asır Yakın-şark tarihinin bâzı mes'eleleri aydınlatılabilir; fakat, her ne olursa olsun, Mısır, Bizans, Garb menbalarında doğrudan doğruya Osmanlı devletinin ilk kuruluş safhasına ait mevsuk vesikalar meydana çıkması imkânı mantıkan yok gibidir.

Şu halde, XIV'üncü asra ait Osmanlı menbalarının bu kifayetsizliği karşısında ne yapmalı? Gerçi, bu asırda Osmanlı sahasında yazılmış bâzı edebî ve ilmî eserleri ve muhtelif katagorilere ait vesikaları inceden inceye araşdırarak, vakayinâmelerin iyzah edemediği bâzı noktaları, bilhassa içtimaî tarihi alâkadar eden bâzı mes'eleleri biraz aydınlatmak kābil olabilir. Fakat benim kanaatime göre, bu büyük problemi iyzah için bu da kifayet etmiyecektir. İşte burada dâvamızın esas noktasına geliyoruz: Yukarıdanberi iyzaha çalışdığımız vechile, Osmanlı devletinin kuruluşu mes'elesinin şimdiye kadar bir çıkmaz içinde kalması, yalnız malzemenin azlığından, menbaların

[30] Ayni mecmua, nu. 77-81.

kifayetizliğinden değil, her şeyden evvel, tarihî zihniyete hiç uygun olmayan hatâlı ve basit bir telâkkî neticesinde mes'elenin yanlış vaz'edilmesinden ileri geliyor. Menşei eski Osmanlı vak'a-nüvislerine dayanan ve garibdir ki Osmanlı tarihiyle müteveggıl bütün Şark ve Garb âlimleri arasında hâlâ sürüklenip giden bu an'anevî hatâdan kurtulmadıkça, bu muğlak problemin iyzahına imkân yoktur.

B. Tedkik Metodu

Şimdi, Osmanlılar'ın edebî, dinî ve hukukî tarihlerine dair neşrettiğim muhtelif yazılarımda, uzun zamanlardanberi, yıkmağa çalıştığım bu yanlış, realiteye mugayir görüş tarzının dar, basit mahiyetini burada da kısaca anlatarak, Osmanlı devletinin kuruluşu mes'elesinin nasıl vaz'edilmesi ve nasıl bir zihniyetle, bir usûlle tetkik olunması icabettiğini göstermek istiyorum.

Osmanlı devletinin kuruluşunu, XIII'üncü asırda Anadolu'nun şimâl-i garbî müntehasında Selçuk-Bizans hudutları üzerinde yerleştirilmiş dörtyüz çadırlık bir aşiyrete isnad ederek, bu hâdisenin iyzahı için XIII ve XIV'üncü asırlar Anadolu'sundaki siyasî ve ictimaî şartların hiç düşünülmemesi, tarihî bakımdan afvedilmez bir hatâdır. Osmanlı devletinin kurulduğu coğrafî sâha, büyük Okyanus ortasında münferid bir ada olmadığı gibi, burada yaşayan insanlar da Selçuk Anadolusu'nun Türkleri'nden ayrı bir unsur değildi. Anadolu'da önce Selçuk ve sonra İlhanî hâkimiyetinin kuvvetli bulunduğu zamanlar, onlar da diğer Anadolu Türkleri'yle beraber bir siyasî birlik, bir iktisadî birlik, bir kültürel birlik teşkil ediyorlardı. Uclarda yâni serhadlerde yaşamaları itibariyle hayat şartları, iç sahalarda yaşayan Türkler'den şüphesiz farklı idi; fakat bu fark yalnız onlara münhasir diğildi; çünkü uclarda yaşayan onlardan başka Türk aşiyretleri de mevcuttu. İçtimaî şekil itibarile bunların diğer Anadolu Türkleri'nden bir ayrılıkları yokdu: İster göçebe, ister yarı göçebe, isterse büsbütün yerleşmiş bir halde bulunsunlar, Anadolu'daki Türk aşiyretleri arasında aynı hayat şartlarına mâlik olanlar asla eksik değildi.

Bütün bu mülâhazaları bir tarafa bıraksak ve bunların temamen zıddını -biran için- tasavvur etmiş olsak bile, bu da, mes'eleyi XIII-XIV'üncü asırlar Anadolu tarihinin umumî çerçevesi içinde tetkik zaruretini ortadan kaldıramaz. Osmanlı sülâlesinin medhiyeciliğini yapan eski Osmanlı tarihcileri, bir hükümdar soyundan gelmedikleri muhakkak olan Osmanlı padişahları için temamiyle muhayyel silsile-nâmeler uydurdukları gibi, bu devletin kuruluşu hâdisesini de -temamen bir mu'cize hâlinde göstermek maksadiyle- lejand silsilelerinden mürekkeb tabiat üstü sebeplerle iyzaha çalışmışlardı. Bir sülâlenin destanını yazmak isteyen vak'a-nüvislerin, Osmanlı tarihini böyle kendi başına bir hâdiseler silsilesi gibi tasvir etmeleri çok tabiîdir; fakat ne mu'cizeyi, ne de tabiat üstü sebepleri kabul etmiyen modern tarihçiliğin, aynı an'aneyi başka bir şekil altında devam ettirmek istemesi, tasavvura sığmaz. Muhtelif vesilelerle söylediğim gibi, Osmanlı tarihi umumî Türk tarihinin çerçevesi içinde, yâni sair Anadolu Beylikleri ile beraber Anadolu Selçuk tarihinin bir devamı gibi telâkkî ve tetkik olunursa, ancak o zaman, şimdiye kadar karanlık kalan birçok problem'lerin anlaşılması imkânı hasıl olur. Anadolu Selçuk tarihinin bugüne kadar hâlâ çok az malûm olması da, şüphesiz, bu basit hakikatin anlaşılmasına bir mâni teşkil etmiştir. Halbuki Osmanlı devletinin kuruluşu mes'elesi böyle rasyonel bir şekilde ortaya konmadıkça, bugün içinde bulunduğu çıkmazdan asla kurtulamıyacak ve bunun neticesi olarak, Osmanlı tarihine ait birçok ana mes'elelerin halli kābil olmıyacaktır. Osmanlı devletinin kuruluşu mes'elesi hakkında Gibbons'unkine benzer yanlış bir telâkkiye saplanıp kaldıkları için, Rambaud'dan, İorga ve Ch. Diehl'e kadar birçok Bizantinist'lerin Bizans-Osmanlı kültürel münasebetleri hakkında çok yanlış neticelere vardıklarını mukaddema bir eserimizde uzun uzun iyzah ve tahlil etmiştik[31].

İşte, hareket noktası olarak bu esas kabul edildikten ve mes'ele bu tarzda ortaya konduktan sonra, bunun hâl ve iyzahı için tutulacak yol kendiliğinden teayyün eder: Bu, tarih

[31] *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseseleri Üzerine Te'siri, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası,* cild 1, 1931, s. 165-313.

metodolojisinin bugünkü teknikine göre, eldeki membaların haricî ve dahilî tenkiydini yapmak; vak'a-nüvislerin muayyen maksatlarla uydurdukları lejantlara, silsile-nâmelere müsbet bir mahiyet atfetmiyerek onları kullanmaktan vazgeçmek; siyasî ve askerî tarihe ait vak'aların meşkûk olanlarına, devamlı bir eser bırakmıyan küçük askerî vak'alara ehemmiyet vermiyerek yalnız esasî mes'elelere dikkat etmek; sadece kroniklere bağlı kalmıyarak daha ziyade -hiç olmazsa onlar kadar- içtimaî tarih problemlerini halle yarıyacak sair cins vesikalara ehemmiyet vermek; XIII-XIV'üncü asırlardaki Anadolu Türk cemiyetinin haricî cephesindeki mütemadî tahavvülleri göstermekten ziyade, bu cemiyeti terkib eden muhtelif anâsırın *stratification*'unu, mütekābil vazıyetlerini, kuvvet ve zaaf âmillerini, aralarındaki *zıddiyet* veya *tesanüd* sebeplerini, yâni dahilî hayatındaki değişiklikleri araştırmak; daha kısa bir tâbir ile bu cemiyetin siyasî ve askerî hâdiselerinden ziyade morfolojisini ve dinî, hukukî, iktisadî, bediî müesseselerinin tekâmülünü tesbite çalışarak tarihî bir *terkip* vücude getirmek. Ancak -elde mevcut her cins malzemeden istifade edilerek yapılacak- böyle bir *Synthèse*, bize Osmanlı devletinin kuruluşu probleminin tarihî realiteye en yakın iyzahını verebilir.

Burada birdenbire akla gelebilecek bir sualin de cevabını verelim:

Acaba eldeki malzeme, böyle geniş bir terkip için kâfi kemiyet ve keyfiyette midir? Şüphesiz, hayır... Yalnız şunu düşünelim ki, bu *synthèse* tecrübesini yapmak için, şimdiye kadar Osmanlı devletinin kuruluşunu muahhar Osmanlı kroniklerinin verdiği lejander mu'talar ile iyzaha çalışanlara nisbetle çok zengin malzeme elimizde bulunuyor. Bugün elimizde bulunan menbalara dayanarak alelâde bir *historiographe* gibi, meselâ Osman devrinin vak'alarını sene sene kaydeden bir *yıllık* yazmağa teşebbüs edecek olursak, buna maddeten imkân bulunmadığını söyliyebiliriz; çünkü Osmanlı kroniklerinin bu hususta verdikleri vusûk derecesi temamile şüpheli malûmatı kontrol edebilecek hiçbir vasıtaya mâlik değiliz; bu hususta ne Bizans ve Arap menbalarında, ne resmî vesikalarda, ne kitabelerde hiçbir şey yoktur. Bu şerait altında bu gibi meşkûk cihetleri ve teferruatı bilâ tereddüt bir tarafa bırakmak lâzımdır. Tarihî tenkiydin bütün

icabâtına göre yapılacak böyle bir ayırma ameliyesinden sonra, sihhat dereceleri oldukça kuvvetle anlaşılan hâdiseler kemiyet itibarile çok azalacaktır. Fakat müverrih, bir *annaliste* gibi sırf tecessüs merakını tatmin edebilecek her türlü haberleri ve hâdiseleri öğrenmeğe muhtaç değildir. Annallerde ve sair tarihî vesikalarda tesbit edilmiş binlerce ehemmiyetsiz, fer'î, mükerrer hâdiseler vardır ki onları bilmemek, bir cemiyetin tarihî tekâmülünü anlamaya asla mâni değildir. Hikâyeci tarih ile terkibî tarih arasındaki fark asıl buradadır. Bunu söylemekle *érudition*'un tarihî çalışmalardaki büyük ehemmiyetini inkâr etmiyoruz; yalnız tenkiydden geçmemiş, kıymet dereceleri ta'yin edilmemiş, ehemmiyetlisi ehemmiyetsizinden ayrılmamış bir malzeme yığınının, tarihî bir sentezden büsbütün ayrı birşey olduğunu hatırlatmak istiyoruz. Tarihçinin hedefi, herhangibir cemiyetin muayyen bir zaman ve mekân içindeki gidişinin sebeplerini iyzah etmek, onu içtimaî hayatının türlü türlü tezahürlerile realiteye en yakın şekilde canlandırabilmektir; onun bu rolü, ele geçirdiği birkaç mühim kemik sayesinde binlerce yıl evvele ait nesli münkariz olmuş bir hayvanın umumî iskeletini kuran paleontolojist'inkinden farksızdır. Bugünün tarihçileri arasında bir mütearife, bir bedahat hükmünde olan bu mütalâaları tekrardan maksadım, Osmanlı devletinin kuruluşu probleminin iyzahı için, elde mevcut mahdud malzemeden bile büyük istifadeler te'min edilebileceğini göstermektir; çünkü bugüne kadar bu mes'ele ile uğraşanlar yukarıdanberi iyzah ettiğimiz sebeplerden dolayı, o malzemenin en ehemmiyetlilerinden de, istifade edememişlerdir.

Kritik ve metodolojik başlangıcı tâkib edecek olan iki derste, Osmanlı devletinin kuruluşu problemini, yukarıda kısaca bahsettiğimiz her türlü menbalardan istifade ederek, hiç olmazsa umumî hatlarıyle tetkik ve iyzaha çalışacağız. Şimdiye kadar üzerinde hemen hiç çalışılmamış bir sâha üzerinde yapmak istediğimiz bu cür'etkârane sentez tecrübesi, şüphesiz, bu büyük problemin kat'î ve nihaî iyzahını vermek gibi bir iddia taşımıyor. En sağlam tahlilî mesaî üzerine dayanan sentezler bile nihaî olmak iddiasına kalkışamazken, birçok cihetleri henüz tahlilî araştırmalara muhtaç olan bu ilk tecrübeden, fazla birşey beklememelidir. Bizim bu derslerde gözettiğimiz başlıca

gaye şudur: XIX 'üncü asırdanberi Garp Ortazaman tarihi tetkiklerinde tâkib edilen yeni usûllerin, Ortazaman Türk ve İslâm tarihi tetkiklerinde de kullanılması ihtiyacım *concret* bir tarzda meydana koymak... Çünkü, beşeriyet tarihinin bu mühim ve mütemmim parçası, Avrupa oryantalizminin XIX'uncu asırdaki bütün gayretlerine ve pek nâdir bâzı istisnalara rağmen, henüz Ortazaman vak'â-nüvisliği an'anelerinden kurtulmuş değildir.

II. BÖLÜM

XIII. ASIRDA ve XIV. ASRIN İLK YARISINDA ANADOLU'NUN SİYASÎ ve İÇTİMAÎ TARİHİNE BAKIŞ

İlk derste uzun uzun münakaşa ve iyzah ettiğimiz metodolojik prensiplere göre, Osmanlı devletinin kuruluşunu anlamak için, her şeyden evvel, XIII'üncü asır Anadolu'sunun yalnız siyasî tarihini değil, asıl içtimaî tarihini bilmek lâzımdır. XIV'-üncü asırda Osmanlı devletini yaratan ve onun sür'atli inkişafına imkân veren maddî ve mânevî kuvvetlerin menşe'lerini bulmak, bu siyasî hey'etin *substructure*'ünü teşkil eden esasî unsurları anlamak, ancak XIII'üncü asır Anadolu cemiyetinin içtimaî şartlarını bilmekle kābil olur. Etnik teşekkül (*formation*), içtimaî *Organisation*, ekonomik nizam (*ordre*), kültürel inkişaf itibariyle XIII'üncü asır Anadolu'sunda mevcut birçok şartlar, tabiî bâzı değişikliklerle, XIV'üncü asırda da devam etmiştir. Her halde XIII'üncü asır, siyasî değişiklikler bakımından Ortazaman Anadolu tarihinin en dikkate şayan, en hareketli devri olduğu gibi, bunun bir neticesi olarak, içtimaî tebellür (*Cristallisation*) itibariyle de -te'siratı müteâkib asırlarda da görülen- bir intikal ve teşekkül safhasıdır ki, Osmanlı imparatorluğunun ilk kuruluş devresi olan XIV'üncü asrın ilk nısfı ile sıkı sıkıya bağlıdır. Anadolu Selçuk İmparatorluğu'nun siyasî ve kültürel bakımlardan en yüksek devresine varması, dördüncü *Haçlı Seferi*'nden sonra Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki enkazı üstünde Iznık ve Trabzon devletlerinin

kurulması, Moğollar'ın Anadolu'ya fi'len hâkim olarak Selçuk hâkimiyetinin bir gölge hâline gelmesi, Anadolu Türkleri'nin büyük İlhanhlar imparatorluğu içine girmeleri, İlhanlılar'a rakib olan Mısır -Suriye Memlûk İmparatorluğu ile dost ve müttefikı Altunordu İmparatorluğu'nun Anadolu'da siyasî bir rol oynamağa kalkışmaları, İstanbul'da Bizans İmparatorluğu'nun tekrar ihyası, hep bu asırdadır; XIV'üncü asrın ilk nısfında Osmanlı devletinin kuruluşunu hazırlayan, ona imkân veren siyasî şartların anlaşılabilmesi için, onların, XIII'-üncü asrın bir devamı gibi tetkik ve iyzahı zaruridir.

XIII'üncü asırdaki bu kadar büyük siyasî hâdiselerin, içtimaî hayatın bütün tezahürlerinde çok derin tepkiler yapmaması imkânsızdı: Türkiye'de asırlarca müessir olmuş birtakım büyük sofî tarikatlerinin teşekkülü, göçebe aşiyretlerle yerli halk arasındaki iktisadî antagonizmin dinî bir kıyam şekli altında ve Selçuk devletini en satvetli bir devrinde sarsacak kadar kuvvetle tecellisi, hep bunun neticesidir; biz bu neticelerin XIV'üncü asrın ilk nısfında -hattâ daha sonraki asırlarda bile- devamını görüyoruz. İşte bütün bu sebeplerden dolayı XIII'üncü asırla XIV'üncü asrın ilk nısfındaki Anadolu tarihinin -yalnız *siyasî hayatın tezahürleri* değil, hattâ daha ziyade *içtimaî müesseseleri* itibariyle- umumî ve kābil olduğu kadar vâzih bir tablosunu çizmeğe çalışalım.

I. Büyük Siyasî Hâdiseler

XIII'üncü asrın ilk yarısı, Anadolu Selçuk İmparatorluğu'nun en yüksek devridir. XII'nci asrın son yarısında en kuvvetli ve tehlikeli rakibleri Dânişmendîler'i ortadan kaldırdıktan sonra, Menguçlar, Saltuklar, Artuklar gibi esasen ehemmiyetli olmayan mahallî hânedanları da yâ büsbütün yok etmişler, yahud tâbi bir prenslik hâlinde bırakmşlardı. Coğrafî vazıyeti itibariyle zaman zaman muhtelif rakib kuvvetlere mumâşat suretiyle tutunabilen küçük Ermenitsan da, vergi ve yardımcı asker vermekle mükellef tâbi küçük bir devlet hâlinde idi. Gıyāth al-dīn Kaykhusrev I.'in sırf iktisadî sebeplerle 1207'de Antalya'yı ve halefi 'İzz al-dīn Kaykāvūs I.'in 1214'de Sinob'u zabtetmeleri ile Akdeniz ve Karadeniz'de birer mühim mahrec elde etmiş olan Selçuk

İmparatorluğu bu suretle Avrupa ticaretine açılmış oluyor, Akdeniz ve Karadeniz memleketleriyle doğrudan doğruya ticarî münasebetlere girişmek imkânını elde ediyordu.

Bu asrın başında, Anadolu'nun siyasî tarihi itibariyle, başlıca değişiklik, dördüncü *croisade*'ın neticesi olarak, Iznık pâyitaht olmak üzre Iznık İmparatorluğu'nun kuruluşu ve Trabzon merkez olmak üzre Karadeniz kıyılarında Komnenler'in-Gürcü kraliçesı Thamar'ın yardımiyle- bir sahil devleti kurmaları idi. Anadolu'nun umumî tarihi bakımından, Trabzon İmparotorluğu'nun kuruluşu, hâdisâtın umumî cereyanı üzerinde bâriz bir rol oynamamıştır. Fakat Iznık İmparatorluğu'nun kuruluşu, şüphesiz bundan çok daha mühim bir hâdisedir.

Bizantinistler, pâyıtahtı Iznık olan bu yeni imparatorluğun, ister istemez Anadolu'daki arazisini muhafaza zaruretini birinci plâna aldığını ve bu suretle XIII'üncü asrın ilk yarısında Türkler'in Garb'e doğru ilerilemelerine kuvvetli bir mânia teşkil ettiğini söylerler[1]. İorga ise, Iznık İmparatorluğu kurulduğu esnada Selçuk sultanlığının inhitat hâlinde bulunduğu fikrindedir[2]. Bence bu mütalâaların ikisi de yanlıştır.

Iznık İmparotorluğu'nun ilk teşekkülü sıralarında, Selçuk devleti, veraset usûlünün muayyen olmamasından dolayı şehzâdeler arasında sık sık zuhur eden taht kavgalariyle meşguldü. Dahilî mevkiini tahkim eden Gıyaseddin Keyhusrev I., Antalya'yı aldıktan sonra, kendisine iltica etmiş olan Alexis III. Ange'ın teşvikıyle ve onu tahta çıkarmak vesilesi ile Iznık imparatoru birinci Théodor Laskaris'e hücum etti ise de, harbde maktul düştü (1210)[3].

İorga, harbde maktul düşen bu Sultan'ın İzzeddin Keykâvus I. olduğunu yazıyorsa da yanlıştır. Bu harb hakkında Selçuk tarihcisi İbn Bîbî ile Bizans menbalarının rivayetleri arasında epeyice fark vardır: İbn Bîbî, Aleksi'nin ilticasından hiç bahsetmez; yalnız Sultan'ın, garb hudutları üzerinde bu yeni devlete karşı eski bir husumeti bahane ederek harbe

[1] A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris 1932, vol. II, p. 186.
[2] N. İorga, *Histoire de la vie Byzantine*, Bucarest, 1934, vol. III, p. 103.
[3] Muharebede ölen Sultan'a İorga yanlışlıkla 'Izz-al-dīn Kaikâvūs adını vermektedir.

karar verdiğini, Selçuk ordusunun Rumlar'ın elinde olan Alaşehir civarını geçdikten sonra Laskaris ordusiyle karşılaşdığını, ilk musademede imparatorun attan düştüğünü, fakat Sultan'ın bunun katline mâni olduğunu, bu hâli gören Bizans ordusunun hezimete yüz tuttuğunu, Sultan'ın daimâ yanında bulunan maiyyet efradının bile ganimet hırsı ile onu yalnız bıraktıklarını, bu sırada bir firenk neferinin -Sultan'ın onu kendi efradından sayarak ehemmiyet vermemesinden faydalanarak Sultan'ı öldürdüğünü ve onun müzeyyen libaslarını giyerek kendi ordusuna dönünce Sultan'ın katlini anlayan Rumlar'ın bundan cesaret alarak Selçuk ordusuna tekrar hücum ve mağlûb ettiklerini yazar. Aynı müellife göre, Laskaris bundan pek müteessir olarak firenk neferini işkence ile öldürtmüş ve İzzeddin Keykâvus I. tahta çıkınca, harbde esir düşen Emîr Sayf-al-dīn Çaşnīgīr ile beraber ve birçok hediyelerle bir hey'eti sefaret göndererek dostluk te'sis etmek istemiş, Selçuk Sultan'ı da bunu hüsn-i telâkkî ederek Emîr Seyfeddin'i ona sefir yollamış ve babasının cesedini Konya'ya naklettirmiştir. Bundan sonra İzzeddin, kardaşı Alâeddin'e karşı harekâtta bulunmuş, Antalya'yı istirdat etmiş ve Iznık İmparatorluğu ile uyuşarak Trabzon Komnenleri'ne karşı harekete geçmiş ve kendi topraklarına taarruz ettiği bahanesiyle Sinob'u onlardan almış ve küçük Ermenistan'ı te'dib etmişti. Yerine geçen Alâeddin Keykobad I.'in komşu imparatorlukla daima dost geçindiğini görüyoruz. Hattâ Moğol istilâsı baş gösterdiği zaman, gerek Trabzon İmparatorluğu; gerek Iznık İmparatoru Jean Vatatsèz bu müşterek tehlike karşısında birleşmek lüzumunu pek iyi anlamışlardı. Muahharan İzzeddin Keykâvus II. ile Teodor II. Laskaris arasında da dostâne münasebetler olduğunu biliyoruz. Bütün bunlar Anadolu Selçuk devletinin, Iznık Rum devletine karşı tehdidkâr bir vazıyet almadığını pek iyi gösterebilir.

Biz, Gıyâseddin Keyhusrev'in Laskaris I.'le harbinde, garbe doğru bir genişleme arzusu olduğu hakkında A. A. Vasiliev tarafından yürütülen mütalâayı dahi doğru bulmuyoruz. Kuruluşundanberi İstanbul'u Latinler'den almak ve parçalanan imparatorluğu yeniden birleştirip canlandırmak gayesini tâkib eden Iznık Rum Devleti, gözünü bilhassa garbe, Balkan-

lar'a dikmişti; onun için, Anadolu'nun yalnız sahil kısımları, Ege denizindeki adalar, yâni, eski Bizans toprakları bir ehemmiyet arzediyordu; Selçuk Anadolu'sunu istilâ, Rumlar için, artık bir hayal mevzuu bile olamazdı; eskiden Anadolu'yu "Türkler'in işgali altında bir memleket" sayan Garb âlemi için bile XIII'üncü asır Anadolu'su sadece *Turquie*'dir. İşte Laskaris I.'in, Keyhusrev'e karşı kazandığı muzafferiyetin, iki devlet hududlarını değiştiremiyecek kadar neticesiz olmasına rağmen, Rum âlemini o kadar sevindirmiş olması, Iznık devletinin şarka doğru fütuhat icrası arzusuna düşemiyecek bir vazıyette olmasına en açık bir delildir.

Selçuk imparatorluğuna gelince, XIII'üncü asrın ilk ya rısı ve bilhassa Alâeddin Keyḳobâd I. devri, Iorga'nın iddiasının temamen zıddı olarak, onun en kuvvetli ve parlak devridir: Anadolu'nun cenub sahilinde bilhassa ticarî gayelerle Anamur, 'Alâiye ve sair birtakım müstahkem mevkılerin zabtı, Kırım'ın mühim bir limanı olan Soğdak'a bir kuvve-i askeriye gönderilmesi, küçük Ermenistan'ın te'dibi, Anadolu'nun şark havalisindeki büyük sahaların ve Kâḥta, Çemişgezek, Erzincan, Erzurum, Ahlat gibi çok mühim askerî ve iktisadî merkezlerin zabtı, sonra Moğollar önünden kaçan Celâl al-dīn Khvārezmşâh'ın Azerbaycan ve İran'da kurduğu devletle muvaffakıyetle mücadeleler, dahilî birçok i'marât ve âsar-ı nâfia vücude getirilmesi, hep bu devrin eseridir. Garbden ziyade, zengin şark sahalarını ele geçirmeyi istihdaf eden, orta ve şarkî Anadolu'da rakibsiz, müttehid bir kuvvet vücude getiren Alâeddin için başlıca gaye, selefleri gibi, Haleb'in ve şimalî Suriye'nin zabtı idi; fi'len buna muvaffak olamamakla beraber, bütün şark komşularını korkutmuş, büyük bir nufuz kazanmıştı. Oğlu Gıyâseddin Keyhusrev II., Moğol tehlikesinin belirmiş olmasına rağmen, Şumeyşaṭ (Samosate), Diyârıbekir ve Mayyafârikīn'i zabtederek civardaki birtakım prenslere ve Haleb Eyyubîleri'ne metbuiyetini tanıtmışdı. Bütün bunlar gösteriyor ki, Selçuk ve Iznık imparatorluklarının biribirile dost geçinmeleri, Selçuklular'ın za'fından değil, birisinin fa'al siyasetinin şarka, diğerinin garbe müteveccih olmasından ve birinci plândaki menfaatlerin çarpışmamasındandır; hattâ, siyasî muvazene için, her iki imparatorluk biribirinin mevcudiyetinden

istifade ediyordu. Selçuk - Bizans hududunda daha XIII'üncü asırdan evvel bile teessüs eden bu muvazenetin bozulması için her iki tarafta da yeni bir sebep yokdu. XIV'üncü asırda bu muvazenenin Bizans aleyhine nasıl ve niçin bozulduğunu, biraz aşağıda Moğol istilâsının etnik neticelerini anlatırken, daha iyi iyzah etmiş olacağız.

XIII'üncü asır Anadolu tarihinin en esasî hâdisesi, yalnız siyasî değil ictimaî bakımdan da, Moğol istilâsıdır. Alâeddin Keykobâd I.'in son zamanlarında Anadolu hudutlarında beliren ve yalnız Türkler'i değil Rumlar'ı da büyük telâşa düşüren bu tehlike, Alâeddin'in ihtiyatlı siyaseti sayesinde, atlatıldı. Hattâ bu tehlikenin uzaklaşması sayesindedir ki Keyhusrev II, şark sahalarında yeni futuhata muvaffak oldu. Fakat, dahilî idaresinin bozukluğu, Celâleddin Hârezmşah'ın ölümünden sonra Alâeddin Keykobad tarafından nufuzlu reislerinin maiyyetinde Anadolu'da iskân edilmiş olan Hârezmli bâzı Türk aşiyretlerinin büyük tahribatla Selçuk hudutlarından çıkmaları ve Keyhusrev'in onlarla mücadelelere girişmesi, pilânsız ve maksatsız fütuhatın mucib olduğu yorgunluk, haricî parlaklığına rağmen, devleti sarsmıştı. Bu esnada çıkan -aşağıda bahsedeceğimiz- Bâbâiler isyanı Keyhusrev'i büyük telâşa düşürdü ve büyük zorluklarla bastırılabildi. İşte bu sırada Moğol tehlikesi, bu sefer kat'î olarak, başgösterdi: Moğollar 1242'de Erzurum'u zabt ve tahrib ettiler; Selçuk hükümdarı, kendi ordusundan başka, müttefik ve tâbilerinden de yardım alarak topladığı mühim bir kuvvetle Moğol istilâsını karşıladı; Kösedağ harbinde Moğollar bu gayr-i mütecanis orduyu hezimete uğrattılar (1243). Sivas ve Kayseri'yi zabt ve tahrib eden Moğollar dönüşte Erzincan'ı da zabtettiler ve tekrar çekildiler. Bu muharebe, denilebilir ki, Selçuk İmparatorluğu'nun mukadderatı üzerinde kat'î bir te'sir yapmış, Anadolu bundan sonra artık Moğol hâkimiyeti altına düşmüştür. Moğollar'a senevî ağır bir vergi vermek şartiyle yapılan sulh, Selçuk hükümdarına nazarî ve yarım bir istiklâl bırakıyordu.

Anadolu'nun bundan sonraki siyasî hayatı, artık Moğol hükümdarlarının iradesine tâbidir: Selçuk hânedanından bâzen biri bâzen bir diğeri, bâzen de birkaç şehzâde birlikte Moğol hanlarının yarlıklarıyle saltanat sürüyorlardı. Moğolların emni-

yetini kazanmış ve Selçuk idaresini fi'len ellerine almış bâzı devlet adamları Selçuk hükümdarlarından daha büyük bir nüfuz kazanıyorlar. Anadolu'daki Moğol işgal ordusu kumandanları, hakikatte bütün memleketin âmiri, nâzımı, Selçuk idaresinin murakıbidirler. Bir taraftan hükümdarı ve Selçuk ümerasını beslemek, diğer taraftan Moğol ordusunun ve ricalinin ihtiyaçlarını ve arzularını tatmin etmek, ayrıca da Moğol ilhanına senelik vergisini ve hediyelerini göndermek, malî müşkülâtı mütemadiyen artırıyor. Ağırlaşan vergiler, halkı tazyık ederek iktisadî ve mânevî sıkıntıyı çoğaltıyor. Üst üste kurulmuş olan ve tabiatiyle biribirine tedahül eden bu karışık idare mekanizmasının tabiî çok fena ve daima halkın zararına işlemesi, Selçuk sultanları ve ümerası arasındaki rekabetler, onların biribiri aleyhine Moğollar nezdinde mütemadî entrikalar çevirmeleri, bâzan Moğol kumandanlarının biribiriyle mücadeleleri ve hükümdarlarına karşı isyanları, bunları tâkıb eden harbler, te'dibler...

İşte XIII'üncü asrın ikinci yarısında ve XIV'üncü asrın başlangıcında Anadolu tarihini dolduran hâdiseler bunlardır. Mısır - Suriye imparatorluğunun kudretli hükümdarı Baybars, Moğollar'ın da itimadını hâiz olan büyük Selçuk devlet adamı Mu'īn al-dīn parvāne'nin kudretli idaresi altında işler bu kadar karışık bir hâle gelmeden evvel "Müslüman Anadolu'yu bütperest Moğol tesallutundan kurtarmak" maksadiyle -içeriden bâzı dâvetlere inanarak- Anadolu'ya girdi ve Kayseri'ye kadar yürüdü; Elbistan harbinde bir Moğol ordusunu fena halde hezimete uğratdı. Lâkin, Anadolu, tasavvur ettiği gibi, Moğollar'a karşı ayaklanmamış, kuvvetlice bir yardım görememişdi. Bu tehlikeli vazıyette sür'atle geri dönmeğe mecbur oldu (1277).

İlkhān Abaḳa büyük bir ordu ile Anadolu'ya gelerek, Mısırlılar'la müşterek olduğu bahanesiyle binlerce halkı öldürttü; hattâ Mu'īn al-dīn Pervâne de nihayet bundan kurtulamadı. Bundan sonra Anadolu'nun vazıyeti büsbütün ağır, karışık bir hâl aldı. Mısır-Suriye Memlûk İmparatorluğu, Baybars'ın uğradığı muvaffakıyetsizliğe rağmen, coğrafî mavkii ve İlhanî imparatorluğuna karşı tâkib ettiği husumetkârane siyaset dolayısile, Anadolu işlerini büyük bir alâka ile tâkıb etmiştir. Anadolu'da İlhanîler'e karşı yapılan bütün kıyamlarda onun uzak,

yakın bir rolü olduğu tahmin edilebilir; XIII'üncü asır sonunda Anadolu'daki Moğol kuvvetleri kumandanı Sülemiş'in isyanında olduğu gibi, XIV'üncü asırdaki Demirtaş isyanında da âsîler daima Memlûkler'den yardım bekliyorlardı.

Mısır-Suriye Türk imparatorluğu'nun tabiî müttefikı olan ve XIII'üncü asrın ikinci yarısında Balkanlar'da ve Bizans siyaseti üzerinde kuvvetli ve müessir bir tazyık icra ettiği şu son senelerdeki tetkiklerle anlaşılmağa başlanan Altınordu İmparatorluğu'nun, Anadolu işlerine de bigâne kalmadığı ve bu isyanlarda herhalde bir rolü olduğu kuvvetle tahmin edilebilir; 1298 'de Anadolu'daki Moğol kumandanları, Karadeniz Ereğlisi üzerinden Garb-ı cenubî'ye doğru Bizans toprakları üzerine yürüdükleri zaman, Gelibolu tarıykiyle Anadolu'ya geçen ve mağlûp olup tekrar Rumeli'ne dönen Aḳ-tav Tatarları, galiba, Nogay'ın Bizans'a yardım için yollamış olduğu bir kuvvetti; mamafih bu sırada vazıyet her tarafta karışmıştı. Altınordu'da Nogay ile Toḳtay arasında dahilî harb başlamış ve ikinci müsademede, Balkanlar üzerinde uzun müddet müthiş bir nüfuz icra etmiş olan ihtiyar Nogay, yalnız harbi değil hayatını da kaybetmişti (1300). Nogay'ın nüfuzundan âzade kalan Bizans imparatoru, galiba Anadolu hudutlarında başlıyan tazyıkten de kurtulmak için bu sefer de İlhanîler'e mümaşâtı münasib gördü. Lâkin evvelce Sülemiş'in isyanı, daha sonra İlkhan Gāzān'ın himayesi Bizans'ı bir müddet için bu tehlikeden kurtardı. Nogay'ın ölümü üzerine, vaktiyle 1263'te -yâni, Bizans, Mısır ve Altınordu imparatorlukları siyasetine tebaiyyete mecbur olduğu sırada- Sultan İzzeddin'e iltihak için Anadolu'dan Dobruca'ya geçmiş olan Sarı Saltuḳ maiyyetindeki onbin evlik bir Türk halkı, Ece Halil maiyyetinde tekrar Anadolu'ya, Karasi eline dönmüşlerdir. İleride yapılacak tetkikler sayesinde Mısır ve Altınordu imparatorluklarının Anadolu hâdisatının inkişafı üzerindeki siyasî rolleri daha iyi anlaşılacaktır.

Hulâsa, XIII'üncü asır sonunda İlhanîler'in Anadolu'daki askerî idaresi, günden güne tazyıkını artırmış ve arasıra yapılan şiddetli te'dib hareketlerine rağmen, sağlam bir nizam kuramamıştı. Şarkî ve Orta-Anadolu'da, bilhassa ticarî ve askerî yollar üzerinde bulunan başlıca merkezlerde, İlhanîler'in hâkimiyeti mutlaktı; fakat icabında müdafaaya müsait dağlık sa-

halarda, yahut, büyük yollardan uzak ve muvasala imkânları müşkül uc mıntıkalarında, bu hâkimiyet nâdiren hissediliyordu.

İşte iyzah ettiğimiz bütün bu dahilî ve haricî şartların te'siri altında, bir taraftan Anadolu'daki Selçuk devletinin inhilâli devam ederken, diğer taraftan, bâzı müsait sahalarda yeni yeni bâzı Türk kuvvetlerinin tebellüre başladığı göze çarpıyor: Bunların en eskisi ve en kuvvetlisi olarak, Keykobad I. zamanında zaptedilen garbî Kilikya'da Ermenek merkez olmak üzre teşekkül eden Karamanlılar'ı görüyoruz; Kilikya'nın dağlık sahalarında eskidenberi yaşıyan Türk aşiyretlerile, Keykobad tarafından o taraflara nakledilen Türk unsurunun birleşmesinden hâsıl olan bu kuvvet 1261'de, Mu'in al-dīn Parvāne'nin intrikaları neticesinde İstanbul'a kaçan İzzeddin Keykâvus taraftarlığı bahanesiyle Konya üzerine yürüdülerse de, Moğol ve Selçuk kuvveti tarafından mağlûb edildiler; Khaṭīr Oğulları'nın Mısırlılar'a istinaden vâki olan isyanlarında ona müzaheret ve üzerlerine gönderilen birkaç Selçuk ordusunu mağlûb ettiler. 1277'de umumî vaziyetin karışıklığından istifade ederek Konya'yı zapt ve İzzeddin Keykâvus'un oğlu olduğu iddiasında bulunan bir serseriyi tahta çıkardılarsa da, neticede Moğol ve Selçuk kuvvetleri tarafından tekrar mağlûb edildiler. Fakat bütün bu te'diblere rağmen, Mısırlılar'ın müzaheretinden mahrum kalmıyan Karamanlılar'ın kuvvet ve nüfuzları mütemadiyen artıyor; Konya'yı ele geçirerek Selçuk devletine vâris olmak iddiasında bulunan Karamanlılar XIV'üncü asrın başlarında iki defa Konya'yı alıyorlarsa da, bir defa İlhanîle'rin Emîr-ül ümerası Emîr Çoban tarafından 1315'te, ikinci defa da Emir Çoban'ın oğlu Anadolu valisi Demirtaş tarafından 1320'de oradan çıkarılıyorlar. Demirtaş'ın Mısır'a firarından ve Anadolu'da İlhanîler hâkimiyetinin zayıflamasından sonra, Konya merkez olmak üzre bu beylik kuvvetli bir devlet hâlinde inkişaf ediyor.

XIII'üncü asrın ikinci nısfında Anadolu'nun garb serhadlerinde teşekkül eden diğer bir kuvvet de Germiyan beyliğidir. Moğol istilâsının doğurduğu türlü âmiller te'siriyle, Fars ve Kirmān havalisini bırakarak, belki de Celâleddin Hârezmşah maiyyetinde, şarka gelen ve onun ölümünden sonra bir müddet Malatya civarında bulunduktan sonra Kütahya taraflarına gelip yerleşen -galiba Oğuzlar'ın Afşar şubesine mensub- bir

Türk aşiyretinin reisleri tarafından kurulan bu beyliğin suret-i teşekkülü de Karamanlılar'ınkini andırır: 1283'te Keyhusrev III.'in Moğollar tarafından idamı ve Gıyās al-dīn Mes'ūd II.'un Selçuk tahtına geçirilmesi üzerine, maktul hükümdarın taraftarlığı bahanesiyle baş kaldırdılar; kendi şarklarında doğrudan doğruya Moğol- Selçuk hâkimiyeti altında bulunan araziye hücum ettiler (1286). Mes'ud II., Moğol ve Selçuk kuvvetlerinden mürekkeb bir ordu ile bunları te'dibe geldi; önce galib geldi ise de, dönüşte baskına uğrayarak bozuldu. Ertesi sene tekrar gelip Germiyanlılar'ı mağlûb etti; fakat çekilince, Germiyanlılar yine taarruza başladılar. Bir aralık anlaşma teşebbüsleri olduysa da netice vermedi; mücadele 1290'a kadar devam etti[4]. Bundan sonra, Selçuklar ve daha doğrusu metbûları olan İlhanîler'le Germiyanlılar arasında bir anlaşma hâsıl olduğu, hattâ 1299'da Ankara'nın da ellerine geçtiği anlaşılıyor. Öyle görünüyor ki Germiyan beyleri, şark hudutlarında bu suretle gaileden kurtulunca, bütün kuvvetlerile Bizans arazisi üzerine hücumlarda bulunmağa başlamışlar ve hudutlarını Bizans'ın zararına olarak mütemadî genişletmeğe çalışmışlardır. İlhanî Emîr-ül ümerâsı meşhur Çoban Bey, Anadolu istilâsı maksadile kuvvetli ordusiyle 1314'te Anadolu'ya gelince, Germiyan ailesine mensub prensler ve onların hâkimiyeti altında bulunan bâzı kudretli Germiyan emîrleri kıymetli hediyelerle onun yanına giderek İlhanîler'e merbutiyetlerini göstermişlerdi.

XIV'üncü asra ait bütün tarihî menbalar, Germiyan beyliğinin çok kuvvetli ve ehemmiyetli bir siyasî teşekkül olduğunu, sair birtakım Anadolu beyliklerinin onun hâkimiyetini tanıdıklarını ve ondan korktuklarını, hattâ Bizans'ın da ona senevî vergi verdiğini kaydediyorlar. Vaktiyle iyzaha çalıştığımız gibi, İyoniya'daki Aydın Oğulları, Lâdik'deki İnanç Oğulları, hattâ tahminimize göre Lidya'daki Saruhan Oğulları ile, Misiya'daki Karasi Oğulları, bütün bu beylikler, hiç olmazsa kuruluşlarının ilk zamanlarında Germiyan devletine tâbi

[4] *Seldjûk-nâme*'de verilen yeni mâlûmata nazaran (Bibliothèque Nationale, Farsca ilâvesi, nu. 1553). Ayrıca bakınız: İsmail Hakkı, *Kütahya Şehri*, İstanbul, 1932.

idiler ve bunların müessisleri Germiyan devleti ümerasından idi; Karahisar'daki Şāḥib Ata Oğulları, mevcudiyetilerini muhafaza için, onlara istinat mecburiyetinde kalmışlar ve Germiyan hâkimiyetini kabul etmişlerdi. Pisidya'daki Ḥamid Oğulları, Karamanlılar'ın hücumlarına karşı onlara istinad mecburiyetinde idiler. İşte, XIV'üncü asrın ilk yarısında garbî Anadolu'daki beylikler üzerinde hegemonyası Bizans menbalarından da anlaşılan bu devletin, bir zamanlar, şark hudutlarını Ankara'ya kadar genişlettiği, hattâ bir aralık Paflagonya'nın bâzı kısımlarına da mâlik olduğu söylenilebilir: Bizans menbalarının Sakarya mansabından Trabzon imparatorluğu arazisine kadar şimalî Anadolu sahillerinin sahibi addettikleri ve Rumlar'la mütemadî mücadelelerini hikâye eyledikleri Paflagonya hâkimi Umur Bey, öyle tahmin ediyorum ki, Germiyanlılar'a ait bir kitabede adı geçen ve Germiyan sülâlesiyle sıhriyeti bulunan Umur Bey olmalıdır. Şimdilik aksine hiçbir delil bulunmıyan bu tahmin teeyyüd ettiği takdirde, Germiyan devletinin XIV'üncü asır başlarındaki nüfuz mıntıkasının büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır.

XIII'üncü asır sonlarında Anadolu'da tebellür etmeğe başlıyan siyasî hey'etler arasına, Pisidya'daki Hamid Oğulları ile Eşref Oğulları'nı ve Paflagonya'daki Candar Oğulları'nı da ilâve edecek olursak, bu devrin en mühim siyâsî teşekkülerini tamamlamış oluruz. Selçukî emîrlerinden olan Ḥamid Bey'in Eğridir merkez olmak üzre te'sis ettiği bu emaretin hudutları, torunu Dündar Bey tarafından epeyi genişletilmişse de, Anadolu valisi Demirtaş tarafından ortadan kaldırılmış ve ancak onun Mısır'a firarından sonra canlanabilmiş ve evvelce Eşref Oğlu'na ait memleketleri de ele geçirmiştir; Likiya'daki Teke Beyliği de yine bu ailenin bir şubesine aitti. Demirtaş tarafından mevcudiyetlerine nihayet verilen Beyşehri ve havalisindeki Eşref Oğulları beyliği de yine Selçuk ümerâsından biri tarafından kurulmuştu. Mâmafih Karaman ve Germiyan gibi kuvvetli teşekküller arasında kalan bu emaretlerin tarihî rolleri o kadar mühim değildir. Paflagonya'ya ve şimalî Anadolu sahillerinin büyük bir kısmına mâlik olan Candar Oğulları Beyliği'ne gelince, ancak İlhhanî hükümdarı Abū Sa'īd Bahādur'un ölümünden sonra kendi namına sikke

bastırmak suretile mâhirâne bir siyaset tâkıb eden bu devlet, XIV'üncü asrın ilk yarısındaki kuvvetli siyasî teşekküllerden biridir.

Bu iyzahat, daha XIII'üncü asır sonlarında, Anadolu'da, İlhanî ve ona istinad eden Selçuk hükümdarlarına ait sahaların ne kadar daraldığını gösteriyor. XIV'üncü asır başında İlhanî tahtına Ulcaytu Khudābende'nin cülûsundan sonra, Anadolu'daki karışık vazıyeti düzeltmek için Anadolu Valiliği ihdas edilmesi, İlhanî imparatorluğunun bu husustaki endişesine bir delildir. Vazıyetin karışıklığı karşısında Emîr-ül ümerâ Çoban'ın Anadolu islâhatı için gelmesi ve Ebu Said Bahâdur'un cülûsunu müteâkıb oğlu Demirtaş'ı büyük kuvvetlerle Anadolu valiliğine yollaması, bir müddet için nizamı te'min etmişti. Mütegallibeye karşı şiddetli, fakat halka karşı âdilâne ve müşfikane idaresiyle umumî bir mahabbet kazanan Demirtaş, gizli münasebete giriştiği Mısır devletinin de yardımı ile Anadolu'da bir Mehdî rolü oynamak istiyordu. 1322'de isyan eden Demirtaş, babası tarafından mağlûb edilerek afvedilmiş ve tekrar vazifesine iade olunmuşsa da, babasının idamı üzerine Mısır'a ilticaya mecbur kalmış ve Anadolu işleri yeniden karışmıştır (1327). Konya bu sıralarda artık kat'î olarak Karamanlılar'ın eline düştü. Mamafih Ankara'da mevcut 1330 tarihli bir kitabe, İlhanî nüfuz mıntıkasının henüz Ankara'ya kadar uzandığını gösteriyor. Her halde bu sıralarda İlhanî nufuzu fi'lî olarak yalnız orta ve şarkî Anadolu'da kalmış, garp ve cenup sahaları, başlıcalarını yukarıda zikrettiğimiz Türkmen beylikleri tarafından ele geçirilmişti.

Bu küçük devletlerin kuruluşları hakkındaki kısa iyzahatımız, bunların, -hâlâ zannolunduğu gibi- XIV'üncü asır başında Selçuk hâkimiyetinin zevalinden sonra birdenbire onun enkazı üzerinde vücude gelmiş yeni siyasî teşekküller olmadığını göstermeğe kâfidir. Bunlar XIII' üncü asrın son nısfında, İlhanî idaresinin gevşekliğinden ve müsamahasından istifade ederek yavaş yavaş belirmiş mahallî kuvvetlerdir ki, coğrafî sahalarına ve başlarındaki şahsiyetlerin kabiliyetlerine göre, uzun veya kısa, ehemmiyetli veya ehemmiyetsiz bir tarihî inkişafa mazhar olmuşlardır. Bunlardan birkısmı, meselâ Germiyan, Menteşe, Aydın, Saruhan, Karasi ve Osmanlı beylikleri, esasen dahilî

ve haricî birçok gailelerle inhilâle sürüklenen Bizans'tan yaptıkları fütuhat üzerine kurulmuş ve genişlemişlerdi. Böyle uclarda olmıyan beyliklerin bu kadar inkişafına imkân yoktu; Germiyan beyliği gibi kudretli bir siyasî teşekkül, kendi kumandanları tarafından serhadlerde kurulan daha yeni teşekküllerle ihata edildikten ve bir iç devleti hâlini aldıktan sonra, Karaman Oğulları gibi kuvvetli komşularının da tazyıkı karşısında inkişafına devam edememişti.

Maksadımız burada Anadolu'daki muhtelif beyliklerin yükseliş veya alçalış âmilleri hakkında iyzahata girişmek değil, sadece, aralarında Osmanlı beyliğinin de bulunduğu uc beyliklerinin inkişaf tali'lerinin daha fazla olduğunu göstermekdir. İlhanî imparatorluğunun inhitat ve sukûtundan sonra Anadolu'nun şark hudutlarında vukua gelen birçok mühim hâdiseler, garbî Anadolu'nun tarihî inkişafını uzunca bir müddet için o tarafların aksi te'sirlerine mâruz kalmaktan uzak bıraktığı cihetle, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu hâdisesini iyzah için, onlardan bahsetmeğe lüzum görmüyoruz. XIII'üncü asrın son ve XIV'üncü asrın ilk yarılarında Bizans devletinin haricî ve dahilî ne gibi şartlar içinde bulunduğu da -hiç olmazsa umumî hatları ile- vâzih bir surette malûmdur. Binaenaleyh artık bu siyasî tarih tablosunun daha ince teferruatına girmiyerek, sadece haricî tezahürlerini gördüğümüz bu hayatın asıl dahilî *processus*'ünü, sâbit unsurlarını, esasî âmillerini, etnik, hukukî, ekonomik, dinî ve kültürel bakımlardan iyzaha çalışalım.

II. ETNİK ÂMİLLER

Ne Moğollar'ın zuhurundan evvel, ne de sonra, Selçuk Anadolusu'nun etnik simasını umumî hatları ile çizmek ve nüfus vazıyetini tesbit etmek o kadar kolay değildir. Bu hususta hattâ tecrübe mahiyetinde olarak bile, araştırmalar yapılmamıştır. Gerçi eldeki mahdut tarihî vesiklardan bu hususta kâfî malzeme elde edilemez; fakat bu hususta hattâ takribî bir fikir edinmek bile bu devir tarihi için zarurî olduğundan, bir taraftan tarihî ve coğrafî vesikaların, diğer taraftan da Anadolu toponimisine ait bilgilerimizin te'lifinden çıkan neticeyi burada kaydedelim.

Moğollar'ın zuhurundan evvel ve sonra Anadolu'ya gelen birçok Türk aşiryetleri, iskân edildikleri yerlerde kendi isimlerile köyler teşkil etmişler, evvelce yaşadıkları yerlerdeki birtakım köy, dağ, nehir adlarını geldikleri sahalara da getirmişlerdir. Anadolu'da hâlâ yaşamakta olan bu yer isilmlerinin metodik bir şekilde yâni gerek lisaniyatın, gerek tarihin yardımı ve kontrolü altında tetkiki, yalnız tarihî vesikaların kendi başına halledemiyeceği bu mühim problemi oldukça iyzah edebilecektir.

Malazgirt zaferinden sonra, büyük Selçuk İmparatorluğu'nun himayesi altında, Anadolu'nun şarktan gelen kesif Türk kitleleri tarafından iskânı, bilhassa Melikşâh'ın cülûsunu müteâkıb sistematik bir şekilde başlamıştır. Rum Selçukîleri'nin müessisi sayılan Süleyman, onun emri ile, Orta Anadolu isteplerine Türk kabilelerini yerleşdirdi. Hattâ şimâl-i garbî ve cenub-ı garbî sahil mıntıkalarına doğru muhtelif akınlar oldu. Orta Asya'da, bilhassa Seyhun (Yakxarte) yukarısındaki sahalarda, Aral ve Hazar denizi aralarında yaşayan kesif Oğuz kitlelerinden birçoğu, Selçuk devletinin ilk muvaffakıyetlerinden sonra, kısmen İran'a gelip yerleşmişler, kısmen de Selçuk imparatorluğunun Garb'e doğru yayılmasıyle müterâfık olarak, daha iyi hayat şartları te'min edebilecek boş topraklar bulmak ümidiyle, daha garbî sahalara doğru ilerlemişlerdi. Anadolu fütuhatının geçici bir akın, askerî bir hareket mahiyetinde kalmayarak, sistematik bir iskân mahiyetini almasında, Orta Asya'dan başlayan bu kesif ve devamlı Türk muhacereti birinci derecede âmildir. Sâmânî ve Gaznevîler'den kalan idare teşkilâtını derhal benimseyerek İran'da çabucak muntazam bir imparatorluk şeklinde teazzuv eden büyük Selçuk imparatorluğu, Hazar cenubundan akıp gelen bu muhaceret selini, İran yaylasına munhasır bırakamazdı; oradan etrafa taşacak olan bu sel, o zamanki zengin İran sâhasının ictimaî ve iktisadî nizamını yıkabilir, yâni imparatorluğu sarsabilirdi. Tuğrul'un, Alp Arslan'ın, ve bilhassa Süleyman'ın fütuhatı, bu muhaceret seline muntazam bir istikamet verdi.

Bütün XI'inci asır esnasında, hattâ bu kadar kesif olmamakla beraber XII'nci asrın ilk yıllarında, Anadolu'ya doğru bu muhaceret hareketinin devamını görüyoruz. Selçuk imparatorluğu, Anadolu'yu iskân ederken, büyük ve kuvvetli aşiyretleri muhte-

lif parçalara ayırarak biribirinden uzak sahalara sevketmek suretiyle, irsî reislerinin idaresi altındaki herhangi toplu ve kuvvetli etnik bir birliğin isyanı ihtimallerini ortadan kaldırmak ve aşiyret tesânüdü'nü kırarak millî bir teşekküle yol açmak ve böylece Selçuk sülâlesinin menfaatini korumak istemiştir; çünkü Anadolu'nun daha ilk istilâsı zamanlarında, reisi maiyyetinde bulunan, parçalanmamış kesif etnik vahdetlerin nasıl müşkilât çıkarabilercekleri tecrübe edilmişti. Bugünkü Anadolu'nun biribirinden çok uzak yerlerinde, Oğuz Türkleri'nin -Kınık, Afşar, Bayındır, Salur, Bayat, Çepni ilh... gibi- büyük şubelerinin isimlerinden herhangibirini taşıyan muhtelif köylere tesadüf edilmesi, Selçuklar'ın bu "parçalayarak iskân" usûllerinin bir neticesidir. Bunda, başka âmillerin de te'siri olmakla beraber, en esaslı âmil, Selçuk devletinin bu siyasetidir.

Selçuk fütuhatından sonra Anadolu'ya gelip yerleşen bu kitleler arasında, Karluklar, Kalaçlar, Kıpçaklar, Agaçeriler gibi muhtelif Türk zümrelerine mensub kitleler bulunmakla beraber, en büyük ekseriyeti Oğuz Türkmenleri teşkil ediyordu. Bunlar Anadolu'da, Bizans İmparatorluğu'nun Rumeli'den getirip hudutlarda yerleştirmiş olduğu birtakım Hıristiyan veya Putperest Oğuz ve Peçenek kitlelerine dahi tesadüf ettiler. XII'nci asır Anadolu'sunun mütemâdî mücadelerle, Salib seferleriyle, Türk - Bizans mücadeleleriyle, muhtelif Türk hükümdarları ve kumandanları arasındaki dahilî harblerle mâlâmâl devresinde, nüfus itibariyle epeyi zayiata uğrandığı muhakkaktır. Fakat bundan müteessir olan yalnız Türk unsuru değildi; İslâm dünyasının muhtelif sahalarından -macera hevesi, kazanç, gazâ gibi muhtelif âmillerle Anadolu'ya koşup gelen başka unsurlara mensub kitleler ve Anadolu'nun —Ortodoks kilisesinin rumlaştırmağa çalıştığı— eski halkı ile daha fazla sahil memleketlerinde kalabalık olan Rumlar, hulâsa bütün Anadolu ahalisi bundan müetessir olmuşlardır. Abū al-Fidā'nın, her halde Moğol istilâsından evvelki devre ait olarak naklettiği bir rivayete göre, Antalya şimâl-i garbîsinde, Denizli dağlarında ve civarında yâni Menderes havalisinde 200,000 çadır halkı Türkmen yaşıyordu[5]. Her halde XII'nci asır sonunda Anado-

[5] S. Guyard. *Géographie d'Aboulféda*, t. II, seconde partie, Paris 1883, p. 134.

lu'nun, garb sahaları ve sahil memleketleri müstesna olarak-şimâlî Suriye'de, Irak ve Elcezire'de, İran ve Azerbaycan sahalarında olduğundan daha kesif- büyük bir Türk kitlesi tarafından vâsi nisbette türkleşdirildiği söylenebilir.

Moğollar'ın zuhuru, şarktan garbe doğru yeni ve büyük bir muhaceretin âmili olmak süretiyle yukarıda zikrettiğimiz sahalarda ve bilhassa —Şark İslâm dünyasının en garbî sahası olan ve bu yeni istilâdan en masûn kalabilecek mevkıde bulunan —Anadolu'da Türk - İslâm kesafetini büyük bir nisbette çoğalttı. İstilâya mâruz sahalardaki birçok göçebe aşiyretlerden başka, mâlik oldukları menkû'l servetleri sayesinde muhacerete muktedir olabilen az çok müreffeh birtakım köylü halk, zengin tâcirler, fikir ve san'at adamları, serserî dervişler, büyük bir nisbette Anadolu'ya gelip yerleşiyorlardı: Anadolu'nun coğrafî vazıyetinden başka, Anadolu Selçuk sultanlarının, büyük Selçuk hânedanının perestijini hâlâ muhafaza etmeleri, o sırada Anadolu'nun kuvvetli bir devletin hâkimiyeti altında bulunan ma'mur, müreffeh, hayat şartları müsaid bir İslâm ülkesi olması, bunda çok müessir olmuştur [6]. Khwārezmşâhlar imparatorluğunun yıkılmasından ve bilhassa Celāl al-dīn Khwārezmşâh'ın ölümünden sonra, ona mensub birtakım kuvvetli Kanglı, Kıpçak aşiyretlerinin de reislerinin idaresi altında Anadolu'ya gelip Alâeddin Keykobad I.'ın hizmetine girdiklerini ve Gıyâseddin Keyhusrev II.'in fena idaresi netisesinde, önlerindeki sahaları çiğneyip tahrib ederek Selçuk hudutlarından çıkdıklarını biliyoruz; ma'mafih bunlardan birkısmının her halde Anadolu'da kalıp yerleştikleri, toponimi tetkikatından anlaşılmaktadır.

Moğol istilâsı önünden kaçan bu ilk muhacir kafilelerinden sonra, Moğollar'ın Anadolu Selçukîleri'ne metbuiyetlerini tanıtmalarını müteâkıb yeniden yeniye birtakım muhaceretlerin vukuuna şahit oluyoruz: Zaman zaman muhtelif sebeplerle Küçük-Asya'ya askerî kuvvetler gönderilmesi, birtakım Moğol ve Türk aşiyretlerinin muhtelif sahalara yerleşmesini intaç ediyordu; çünkü garnizon olarak gönderilen kuvvetler, bütün ağırlıkları, kadınları çocukları ile beraber ve kendilerine

[6] Aynı devire ait muhtelif kaynaklarda, ileri sürdüğümüz fikirleri destekliyen birtakım işaretlere rastlanmaktadır.

ikta edilmiş olan muayyen bir sahada yerleşmek üzre gönderiliyordu. Bunlardan başka, daha İlhanîler'in müessisi Hülâgû'dan evvel, şarktan, birtakım Türk ve Moğol kabilelerinin Azerbaycan, İran ve şarkî Anadolu'ya geldiklerini, Hülâgû'nün da 200,000 çadır halkından mürekkep -tahminen bir milyonluk- bir kuvvetle geldiğini biliyoruz (1253). Ayrıca, muhtelif zamanlarda, Çağatay ve Cucî imparatorluklarından birtakım unsurların da İlhanîler dairesine geldiği, İlkhan Argün zamanında (1284-1291) Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri'nin kesif bir kitle hâlinde Orta Asya'dan şarkî Anadolu ve Azerbaycan'a naklolunduğu malûmdur. Bütün bu kitlelerden mühim birkısmının Anadolu'da yerleşmiş olduğu gerek tarih, gerek toponimi tetkikatından anlaşılıyor. Anadolu'ya İlhanlılar tarafından askerî maksatlarla büyük mikyasta Moğol-Türk aşiyretleri iskânına, bilhassa Baybars'ın istilâ teşebbüsünden sonra başlanmıştır.

Tarihî menbalarda yedi Türk ve Moğol kabilesine mensub kitlelerin muhtelif sahalara yerleştirildiğinden bahsedilmekle beraber, bunlardan yalnız üçünün ismi ve iskân sahası gösteriliyor: Aksaray, Kayseri, Konya civarına Bisvutlar; Sivas taraflarına Uygurlar; Ankara, Eskişehir, Kütahya mıntıkasına Çavdarlar.. Bunlardan Bisvut ve Uygurlar'ın onbin, Çavdarlar'ın ise otuzbin silâhlı çıkardığı söylenmektedir[7]. Bunlardan başka, yine tarihî mebabalardan, Samagar, Çaykazan, Barımbay, Alagöz gibi muhtelif Moğol-Türk kabilelerinin Orta Anadolu'da hattâ XIV.'üncü asırda da faaliyette bulundukları[8], Barımbaylar'ın bir aralık Diyarıbekir havalisinde bir beylik kurdukları[9] anlaşılmaktadır. XIV. ve XV'nci asırlarda sık sık isimleri geçen Turgutlar, Varsaklar, Timur-Lenk tarafından tekrar şarka sürülen Kara Tatarlar da İlhanîler devrinde gelen kuvvetli Türk-Moğol zümrelerindendir.

Toponimi tetkikatı bunlardan başka daha birtakım Türk-Moğol zümrelerinin bu devirde Anadolu'ya gelip yerleştiklerini

[7] Raşhîd al-dîn'in *Câmi' al-Tawārīkh*'i, Müneccimbaşı'nın *Câmi' al-Duwal*'i, Şikârî'nin *Vekāyi'-nâmeleri* gibi kaynaklara göre.

[8] Astarābādī'nin *Bezm-u Rezm*'i, İstanbul 1928.

[9] Anadolu'da Moğol istilâsından sonra rastlanan yeni etnik unsurlar hakkında bir tetkik nerşredeceğiz.

gösteriyor ki, bunlar arasında, Kafkas yolu ile cenuba inenlerle, cenubî Rusya'dan deniz tarikıyle geçenler de vardır. İlhanîler devrinde geldikleri cihetle tarihî menbalarda umumiyetle Moğol diye zikredilen bu aşiyretlerden mühim birkısmının Moğol olmayıp Türk olduğu, antropolojik mülâhazalardan ve etnik isimlerden anlaşılıyor. Türk ekseriyeti arasında sür'atle ve kolaylıkla türkleşen bu Moğol unsurları, İlhanî hâkimiyetinin yıkılmasından sonra, coğrafi vazıyetlerine göre muhtelif beyliklerin hizmetlerine girmişlerdir. Bilhassa Karamanlılar'ın ordularında Moğollar'ın mevcudiyeti, garp menbalarında da te'yit edilmektedir[10].

Bütün bu iyzahat, Moğollar'ın zuhurundan ve bilhassa İlhanîler hâkimiyetinin Anadolu'da yerleşmesinden sonra bu sâhaya gelen kesif Türk - Moğol kitlelerinin, Anadolu'daki Türk ekseriyetini büyük bir mikyasta çoğalttığını anlatıyor. XIV'üncü asır başlarına ait tarihî ve coğrafî vesikaların verdiği malûmat, Marco Polo'nun Anadolu'nun XIII'üncü asırdaki etnik vazıyeti hakkında verdiği bilgiler ile karşılaştırılınca[11], Türk-İslâm ekseriyetinin yarım asırlık kısa bir zaman zarfında ne kadar kuvvetlendiği derhâl anlaşılır. İlhanî idaresinin şarkî ve orta Anadolu'ya yerleştirdiği yeni göçebe aşiyretler, eskiden o sahalarda yaşıyan Türk aşiyretlerini, askerî yollardan uzak dağlık mıntıkalara, garbî Anadolu uclarına çekilmeğe mecbur etmişler ve işte bu suretle ve henüz Bizans İmparatorluğu'na tâbi sahil mıntıklarına doğru Türkmenler'in yeni bir ilerilemesi başlamıştı.

Bu ilerileme Selçuklar'ın ilk Anadolu fütuhatı devrinde Marmara ve Ege kıyılarına doğru hızla yayılan istilâları gibi, Anadolu'daki Bizans ordularının izmihlâli neticesinde müdafaasız kalan yabancı anâsırla meskûn geniş sahaların askerî bir işgali mahiyetinde değildi; nitekim, o ilk istilâdan biraz sonra, garbten gelen Haçlılar'ın yardımı neticesinde Komnenler, Selçuk kuvvetlerini tardederek, Bitinya, İyonia, Lidya'yı ve gerek şimalde ve gerek cenupta başlıca sahil şehir-

[10] L. de Mas Latrie,, *l'Ile de Chypre*, Paris 1879, p. 246.

[11] G. Pauthier, *le Livre de Marco Polo*, vol. I, Paris 1865, p. 35-37; A. Charignon, *le livre de Marco Polo*, t. I. Pékin, 1924, p. 34.

lerini geri almağa muvaffak olmuşlardı. Halbuki şimdi vazıyet büsbütün başka idi; Türkler Orta Anadolu'da şehirlere, köylere lâyıkıyle yerleştikten sonra, nüfus tekâsüfünün zarurî neticesi olarak, yerleşecek yeni sahalar elde etmek üzre garbe ileriliyorlar, yaylalardan, dağlardan sahil mıntıkalarına iniyorlardı. Esasen buralarda daha ilk istilâ devrindenberi Bizans hâkimiyetini kabul ederek bu sahalarda kalmış, yahut XIII'üncü asırda muhtelif sebeplerle buralara göçerek Bizans hizmetine girmiş bâzı Türk zümreleri olduğu gibi, Bizans İmparatorluğu'nun, hattâ daha yakın zamanlarda Iznık İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan getirip hudutlara yerleştirmiş olduğu Hıristiyan veya putperest Türkler de yok değildi. Anadolu'da İlhanî hâkimiyeti zayıfladığı esnada, Bizans hiç olmazsa Anadolu'daki hudutlarını muhafaza edecek kadar kuvvetli olsaydı, Moğol istilâsı neticesinde Orta Anadolu'da vücude gelen nufus kesafeti garbe doğru bir mecra bulamıyarak, şehirlilerle göçebeler veya muhtelif göçebeler arasında mütemadî çarpışmalara sebebiyet verebilir, kısmen de daha evvelki asırlarda da gördüğümüz gibi, bâzı göçebe unsurların zengin otlaklar bulmak için Bizans arazisinde yerleşmesini ve Bizans hizmetine girmesini intac ederdi. Halbuki Bizans bu sıralarda, haricî ve dahilî muhtelif âmiller te'sirile, Anadolu hudutlarını muhafaza edemiyecek kadar zayıftı. Binaenaleyh, asırlardanberi, düşman kuvvetleri kendi hesabına biribirile çarpıştırarak ifna etmek an'anesini pek iyi bilen diplomasisinin bütün inceliğine rağmen, sâkin ve kat'î adımlarla ileriliyen bu nihaî istilâya karşı hiçbir şey yapamadı; bu devrin haricî ve dahilî bütün şartları, bu istilâyı zarurî kılıyordu.

III. İÇTİMAÎ VE İKTİSADÎ TARİH TASLAĞI

XIII'üncü asrın son senelerinden başlayarak bilhassa XIV'üncü asırda Bizans'ı garbî Anadolu'daki son topraklarından da sürüp çıkaran Türk tazyıkının belki en mühim morfolojik âmilini iyzaha çalıştık. Fakat, bu âmil, ne kadar mühim olursa olsun, Osmanlı devletinin kuruluşu gibi çok karışık tarihî bir *processus*'ün iyzahına yarıyacak diğer içtimaî âmillerin tetkiki lüzumunu bertaraf edemez. İşte bu maksatla, yukarıda siyasî tahav-

vüllerini anlattığımız devrin içimaî hayatını da umumî hatları ile çizmeğe çalışalım.

XIII'üncü asırda hâkim sülâlenin adı olan Selçuk ünvanı altında Yakın-Şark'ın kuvvetli bir siyasî organizmini teşkil eden Anadolu Türkleri, yaşayış şekil ve şartları itibarile üç ayrı gurup hâlinde tetkik olunabilir.

A. Göçebeler

Göçebeler, ayrı ayrı yayla ve kışlaklarda yaşıyan göçebe, daha doğrusu yarım göçebe unsur... Bunlar kendi ihtiyaçlarına kadar biraz ziraatle meşgul olmakla beraber, bilhassa hayvan sürüleri yetiştirmekle yaşıyorlar, Orta Asya'dan getirdikleri halıcılık san'ati ve nakliyecilik de onlar için mütemmim bir istihsal vasıtası oluyordu. O zamanlar Anadolu'nun pek meşhur olan atlarını yetiştirenler, halılarım dokuyanlar bunlardı. İrsî reislerinin idaresi altında yaşıyan bu aşiyretlerin yaylak ve kışlakları muayyendi. Fakat göç zamanlarında bunlar yolları üstündeki köylere zarar vermekten, tahribat yapmaktan geri durmuyorlar, ara sıra muhtelif göçebe aşiyretler arasında da muhtelif sebeplerle mücadeleler eksik olmuyordu.

Bunlar devlete, her yıl, yetiştirdikleri sürülerin kemiyetine göre, fakat nakden değil aynen bir vergi vermekle mükelleftiler. Ancak, askerî maksatlarla hudutlara yerleştirilen, kendilerine oralarda yaylak ve kışlak verilen hudut aşiyretlerinden galiba böyle bir vergi alınmıyordu; onlar, devletçe lüzum görüldüğü vakit, *il-başı* denilen reislerinin idaresi altında orduya iltihak ediyorlardı. Kadınları ve çocukları da müsellâh olan bu cengâver aşiyretler hudutlarda çok yararlık gösteriyorlardı: Trabzon İmparatorluğu'nun cenub-i garbî sahasına yerleştirilmiş olan Çepni kabilesi, XIII'üncü asrın son nısfında Trabzonlular'ın Sinob'a karşı bir hücumlarını def'e muvaffak olmuştu. Huduttaki göçebeler fırsat buldukça düşman topraklarına akınlar, çapullar yapmaktan da geri durmazlardı.

XV'inci asrın ilk on yıllarında Hamâ - Antakya - Adana-Konya yolu ile Bursa'ya gelen Bertrandon de la Broquière, cenubî Anadolu Türkmenleri'nin hayatı hakkında pek mühim malûmat vermekte, ahlâkî meziyetlerinden büyük takdirle bahsetmek-

tedir[12]. Bu malûmat, XIII'üncü ve XIV'üncü asır Türkmen aşiyretlerinin yaşayış tarzlarını da önümüzde canlandırabilir.

Dahilî organizasyonları ve hukukî nizamları hakkında maalesef burada hiç iyzahata girişemiyeceğimiz bu aşiyretler, Anadolu Türklüğü'nün en temiz, en canlı bir unsurunu teşkil ediyordu; fakat devlet mefhumuna yabancı olan aşiyret nizamı haricinde hiçbir içtimaî nizam tanımıyan, köylüye ve şehirliye karşı istihfaf besliyen bu disiplinsiz kitleler, idare mekanizması biraz gevşediği zaman hemen bir iğtişaş ve anarşi unsuru oluyor, açık köylere, iyi müdafaa edilemiyen şehirlere, tüccar kafilelerine hücumdan, yağmadan, tahribden geri durmuyordu. Bu hareketlerin icrasında türlü türlü âmiller müessir oluyordu: Bâzan vergi tahsildarlarının açgözlülüğü ve sû'-i istimali, bâzan aşiyyret reislerinin hırs ve menfaati, bâzan da kuraklıklar veya başka sebeplerle sürülerin kırıma uğramasından ileri gelen iktisadî yoksulluklar...

Karaman Oğulları'nın ilk devirleri hakkındaki tarihî malûmatımız, bizi bu noktalar üzerinde çok iyi aydınlatmaktadır. Selçuk hükümdarları, cebrî vasıtalarla yola getiremedikleri bâzı aşiyret reislerine resmî ünvanlar vererek, aile efradından bâzılarını hakikat-i halde bir rehîne gibi saray hizmetlerinde kullanarak bu isyanlara çare bulmak istemişlerse de ekseriyetle muvaffak olamamışlardır. Merkezî idarenin en kuvvetli devirlerinde bile işlek ticaret yolları üzerinde yapılan -kuvvetli müdafaa tertibatını hâiz- kale gibi kervansaraylar, ticaret kafilelerinin daima müsellâh kuvvetlerle müdafaa edilmesine ve yollarda âsâyişi muhafazaya me'mur garnizonlar bulunmasına rağmen, göçebelerin ânî baskınlarına mâni olmak maksadı ile yapılıyordu.

Bu Türk aşiyretleri umumiyetle Müslüman olmakla beraber, her türlü taassuptan âzâde, dinin kendileri için çok muğlak ve nâkābil-i icra ahkâmına riayetten ziyade eski kavmî an'anelerinin zâhirî müslümanlık cilâsına boyanmış basit bir şekline sâlik, eski Türk şamanlarının haricen islâmlaşmış bir devamından başka birşey olmıyan müfrit alevî ve *hétérodoxe* Türkmen

[12] *Le Voyage d'outre-mer de Bertrandon de la Broquière*, publié par Ch. Schefer, Paris, 1892, p. 82-98.

babalarının mânevî nüfuzu altında idiler. Yerleşmiş halk ile aralarındaki bu iktisadî ve içtimaî ayrılıklardan dolayı dinî zihniyetleri de —aşağıda iyzah edeceğimiz veçhile— onlardan çok farklı olan bu göçebe aşiyretlerin, XIII. asırda yaptıkları en büyük hareket, tarihî menbalarda Bâbâîler Kıyamı diye meşhur olan umumî kıyam hareketidir: Anadolu Türkmenleri arasında birçok müridleri olan ve kendisini Allah'ın resûlü olarak tanıtan Baba Resûl - Allah, Keyhusrev II. zamanında Kefersud ve Mar'aş havalisindeki taraftarlarına kıyam emrini verdi. Onlar, epeyi zamanlardanberi, onun, günün birinde cihad ilân edeceğini bildikleri için esasen hazırdılar. Kesif göçebe kitleleri, kadınları, çocukları, sürülerile, gözlerinde ganimet ve cennet hulyâları tüterek şehirlere, köylere saldırdılar. Kendilerine karşı çıkan muhtelif Selçuk ordularını fena halde mağlûp ederek Malatya, Tokat, Amasya havalisine hâkim oldular. Oralardaki Türkmenler onlara katıldılar. Selçuk Sultanı Konya'da kendisini emniyette göremiyerek Kobâdiye hisarına iltica etti. Gönderdiği ordu Baba Resûl - Allah'ı yakalayıp asmakla beraber, harbde Türkmenler'e mağlûb oldu. Nihayet sür'atle şark hudutlarından celbedilen -muhtelit unsurlardan mürekkeb- bir ordu, bu korkunç isyanı kanlı surette bastırabildi (637 Hicrî, 1239-1240 M.).

Anadolu'da, eskidenberi *Paulicien*'lerle meskûn olan bir sahadan çıkan bu hareketin mâzideki köklerini, yakın sebeplerini ve büyük neticelerini, vaktiyle uzun uzun iyzah etmiştim; gerek Bektaşılık cereyanının, gerek Anadolu'da XVII'nci asra kadar devam eden -İran'da Safevî imparatorluğunun kurulması ile de çok sıkı alâkadar olan- birtakım heterodoks göçebe hareketlerinin buna bağlı olduğunu ilk defa olarak göstermiştim [13]. Biraz sonra Osmanlı imparatorluğunun kuruluşu ile çok alâkalı olan bu gibi dinî tezahürlerden ve dinî zümrelerden ayrıca bahsedeceğim cihetle, burada bu kıyamın dinî cephesi üzerinde ısrar etmek istemem. Burada XIII'üncü asır Anadolu tarihinin bu mühim hâdisesinden bahsetmemin sebebi, göçebe aşiyretlerin askerî bir âmil olarak kuvvet derecelerini ve bunlarla,

[13] *Les Origines du Bektachisme*, Actes du Congrès International d'histoire des Religions Paris, 1925, t. II. p. 404-405.

yerleşmiş halk arasındaki iktisadî ve içtimaî tezadları daha açık göstermek içindir.

Bābā Resūl-Allāh'ın, Gıyaseddin Keyhusrev II.'in yanlış ve aleyhdar siyaseti ile Anadolu'dan kaçırdığı Hârezm aşiyretleri Ayintap ve Haleb havalisinde bulunurken, belki onların ve bâzı Eyyubî prenslerinin ve Anadolu hudutlarında tehdidkâr bir vazıyet almış olan Moğollar'ın da teşvikı ile hareket etmiş olması, hiç ihtimalden uzak değildir. H. 639 (1241-42)'da yetmişbini piyade ve birkısmı suvarî olmak üzre Duduoğlu kumandasında büyük bir Türkmen kuvvetinin Hârezmliler'e iltihak etmesi, Bâbâîler'in Hârezmliler'le râbıtaları mes'elesini daha aydınlatıyor. Her halde Baba Resūl-Allāh'ın, haricî ve dahilî vazıyeti çok iyi hesap ederek, imparatorluk kuvve-i külliyesi şarkta meşgul iken kıyam emrini vermesi, mâhir bir siyasetçi olduğunu göstermektedir. Bu sırada mütemadî harbler dolayısıyle tekâlifin artması, iktisadî vazıyetin bozulması, dahilî idarenin bozukluğu, bütün içtimaî sınıfların hoşnudsuzluğu da bu kıyamın tam zamanında yapıldığını anlatıyor.

Herhalde, tarihî menbalarda "siyah libaslı, kızıl börklü, ayakları çarıklı" olarak tavsif edilen bu göçebe Türkmenler'le, Moğol hâkimiyeti devrinde Karaman Oğlu'nun maiyyetinde Konya'yı istilâ eden Türkmenler, hattâ XIII'üncü asırda Horasan'da, Selçuk imparatoru Sancar'a isyan eden Türkmenler, ayni içtimaî tipi temsil eder. Yerleşmiş halk ile göçebeler arasında bu içtimaî zıddiyet sebebi ile, burjuvaziye mensup âlimler tarafından yazılan eserlerde, göçebe Türkmenler aleyhinde şiddetli ittihamlara ve hattâ iftiralara tesadüf olunur. Anadolu'nun uc yâni hudut mıntıkalarından ayrıca bahsedeceğimiz için, burada göçebe uc aşiyretleri hakkında fazla birşey söyliyemiyerek, köylerin tetkikine geçeceğiz.

B. Köylüler

Köylü sınıfı, Anadolu nufusuun mühim bir ekseriyetini teşkil ediyordu. Anadolu, ilk Selçuk fütuhatı zamanında nüfus itibarile kalabalık değildi. Bizans'ın İran'la ve sonra da İslâmlar'la asırlarca süren harbleri, eski nüfusu azaltmıştı. İlk Selçuk fütuhatı ve onu tâkib eden XII'nci asrın harbler ve

istilâlarla dolu hayatı da bunu birdenbire çoğaltacak mahiyette değildi. Fakat XII'nci asrın son yıllarından başlıyarak yavaş yavaş bu hayatın inkişaf ettiği tahmin olunabilir. Selçuk fütuhatının Anadolu'da bulduğu, muhtelif etnik menşe'lerden gelme, gayr-i müslim halk, kısmen şehirli ve kısmen köylü idi. Gerçi harb ve anarşi yılları, bu iki zümreyi de hırpalamış, müdafaasız köy halkını kalelerle muhafaza edilen şehirlere veya şehirlere yakın sâhalara kaçırmıştı. Gerçi Türk hükümdarları harb ve anarşi devirleri geçtikten sonra, devletin menafii iktizasından olarak Müslüman olmıyan çiftçileri himaye ediyorlardı; fakat her ne olursa olsun, köylü nüfusu mühim nisbette azalmıştı. İşte hem buna çare bulmak, hem de kesif göçebe zümrelerinin yapabilecekleri zararları evvelden men'etmek için, Anadolu Türk devletleri, ilk zamanlardan itibaren, onlardan yeni köyler teşkil etmek için çalıştılar.

Burada, Türk tarihi tetkiklerinde daima bir sû'-i tefehhümü mucib eski bir yanlış fikir üzerinde bir ân durmak isterim: Horasan'da büyük Selçuk saltanatının kurulması ile başlıyan büyük muhaceretin Anadolu'ya *getirdiği unsurlar, yalnız göçebe unsurlar değildi*; Anadolu'ya gelen Türkler arasında, Orta Asya'da, çok eski zamanlardanberi köy hayatına, hattâ şehir hayatına geçmiş her çeşid halk mevcuddu. Binaenaleyh bunlar, yeni geldikleri yerlerde de aynı hayat şartlarını devam ettiriyorlar, köylüler derhal köyler kurarak ziraî istihsale başlıyorlar, şehirliler şehirlere yerleşiyorlardı. Selçukîler'le sıhriyetleri olan Türkistan hâkanları sülâlesine mensub bâzı prenslerin maiyyetlerinde, garbî Türkistan'ın şehirli ve köylü unsurlarından mürekkeb kuvvetlerle Anadolu'ya geldikleri tarihî menbalardan anlaşıldığı gibi, toponimi tetkikatı da bunu az çok gösterebiliyor. Türkler'den başka diğer İslâm unsurlarına mensub birtakım halkın, hattâ bâzan Hıristiyan unsurların Anadolu'ya gelip köyler kurdukları söylenebilir; fakat yavaş yavaş Türk ekseriyeti arasında, Türk hâkimiyeti altında bunlar da türkleşmişlerdir. Ticaret yolları ile, büyük şehir ve kasabaların etrafında, mâden işletilen mıntıkalarda köy hayatı daha münkeşifdi; fakat büyük yollar güzergâhındaki köyler daima tahribata uğramaktan kurtulamıyordu. Bilhassa göçebelerin yaylak ve kışlak güzergâhlarındaki köylülerin vazıyeti çok müşkildi.

Garbî Türkistan'dan gelen Türk köylü sınıfı, İran'a olduğu gibi Anadolu'ya da eski ziraat kültürlerinden birtakım şeyler getirmişlerdi; oralardaki birtakım köy ve kasaba adlarının Anadolu'ya da getirilmiş ve ayni namlarda birtakım köylerin kurulmuş olması, mânidar bir hâdisedir. Esasen göçebe olan birtakım Türk aşiyretleri de XII'nci asırdan başlayarak zamanımıza kadar yavaş yavaş ve parça parça iskân edilerek köy hayatına geçirilmişlerdir. Selçuk ve bilhasa Osmanlı devletleri bu hususta büyük gayret sarfetmişlerdir.

Moğollar devrinde, Anadolu'da köy hayatının inkişaf mı, yoksa inhitat mı ettiği mes'elesi, henüz kat'î olarak halledilemez; ancak, Moğol istilâsı neticesinde birçok yeni göçebe unsurların gelmesi galiba köylü sınıfının lehine olmamış, köy hayatını -hiç olmazsa bir müddet için- inkişafdan men'etmiştir. Köyler, ekseriyetle, etnik yahud dinî bir vahdet arzediyorlardı; birçok köyler, muayyen bir aşiyretin muayyen bir şubesine mensub halk tarafından iskân edilmiş ve etnik ismini muhafaza etmişti. Moğol istilâsından evvel Anadolu köylerinin iktisadî rolleri, içtimaî teşkilâtları, devlete karşı ne gibi vergilerle mükellef oldukları hakkında şimdilik kat'î birşey söylenememekle beraber, eldeki muhtelif mahiyette vesikalardan az çok birşeyler istintac olunabilir. Köy halkı aslâ mütecanis bir sınıf değildi; kendi mâlik oldukları toprakları işleyen pek mahdud çiftçilerden başka, toprak sahibi olmayarak muayyen bir ücret mukabilinde rencberlik edenler, yahud başkasının toprağını kendi sermaye ve sâ'yi ile işleyerek yarıcılıkda bulunanlar vardı ki, köy halkının en büyük ekseriyetini teşkil ediyorlardı; bunlardan başka köy arazisinin büyük kısımlarını kendi ellerinde toplayarak onların birkısmını rencberlerle işleten ve birkısmını da yarıcılığa veren -her köyde sayıları pek az- bir köy aristokrasisi de mevcuddu. Bunlar köyün hakikî hâkimleri idi ve devlet teşkilâtiyle halk arasında temâsı men'eden bir tabaka vazifesini görüyorlardı. Bir de köy reis veya kâhyaları vardı ki, âdeta devletin ve bilhassa devlet maliyesinin mümessili ve köyün müşterek menfaatlerine aid işlerin nâzımı olmakla beraber, hakikatte, köy aristokrasisinin şerikleri idiler. Bâzen bir köy veya muhtelif köyler, bir ferdin malikânesini teşkil ediyordu.

Selçuk idaresi, harb ve anarşi neticesinde zarara uğrayan, dağılan köyleri kaabil olduğu kadar himayeye, muayyen bir zaman için vergiden af veya onu tahfife, hattâ halka tohumluk ve çift hayvanları tevziine dikkat ediyordu. Selçuk devrinde köylerden alınan vergilerin mahiyetini ve miktarını lâyıkiyle bilmiyoruz; lâkin, bir İslâm devleti sıfatiyle, reâyadan harac ve mahsulâttan 'uşr alındığı, ayrıca da Osmanlılar devrinde mevcudiyetini bildiğimiz —arâzi alım satımı vergisi, muhtelif mahsulât ve mamulât-ı zirâiye vergileri gibi— birtakım köy vergileri daha tahsil olunduğu, pazarlara getirilen mallardan yollarda -derbendlerde, köprülerde, veya şehir kapılarında- bir resm alındığı söylenebilir; Moğollar devrinde de bu vergiler -belki cibayet usûlünde ve miktarlarda bâzı küçük farklarla- devam ediyordu. Bir ma'denin işletilmesi, bir yolun muhafazası, bir köprünün ta'miri, hulâsa devletçe yapılması lâzım gelen bir iş kendilerine havale olunan herhangi köy veya köyler, bu hizmet mukabilinde, sair tekâliften muaf tutuluyordu. Selçukîler devrinde çok dikkat edilen evkaf mes'elesi, Moğollar'm ilk zamanlarında bir müddet bâzı taarruzlara uğramakla beraber, Tebriz sarayında İslâm nüfuzunun kuvvetlenmesinden sonra eski ehemmiyetini kazanmıştır. Hulâsa, arazî mes'elesi, umumiyetle Ortazaman İslâm devletlerinde olduğundan farklı bir mahiyet göstermiyordu [14]. Artık, malûm olan bu noktalar üzerinde durmayarak, şehir hayatının iyzahına geçelim.

C. Şehir Hayatı

Kültür bakımından en ehemmiyetli olan şehirli unsurdur. İlk Selçuk fütuhatının ve onu tâkib eden hâdiselerin, oldukça uzun bir zaman için Anadolu'da şehir hayatını epeyi sarstığı kolaylıkla tahmin olunabilir. Fakat sonra, XIII'üncü asrın ilk yarısında, Anadolu Selçuk devleti siyasî ve askerî bakımdan mevkiini sağlamlamış, cenubda ve şimalde denize çıkmış, muntazam bir idare teşkilâtı vücude getirmişti. Bunun neticesi olarak, yalnız dahilî ticaretin değil, haricî ticaretin de inkişaf etmesi ve hükümdarların ticareti himaye hususunda kuvvetli

[14] Bütün bu mes'eleler, Ortaçağ Türkiyesi'nin iktisadî tarihi hakkında hazırlamakta olduğumuz kitapta tenkiydî bir şekilde tetkik edilmektedir.

tedbirler almaları, tabiatiyle şehir hayatının da inkişafında büyük bir âmil oldu. Ticaret ve sanayi faaliyetinin inkişaf derecesini bilmeden şehir hayatını ve şehir teşkilâtını öğrenmek kābil olamıyacağı cihetle, evvelâ, en umumî hatlariyle, bu mes'eleyi tavzihe çalışalım.

Filhakika, Selçuk hükümdarları XIII'üncü asırda fa'al bir ticaret politikası tâkib ediyorlardı: Mühim bir transit mıntıkası olan küçük Ermenistan, ticaret kafilelerinin emniyetini bozduğu için te'dibe uğramış, bütün zararları tazmine mecbur olmuştu; Antalya ve Alâiye limanlarının ehemmiyetinden dolayı o civar sahil mıntıkası ele geçirilmişdi. Keykobâd I. devrindeki Soğdak seferi, gerek Anadolu tâcirlerinin, gerek İskenderiye -Antalya- Sinob yolunu daha emniyetli bulan Mısır tâcirlarinin Sinob merkez olmak üzre bu günkü cenubî Rusya memleketleriyle yapdıkları ticareti emniyet altına almak maksadiyle yapılmıştı. Anadolu Selçuk İmparatorluğu'nun coğrafî vazıyeti itibariyle muhtelif beynelmilel ticaret yolları buradan geçiyordu; Diyarıbekir ve Erzurum gibi Şark'ın büyük ticaret yolları üzerinde bulunan mühim merkezlerini de elinde bulunduran ve bütün bu yollar üzerinde emniyeti te'sis ve her türlü zararlara karşı -teferruâtını pek iyi bilemediğimiz- bir nevi devlet sigortası te'min eden bu devlet, transit ticaretini de elde etmeğe çalışıyordu. Iznık imparatorluğunun teessüsü, bu imparatorluğun bir zamanlar bâzı ziynet maddeleri üzerinde idhâlatı tahdid ve tazyık etmek istemesine rağmen, Selçuk devletinin Rumlar'la iktisadî münasebetlerini elbette kuvvetlendirmiştir.

O sırada Akdeniz ve Karadeniz ticaretinde en mühim mevkii işgal eden İtalyan cumhuriyetleri, buralarda yeni limanlar elde eden Selçuk imparatorluğu ile ticarî münasebetlere girdiler: Sinob ve Antalya fâtihi Keyhusrev I. ile, onu tâkib eden Keykâvus I. ve Keykobâd I.'in Venedikliler'e birtakım imtiyazlar verdiği malûm ise de, bunu yalnız Alâeddin'in bize kadar intikal edebilen 1220 tarihli fermanındaki kayıdlar göstermektedir. Venedikliler'in 1228'de Alâeddin'e bir sefir gönderdikeri de biliniyor. Bu fermâna göre, Selçuk Sultanları, Venedik tâcirlerinin hiçbir resme tâbi olmadan kıymetli taşlar, inciler, sikke hâlinde olsun veya olmasın gümüş ve altun, bir de buğday

idhâl etmelerine müsaade ediyorlar; sair emtiadan yalnız yüzde iki resm alınacaktı. Bu mukavele, her iki taraf tâcirleri için de, şahıs ve mal emniyetini te'min eden birtakım şartları da muhtevidir; Venedikliler'le diğer Latinler arasındaki ticarî ihtilâflara Sultan müdahale etmiyor; yalnız sirkat veya cinayet gibi ahvalde, hüküm, Selçuk devletinin kadıları tarafından verilecektir. Her halde bu ferman, Selçuk imparatorluğunun, Müslüman tâcirlere olduğu gibi, Hıristiyan tâcirlere de kendi topraklarında ticaret serbestîsi verdiğini göstermektedir[15].

Kıbrıs'la Konya Sultanlığı arasında transit ticareti yapan Provençe'lılar, adaya, başlıca, Şap, yün, deri, ham ipek ve ipekli mensucat getiriyorlardı[16]. Selçuk sultanları, orduları için ücretli Latin askerine ve bâzı harb âlâtına -Şark menbalarında zikredilen mağribî mancınıklar gibi- muhtaç olduklarından, bu vazıyet İtalyan tâcirlerinin Anadolu'daki faaliyetlerini kolaylaştırıyordu[17]. Rubrouk, 1255'de Karakorum'dan gelirken, Konya'da Suriye'den gelmiş bir Ceneviz'le bir Venedikli'ye rastlamışdı ki, bunlar Selçuk devletinden Anadolu'dan şap ihracı inhisarını almışlardı ve fiatları istedikleri gibi tanzim ediyorlardı[18].

Anadolu'da Moğol harekâtının ve İlhânî hâkimiyetinin, zaman zaman vücude getirdiği ictimaî karışıklıklara, askerî harekâttan mütevellit zararlara, kıtallere rağmen, ticarî inkişaf bakımından iyi neticeler verdiği söylenebilir. Gerçi XIII'üncü asrın ilk yarısında, şark hudutlarındaki İslâm prenslikleri üzerinde de nüfuzunu te'sis eden Selçuk imparatorluğunun hâricî ve dahilî ticareti daimî ve sağlam bir terakkî gösteriyor, büyük ticâret yolları üzerindeki Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum gibi merkezlerde büyük bir refah göze çarpıyordu. Birdenbire garip görünmekle beraber, iddia olunabilir ki, bu inkişaf İlhanî hâkimiyeti altında da devam etti. Bu devir Anadolu'sundan bahseden Hıristiyan menbaları, Marco Polo, Rubrouk, Haython, sonra XIII - XIV'üncü asırlara ait İslâm menbaları ve nihayet

[15] W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen Âge* (trad. Raynaud), vol. I., p. 301-304.

[16] L. de Mas Latrie, *l'Île de Chypre*, Paris 1879, p. 209-210.

[17] G. İ. Bratianu, *Recherches sur le Commerce Génois dans la Mer Noire au XIII e siècle*, Paris 1929, p. 165.

[18] L. de Backer, Guillaume de Rubrouck, Paris, 1877, p. 292-293.

bu devirden kalan muazzam mimarî âbideleri, bunu gösteriyor. Büyük İlhanî İmparatorluğu hudutları içine giren Anadolu, Avrupa-İran transit ticareti için müsaid bir hâl almış, hudut mânialarından kurtulmuştu. Sivas, coğrafi vazıyeti itibariyle muhtelif ticaret yollarının tekatu' ettiği bir ticaret merkezi idi. Suriye, Elcezire ve Konya'dan gelen zengin Müslüman tâcirleri, Ceneviz tâcirleri Sivas'ta yerleşmişlerdi; oradan Karadeniz limanlarına, Trabzon'a ve bilhassa Samsun ve Sinob'a kervanlar gönderiliyordu. Tebriz'e, şarkî Anadolu merkezlerine, Akdeniz ve Karadeniz limanlarına, Anadolu'nun muhtelif sahalarına giden yollar üstünde bulunan bu şehir, çok defa Moğol valilerinin de merkezi idi. Suriye Latin prensliklerinin Memlûkler tarafından imhasından sonra, Hıristiyanlar -Moğollar ticaretinin Akdeniz'deki Yumurtalık limanı, birinci derecede bir antrepo hâline gelmişti. Yumurtalık'ı, Sivas yolu ile Tebriz'e bağlayan büyük ticaret şehrâhı, Pegolotti tarafından mükemmelen târif edilmektedir.

Gerçi, Avrupa ile içeri Asya ve Uzak-Şark ticaretinin en mühim merkezleri, Trabzon ve Tebriz idi; fakat Anadolu da İlhânî İmparatorluğu'nun iktisadî siyasetinden her halde müstefid olmuştu: Vergi varidâtı tedricen artmıştır, müverrih Badr-al-dīn 'Aynî'ye göre, ilk Moğol tahakkümü devrinde Anadolu vergisi 60,000 dinar, 10,000 koyun, 1000 sığır, 1000 at'tan ibaret iken, Bayçu'nun Anadolu kumandanlığı zamanında-müverrih Aksarâyî'ye göre- bu vergi 200,000 dinara çıkmışdı; 1256 'ya kadar vergi mikdarı bundan ibaret idi. Gāzān'ın saltanatı bidayetinde 600,000 dinar olan Anadolu varidâtının, Ḥamdullah Mustavfi'nin 1336 senesine aid hisabına göre -bu günkü garbî Anadolu vilâyetleri hariç ve bu gün Suriye ve Irak'a giden aksam dâhil olmak üzre- 5,645,000 dinar yâni 16,935,000 altunfranga kadar çıkdığı görülüyor. Bir asır bile sürmeyen kısa bir zaman zarfında Anadolu varidatında bu kadar büyük bir fark hâsıl olmasını yalnız vergilerin yükselmesiyle veya sair bu gibi sebeplerle iyzaha imkân yoktur[19]. XIV'üncü asır başlarına aid olarak Ermeni Haython'un Türkiye'yi çok zengin, oldukça iyi gümüş ve şab mâdenlerine mâlik, şarab, buğday ve meyvası

[19] *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cild I., 1931, s. 1-42.

mebzul, zengin hayvan sürülerine ve güzel atlara mâlik bir memleket olarak göstermesi[20], sonra, XIV'üncü asır ilk nısfına aid İslâm menbalarının da Türkiye'nin bolluğundan ve ucuzluğundan bahsetmeleri, her halde, memleketin iktisadî vazıyetinin umumiyetle yükselmiş olduğunu anlatmaktadır. Bütün bunlar, Anadolu'nun, bilhassa Baybars istilâsından Gāzān'ın saltanatına kadar geçen zaman esnasında olduğu gibi, iktisâden kötü ve sıkıntılı bâzı devirler geçirmekle beraber, bu vazıyetin sonradan düzeldiğini gösteriyor. Ehemmiyeti itibariyle kuvvetli bir tenkid-i tarihî'ye yâni uzun uzun münakaşa ve mülâhazalara lüzum gösteren bu karışık mes'eleyi burada bırakarak şehir hayatına ve şehir teşkilâtına ait izahlara geçelim.

Anadolu'da şehir hayatının inkişafını, siyasî ve ictimaî tarihin gidişine nazaran, XII'nci asrın ikinci nısfına irca' etmek ve bilhassa XIII'üncü asırda kuvvetlendiğini tahmin eylemek pek yanlış olmasa gerektir. Gerçi Bizanslılar'dan zabtedilen eski şehirlerden birçoğunun, ilk fetih zamanlarından başlayarak iskân edilmiş olması tabiîdir; fakat ticarî münasebetlerin tanzim edilmesi, sanayiin bâzı şehirlerde temerküzü, hulâsa köy ekonomisinden şehir ekonomisine geçilmesi, her halde tedricî bir surette olmuş olmalıdır. İlk zabtedilen şehirlerin iskânı acaba nasıl oldu? Yeni şehirler nasıl ve niçin kuruldu? Bu yeni şehirler acaba bâzı metrûk şehirlerin mevkılerinde mi teessüs etti? Çok mühim olmakla beraber, ehemmiyeti nisbetinde muğlak olan bu me'selelerden bahsedecek değiliz. Maksadımız, XIII'üncü asırdan başlayarak Osmanlı devletinin kuruluşuna kadar Anadolu'daki şehir hayatının inkişafını, şehir teşkilâtını biraz iyzah etmek, daha doğrusu, bu tetkikata başlamak lüzumunu göstermekdir. Şimdiye kadar üzerinde hiç çalışılmamış olan bu ictimaî tarih problemini —vesikaların çok az ve çok parça parça bulunmasına rağmen— iyzaha çalışmağa başlamak, gelecekteki tarihî tetkikat için bir zarurettir. Yalnız, mes'eleye girişmeden evvel, şehir kelimesinden kasd-

[20] *Recueil des Historiens des Croisades*, Documents arméniens, t. II, p. 271-272; H. Omont, *Notice du Manuscrit 10.050 de la Bibliothèque Nationale contenant un nouveau texte français de Haython* (Notices et Extraits, XXXVIII, 1903), p. 262-263.

ettiğimiz mânayı iyice tesbit edelim: Bizim burada *ville* kelimesiyle kasdetmek istediğimiz mâna, Henri Pirenne'in Ortazaman şehirlerinden bahsederken[21], bu kelimeden kasdettiği mânaya çok yakın, daha doğrusu Hıristiyan Garb Ortazaman'ı ile Müslüman şark Ortazaman'ı arasındaki karakter farkları gözönüne alınmak şartıyle, hemen onun aynıdır; bizim bahsetmek istediğimiz şehir, eski devir *cité*si gibi *constitutionnel* sistem ile beledî sistemin biribirine tetâbuk ettiği *tribal* menşe'den gelen bir teşkilâta mâlik değildir ve Yukarı Ortazaman *bourg*'larına da benzemez. Gerçi kuruluş tarzlarını bildiğimiz meselâ Kûfe, Fustat gibi bâzı İslâm merkezlerinin az çok bir siteye benzediği muhakkaktır. Acaba Anadolu Selçukîleri'nin ilk devirlerinde meselâ Konya, Erzurum, Sivas, Kayseri gibi büyük askerî yollar üzerindeki bâzı şehirler, askerî zaruretlerle tahrib edilen eski şehirlerin yanında, muhtelif Oğuz boylarına mensub halktan ayrı ayrı mahalleler teşkil edilmek suretiyle az çok siteye benzer bir şekilde mi kuruldular? Bu hususta birşey söylememeyi şimdilik daha ihtiyatlı buluyoruz. Her halde XIII-XIV'üncü asırlarda, Anadolu'nun bu mühim şehirlerinden hiçbiri, hiçbir suretle bir *cité*'ye benzemiyordu; bunlar, içinde muhtelif etnik unsurlara, muhtelif dinlere, muhtelif ictimaî tabakalara, muhtelif mesleklere mensub insanların müştereken yaşadığı- meselâ İslâm tarihindeki Bağdat, Haleb şehirleri gibi- büyük ticaret ve sanayi merkezleri idi. XIII.'üncü asırdan başlayarak, Konya, Kayseri, Sivas gibi eski ve büyük şehirlerde yalnız Türkler'in değil, gerek etnik menşe, gerek din itibariyle muhtelif unsurların mevcud olduğunu görüyoruz. Büyük ekseriyeti Türk ve İslâmlar teşkil etmekle beraber, Rum, Ermeni ve biraz da Yahudi mevcud idi. Mamafih daha küçük şehirler ve kasabalar arasında yalnız Türk unsuriyle meskûn olanlar da mevcuddu. Diğer unsurların nisbeti, her şehre göre tabiî biribirinden farklı idi. Eldeki tarihî vesikalara göre, bu nüfus nisbetlerini ve tahavvüllerini hattâ takribî olarak bile tahmin kābil değildir.

Moğollar'ın zuhurundan sonra ve Moğol hâkimiyeti devrinde, şark sahalarından gelen Türk - Müslüman halk arasında

[21] H. Pirenne, *Les Villes du Moyen Âge*, Bruvxelles, 1927, p. 55.

esasen eskidenberi şehir hayatı sürmüş olanlar, Anadolu şehirlerine yerleştiler. Sâmî veya iranî unsurlara mensub Müslümanlar, Türk ekseriyeti arasında çabuk türkleşiyorlardı. Muhtelif dinlere mensub olanlar, ayrı mahallelerde oturuyorlardı. Mamafih şehir hayatı, İslâmlar'la gayr-i müslim unsurları kültür bakımından biribirine çok yaklaşdırıyor, aradaki farkları azaltıyordu: Mevlâna öldüğü zaman Konya'nın yalnız İslâmlar'ı değil, Hıristiyanlar'ı, Yahudiler'i de cenaze merasimine iştirak etmişlerdi [22]. Kökleri hıristiyanlıktan evvelki devirlere çıkan birçok mahallî 'âdetler, mahallî *culte*ler, o mahal halkı arasında, Müslüman veya Hıristiyan olsunlar, yaşıyordu [23]. Anadolu'nun Türkler'le beraber yaşıyan Rum ve Ermeni ahalisi Türkçe'yi öğrenmişlerdi; Türkler arasında da bu iki dili, bilhassa Rumca'yı bilenler az değildi [24]. Türkler'in Rum ve Ermeni kadınlariyle izdivacı da bu hususta müessir oluyordu. Hulâsa, Selçuk şehirlerindeki halk, maddî kültür bakımından hemen hiçbir ayrılık göstermedikleri gibi, Müslüman ve Hıristiyanlar arasında dinî sebeplerden doğmuş husumet ve mücadeleler de mevcud değildi. Gerek Selçuk imparatorları, gerek İlhânî idaresi, herhangibir dinî teassub hislerinden temamen âzade idiler; Anadolu'daki Selçuk idare sistemi aslâ teokratik bir mahiyette olmamış, İslâm hukuk prensiplerinin bunu istilzam etmesine rağmen, devlet -nazarî değil fakat fi'lî olarak- kendi menfaatini ve idaresini her şeyin fevkınde tutmuştur.

Selçuklar devrinde Anadolu'da şehir hayatının inkişafı, pek tabiî olarak, ibtida orta ve şarkî Anadolu'da olmuş, gerbî Anadolu'da ise daha sonra başlamıştır. Bundan dolayıdır ki XIV'üncü asra kadar oralarda, meselâ Orta Anadolu'nun büyük şehirleriyle mukayese edilebilecek merkezler vücude gelememiştir. Akdeniz ve Karadeniz'deki en mühim sahil şehirleri de,

[22] Aflâkî ve Sipahsâlâr gibi biyografik kaynaklarda hikâye edilen ve bilhassa Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in şiirlerinde de ifade ve te'yid edilen bu vâkıa çok mânalıdır,

[23] F. W. Hasluck'un, *Christianity and İslâm Under the Sultans* (Oxford, 1929) adlı kitabındaki tetkiklerine müracaat.

[24] N. Jorga, *Histoire de la Vie Byzantine*, vol. III, p. 18, 227. İslâmı kaynaklarında bu nokta-i nazarı te'yid eden başka deliller de vardır.

siyasî ve iktisadî sebeplerden dolayı, dahilî merkezlerle rekabet edecek derecede bir inkişaf göstermemiştir: Hiçbir zaman büyük deniz kuvvetlerine mâlik olmayan Selçuk devleti için, Sinob, Antalya, Alâiye gibi haricî ticaret merkezleri, daimâ yabancı filoların baskınına ma'ruzdu; binaenaleyh kuvvetli bir garnizon tarafından muhafaza edilen müstahkem bir iskele, bir mübadele pazarı hükmünde idi; kuvvetli bir deniz kuvvetine mâlik olmadıkça, buraların bir ticaret şehri hâlinde inkişafını te'min imkânsızdı. Bundan başka Akdeniz'de küçük Ermenistan'ın Yu murtalık limanı, Karadeniz'de Trabzon imparatoeluğunun Trabzon limanı gibi büyük ticaret merkezleri vardı ki, Avrupa-Asya ticaretinin ana yolları buralara müntehî oluyordu. Yalnız transit ticareti için değil, Anadolu'nun haricî ticareti için bile bunların ehemmiyeti Selçuk limanlarından daha büyükdü. Anadolu'da dahilî ticaretin ve kara yollarıyle yapılan Şark ticaretinin daha mühim olduğu bu devirde, *continental* merkezlerin daha fazla inkişaf edeceği tabiî idi. XIV'üncü asırda Akdeniz kıyılarında ve Adalar Denizi'nde mühim bahrî kuvvetlere mâlik beylikler teşekkül ettikten sonradır ki, bu sahil memleketlerinde şehir hayatı kuvvetlenmeğe başladı; fakat bu beyliklerin siyaseten en mühim şehirlerinin deniz kıyısında değil, içerlerde inkişafı dikkate şâyandır. Garbî Anadolu'da şehir hayatının inkişafı da kolaylıkla anlaşılacak sebeplerden dolayı yine XIV'üncü asırda olmuştur.

Anadolu şehir hayatının inkişafında, her yerde olduğu gibi, ticaret ve sanayi inkişafının en esaslı âmil olduğu tabiîdir. Bâzı şehirlerde nüfus kesafetinin artmasında siyasî sebepler bulunduğu kabul edilebilir; fakat muayyen bir devirde, bütün bir memlelekette büyük küçük muhtelif şehirlerin mevcudiyetini görürsek, bunun mutlaka iktisadî sebeblerini aramak mecburiyetini duyarız. Burada, XIII'üncü asırda bütün Anadolu şehirlerinin ayrı ayrı inkişaf derecesini ve sebeblerini göstermek imkânı olmadığından, bir misal olmak üzre yalnız Sivas'ı ele alalım: Kızılırmak vadisinde zengin bir ziraî sâha ortasında bulunan bu şehir, coğrafî mevkii itibariyle İlk-çağlar'danberi mühim bir siyasî ve ticarî merkezdi. XIII-XIV'üncü asırlarda bu şehirden bahseden bütün menbaların verdiği malûmatı

şöyle hulâsa edebiliriz: Sivas sûr ile çevrilmiş büyük ve ma'mur bir şehir olup hububat, meyva, pamuk, mensucat istihsâli ile ma'ruftur. Yirmidört hanı, büyük camii, mescidleri, medreseleri, tekkeleri, sarayları, güzel binaları vardır. Sokakları büyük, çarşıları kalabalıktır. Anadolu'nun, Suriye ve Elcezire'nin tâcirleri, hattâ Garb'dan gelen tâcirler orada toplanırlar. Halkı zengin ve ihtişama, eğlenceye düşkündür. Menafi-i umumiye için birçok *vakf*'ları vardır; o kadar ki, kışı şiddetli olduğundan, karlı mevsimlerde kuşlara yem vermek için bile bir vakfı vardır. Khalkokondyle, şehrin bu devirdeki nüfusunu 120,000 olarak gösteriyor. Ḳazvînî'ye göre, şehir halkı Türkmenler'den mürekkebdir. İşte bu kısa iyzâhat, şehrin inkişafındaki ekonomik âmilleri açıkça göstermeğe kâfidir. Sivas, Konya ve Kayseri kadar mühim olmamakla beraber, XIII'üncü asır Anadolu'sunun birtakım şehirleri daha vardır ki, onların inkişafında da ayni âmilleri göstermek kābildir: Erzurum, Erzincan, Harput, Amasya, Tokat, Niğde, Niksar, Kırşehri, Aksaray, Ankara ilh... gibi..

Şimdi, tıpkı Sivas gibi kuvvetli bir Türk ekseriyetiyle meskûn olan ticarî ve sınaî merkezlerdeki beledî teşkilâtı, ileri bir iş bölümünün doğurduğu ictimaî sınıfları, bir kelime ile bu şehirlerin dahilî hayatını kısaca tasvir edelim: Şehir halkının mühim bir tabakasını, devlet hizmetinde bulunan yahud devlet bütçesinden geçinen kimseler teşkil eder. Pâyıtahtta, merkezî idare mensubları oldukça kalabalık bir sınıf teşkil ettikleri gibi, büyük idare merkezlerinde de mahallî idareye mensub olanlar epeyice kalabalık bir zümre vücude getirirler. Muhtelif merkezlerde şehzâdeler mahallî idare başında bulunurlarsa, onların divanı, büyük sultan yanındaki dinvanın yâni merkezî idarenin biraz daha küçük kadrolu bir örneğinden ibaret olur. Hükümdarın ve prenslerin sarayları, teşrifat usûlleri, yaşayış tarzları, sefir kabulleri, av eğlenceleri, düğünleri, Bağdad ve İstanbul saraylarını hatırlatacak kadar muhteşem, gösterişlidir ve bu hususta çok büyük masraflar edilir. Mülkî ve askerî büyük ricalin daireleri, yaşayış tarzları da çok debdebeli, masraflıdır.

Devlet dairelerindeki me'murlar da kendi derecelerine göre yüksek bir maişet tarzı tâkıbe mecburdurlar. Esasen bütün me'muriyetler, hukûkan değil, fakat teâmülen, âdeta irsî bir şekilde olduğu cihetle, sülâlenin etrafında eskidenberi o sülâ-

leye hizmet etmiş ailelerin efradından mürekkeb bir burokratlar aristokrasisi teşekkül etmiştir; bunlar umumiyetle mevkıleriyle mütenasib bir hayat geçirecek servete mâlikdirler. İlhanîler hâkimiyeti zamanında bile imparatorluğun başka sâhalarından birtakım me'murlar Anadolu'ya tâyin edilmekle beraber, bu vazıyet büsbütün değişememiştir. Şahsî yâni ailevî servetlerinden başka, vazifeleri mukabili olarak da, mülkî, adlî, askerî me'murlar sınıfı mühim tahsisatlar almaktadır. Büyük araziye, şehirlerde zengin emlâke mâlik olan bu sınıf, fırsat buldukca, birikmiş parasını ticaret sermayesi olarak da kullanmakta, büyük tâcirlerle müştereken ticaret işlerine, hattâ bâzan -tabiî gizli olarak- insafsızca spekülasyonlara da girişmektedir.

Me'murlardan ve askerlerden başka, din âlimleri, müderrisler, vâizler, şeyhler, seyyidler, saraya veya büyük ricale mensub şairler, tabibler, nakkaşlar, çalgıcılar, hânendeler, hulâsa yolunu bulan herkes, türlü türlü namlar altında devlet hazinesinden para alırlardı. Hükümdarların, hükümdar ailesine mensub kadın ve erkeklerin, büyük ve zengin devlet adamlarının, zengin tâcirlerin te'sis etikleri vakıflar sayesinde, birtakım hastahaneler, imaretler, tekkeler, medreseler, sıbyan mektepleri idare edilmektedir. Muavenet-i ictimaiye, maarif, nâfıa işleri, o devre göre çok müterakkî olmakla beraber, devlet büdçesi için hiçbir yük teşkil etmez.

Bütün bunlar, XIII'üncü asır Anadolu şehirlerininin inkişafına bir sebep gibi telâkkî olunabilir; fakat bunu bir sebepten ziyade bir netice gibi kabul etmek daha doğru olur. Çünkü şehir hayatının temelini teşkil eden, şehri dolduran, idarî ve malî bozukluklara karşı bâzan mânevî hoşnudsuzluğu ile, bâzan müsellâh kıyamlariyle bir müvazene âmili olan başlıca kuvvet, elinin emeğiyle yaşayan sanayi erbabıdır, ki şehir halkının en kesif kitlesini teşkil eder. Şehirde bu sanayi erbabının toplanmasını te'min eden de, başlıca, ticaret sermayesidir; yâni kemiyetce o kadar çokluk olmamakla beraber, sınaî faaliyetin nâzımı olan büyük tâcirler sınıfıdır. Memleketin içine ve dışına gidecek kervanları tertib ve iç, dış pazarlardan şehrin ihtiyacını tatmin edecek emtiayı te'min eden bu müteşebbis sınıf, yalnız kendi sermayesini değil, aristokrat ailelerin ve burokratların birikmiş parasını, hattâ mutavassıt sınıfın daha

mütevazı' tasarruflarını da işletir; fakat asıl fa'al unsur odur. Büyük kazançlar elde etmek için büyük tehlikelere, zahmetlere, mâceralara katlanır. Şehir sanayii, kısmen şehrin ve şehre civar köylü ve göçebe halkın ihtiyaçlarını te'min için çalışır; kısa fâsılalı pazarlar ve uzun fâsılalı panayırlar bu alış verişi tanzim eder. Aynî ve nakdî mübadele ikisi birden mevcuddur. Fakat kısmen de bütün iç piyasanın, hattâ dış piyasaların istediği bâzı cins malları yetişdirmekle uğraşır; ona mahsus olan ibtidaî maddelerin o şehirde veya muhitinde bulunması, o cins işçilik teknikinin uzun zamanlardanberi bir an'ane hâlinde o şehirde temerküz etmesi gibi âmiller bunda başlıca müessirdir.

Gerek mahallî ihtiyaç için şehrin içinde veya dışında kurulan pazarlar, gerek daha geniş bir mübadele ihtiyacını tatmin eden panayırlar devletin himayesi ve kontrolü altındadır: Devlet, bütün bu muamelelerden muayyen bir vergi alır. Bilhassa panayırları göçebelerin veya serserilerin baskınlarından muhafaza için oldukça mühim bir askerî kuvvet hazır bulundurulur.

Pazarlardan alınan vergiden başka, şehre giren ve çıkan muayyen eşyadan muayyen bir resim alınır ki, şehir vergisinin en mühim kısmını teşkil eder: İlhânîler devrinde şehir vergilerine *tamga* denirdi ki, gerek bu ıstılâh gerek İlhânîler'in şehir vergisi sistemi, Anadolu'da -hiç olmazsa bâzı sâhalarında- uzun müddet devam etmiştir. Umumiyetle mukataacılar tarafından -muayyen bir müddet için, muayyen bir bedel mukabilinde- iltizam edilen ve onların adamları tarafından tahsil olunan bu vergiler halk aleyhine birtakım sû'-i istimâllere sebeb olmakla beraber, şehirlerde zengin bir sınıf vücude gelmesinde de âmil oluyordu.

Burada ne şehirlilerin idarî teşkilâtından, ne şehir vergilerinden, ne de vergi ağırlığının ve tahsilâttaki yolsuzlukların şehir halkı üzerinde tevlid ettiği aks-ül amellerden bahsedecek değiliz. Yalnız, bu şehirlerde iş organizasyonunu, işçilerin nasıl *corporation*'lar hâlinde toplandığını, iş ile sermayenin münasebetlerini ve bütün bu ekonomik *processus*'ün dinî-ahlâkî ve hukukî taraflarını kısaca anlatalım:

Büyük şehirlerde muhtelif hirfet *(métier)* lererbabının muayyen yerlerde -kapalı veya açık- çarşıları vardır; onlar oradaki dükkânlarında çalışırlar; şehirlerin vüs'atine, bâzı san'atların orada daha müterakkî ve mütemerkiz bir halde bulunmasına göre, bu çarşıların büyüklüğü, sayısı değişir. Büyük tâcirler, kıymetli eşya satan dükkâncılar kapalı ve mahfuz çarşılarda yahud o civarda bulunan büyük ve emniyetli hanlarda bulunurlar; bu suretle büyük depo ve mağazalardaki eşya, yanmak, çalınmak, yağmaya uğramak gibi tehlikelerden azamî nisbette masûn kalır. Muhtelif hirfetlere mensub olanlar ayrı ayrı *corporation*'lar hâlinde teşkilâtlanmıştır. Muntazam bir hiyerarşi'ye mâlik olan bu teşekküller, o hirfete ait bütün işleri görür, buna mensub ferdler arasındaki ihtilâfları halleder, devlet mekanizmasiyle esnaf teşkilâtı arasındaki münasebetleri tanzim eder. Ücretlerin tâyini, mal cinslerinin ve fiatlarının tesbiti, hep ona aittir. Devlet bütün bu teşekküllerin murâkıbi ve icabında onların yardımcısıdır; yâni onları hukukî bir teşekkül olarak tanımış, kendilerine bâzı haklar, imtiyazlar da vermiştir. Haricî ticaretle uğraşan büyük sermaye sahibi tâcirler, hükümdar sarayının ve büyük ricalin ihtiyaçlarını tatmin ettikleri cihetle siyasî bir ehemmiyet de kazanıyorlar, hattâ bâzan uzak devletler nezdinde diplomatik bir vazife ile, yahud istihbarat vazifesi ile de tavzif olunuyorlardı. Gerek devletle menfaatleri müşterek olan bu sınıfın nüfuzu, gerek *corparation*'ların başında bulunanların o teşkilâtın en fazla sermaye sahibi olanlarından mürekkeb olması, bu teşekküllerin sermaye ile sa'y arasında açık veya kapalı daima mevcut olan çarpısmalarda sermaye aleyhinde yâni o devir cemiyetinin ictimaî nizamı aleyhinde harekette bulunmasına mâni oluyordu. Fakat buna mâni olan daha kuvvetli bir âmil vardı ki, o da bu teşkilâta mahsus ahlâk prensipleri idi.

Kısmen dinî-tasavvufî esaslardan, kısmen de kahramanlık an'anelerinden mülhem olan bu meslekî ahlâk, tesanüdcü ve gayr-endîş mahiyette idi; yâni patron ile işçi arasındaki vazıyeti, âdeta şeyh ile mürid arasındaki vazıyete benzer bir hâle koyarak "mânevî bir nizam" te'sisi gayesini tâkib ediyordu. Aşağıda Anadolu serhad hayatından bahsederken iyzah edeceğimiz vechile, bir nevi "İslâm şövalyeliği" demek olan bu mühim *fütüvvet* zümreleri, XIII'üncü asır başında, bütün Ya-

kın-Şark Müslüman dünyasında âdetâ moda olmuştu; Abbâsîler'in son kudretli halifesi Nāṣir li-dīn-Allāh'ın, kendi riyaseti altında yeniden tanzim ettiği bu zümre, o asırda Anadolu'da da çok kuvvetli teşkilâta mâlikdi ve bunlara *Akhîler*, "kardeşler veya civanmerdler" ünvanı da veriliyordu. Yalnız şehirlerde değil, köylerde ve uclarda da mevcud olan bu teşkilâtın, XIII'üncü asırda bütün İslâm dünyasını kaplayan sofî tarikatleri teşkilâtını taklîden yapılmış toplantı mahalleri, zaviyeleri vardı ve onlara benzer âyin ve erkânları teessüs etmişdi. En büyük ricalden, zengin tâcirlere, şeyhlere, âlimlere, hirfet erbabına, hattâ işsiz güçsüz serserîlere kadar her türlü içtimaî tabakalara mensub insanlar bu teşkilâta dahil oluyorlardı. İşte şehirlerdeki esnaf da, yavaş yavaş, bu teşekkülün içine girdiler. Bilhassa büyük şehirlerde bu teşekkülün en kesif unsurunu genç esnaf çırakları teşkil ediyordu. XIII'üncü asrın son yarısında, bilhassa devlet otoritesinin sarsıldığı zamanlarda, bu kuvvetli teşkilât daimâ mevcudiyetini göstermiş, şehir hayatında fa'al bir rol oynamış, siyasî bir âmil olarak daimâ hesaba katılmıştır. Onbeş yıldanberi muhtelif âlimler tarafından tetkik edildiği halde ne menşei, ne mahiyeti hâlâ lâyıkiyle anlaşlamayan bu mes'eleyi, gelecek konferansımızda iyzah edeceğimiz için, burada daha fazla birşey söylemiyeceğiz.

IV. FİKRÎ SEVİYE

Osmanlı devleti kurulduğu sıralarda Anadolu Türklüğü'nün dahilî ve haricî ne gibi siyasî şartlar içinde bulunduğunu ve içtimaî bünyesini, en umumî hatlariyle ve kābil olduğu kadar vâzih olarak iyzah ettiğimi ümid ediyorum. Bu iyzahı daha tamamlamak ve daha aydınlatmak için bahsedilmesi lâzım gelen bâzı esasî problemler daha vardır ki, onları da, gelecek konferansta Osmanlı devletinin kuruluşunu tetkik ederken iyzaha çalışacağım. Yalnız bu günkü iyzahatımı hulâsa etmek ve neticelendirmek için müsaadenizle birkaç söz daha söyleyeyim. XIII' üncü asır Anadolu Türk cemiyeti, içtimaî iş bölümü derecesi ve iktisadî inkişafı itibariyle, Aşağı - Ortazaman cemiyetlerinin en ilerilemiş olanlarından biridir; bu cemiyetin siyasî bir ifadesi olan XIII'üncü asır Anadolu Selçuk devleti de, munta-

zam ve sağlam müesseselere mâlik merkeziyetçi bir devlettir ki, XI'inci asırda Çin Türkistanı'ndan Marmara kıyılarına ve Kafkaslar'dan Basra körfezine kadar hâkim olan büyük Selçuk imparatorluğunun siyasî ve idarî an'anelerini devam ettirmiştir. Selçuk Anadolusu, mânevî kültür bakımından da, oldukca yüksek dereceye erişmiştir; çocuklara okuma yazma öğretmek maksadıyle her mescid yanında te'sis edilen ilkmekteplerden başka, her tarafta medreseler yapılmıştı. Bilhassa Moğol istilâsı üzerine Şark sâhalarından birçok âlim, şair, mutasavvıfların Anadolu'ya gelip yerleşmeleri, buradaki fikrî faaliyetleri çoğaltmış, Selçuk medreselerine haklı bir şöhret kazandırmaşdı.

Anadolu'nun XIII'üncü asırdaki fikrî hayatı hakkında ciddî tetkikler yapılmağa henüz şu son yıllarda başlandığından, buradaki edebî ve felsefî faaliyetlerin mahiyetleri henüz iyice takdir edilmemiş bulunuyor. Halbuki, muhtelif kültürlerin biribiriyle temas ettikleri bu Küçük Asya muhiti, taassub hislerinden âzade, geniş felsefî düşünceleri hazme kābiliyetli idi[25]; XII'nci asrın ikinci nısfındanberi burada başlayan fikrî hareketler, XIII'üncü asırda birtakım büyük şahsiyetler yetişdirmiştir ki, birçok isimler zikretmemek için sadece *Mesnevî*'nin ölmez şairi büyük Türk sofîsi Mavlânâ Calâl al-dīn Rūmī'yi zikr ile iktifa ediyoruz. Gerek bu mes'eleyi, gerek Türk dil ve edebiyatının bu devirde şimdiye kadar zannolunduğundan çok kuvvetli bir inkişaf gösterdiği hakikatını, muhtelif yazılarımızda göstermiştik[26].

Bütün bunlardan sonra, artık büyük bir emniyetle söyliyebiliriz: XIII'üncü asır sonunda Anadolu Türk cemiyeti, İlhanî hâkimiyeti altında, müttehid ve mustakil bir siyasî varlık hâlinde bulunmamakla beraber, bu hâkimiyetin kuvvetle nüfuz

[25] H. Corbin, *Pour l'Anthropologie philosophique*, Recherches philosophiques, vol. II, 1932-1933, p. 376.

[26] Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, cild I, 1928, s. 243-252, 281-322. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1919, s.213-286. Bu son eserin şu müellifler tarafından yapılmış mufassal tahlilleri vardır: L. Bouvat (*Revue du Monde Musulman*, vol. XLIII, 1921, p. 236-282), Clément Huart (*Journal des Savants*, XX, nos 1-2, 1922, p.5-18), Th. Menzel (*Körösi Csoma-Archivum*, vol. II, no. 4, p. 281-310; no. 5, p. 345-357; no. 6, p. 406-422).

edemediği sâhalarda yeni yeni küçük siyasi teşekküller vücude getirmektedir; bu teşekküllerden herhangibirinin tekrar büyük bir devlet şeklinde inkişafı için lâzım gelen maddî ve mânevî bütün kuvvet unsurları, Anadolu Türk cemiyetinde mevcuttur. Konferansımızın başında iyzah ettiğimiz dahilî ve haricî siyasî şartlar, bu yeni devletin daha ziyade garbî Anadolu'da kurulacağı imkânını göstermektedir. Gelecek konferansta bu imkânın ne gibi tarihî âmiller te'siriyle ve ne şekilde tehakkuk ettiğini iyzaha çalışacağız.

III. BÖLÜM

SINIR BOYLARINDA HAYAT
ve
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU

Osmanlılar, siyasî bir teşekkül, fakat ibtidaî ve zaif bir teşekkül olarak garbî Anadolu'nun şimal köşesinde tarih sahnesine ilk çıkdıkları zaman, Anadolu'nun nasıl bir siyasî ve ictimaî vazıyette bulunduğunu göstermiştik. Osmanlı devletinin kuruluş tarzını anlayabilmek için. daima gözönünde bulundurmak icabeden o umumî şartlardan başka, bu büyük hâdise ile doğrudan doğruya bağlı birkaç mes'ele daha vardır ki, onları da öğrenmek mecburiyetindeyiz. Şimdiye kadar üzerinde oldukça münakaşa edilmiş, fakat iyi bir neticeye varılamamış olan birinci mes'ele, bir etnoloji mes'elesidir: İmparatorluk'un ilk çekirdeğini teşkil eden bu Türk unsurunun kavmî mahiyeti yâni muhtelif Türk şubelerinden hangisine mensub olduğu.. Bu münakaşalı mes'elenin halli, bunların Anadolu'ya ne zaman gelmiş oldukları mes'elesiini yâni, birçok münakaşalara rağmen hâlâ halledilemeyen ikinci bir mes'eleyi de aydınlatacaktır.

Benim kanaatime göre, bu iki mes'ele her ne şekilde halledilirse edilsin, Osmanlı devletinin kuruluş tarzının iyzahı için birinci derecede mühim değildir; böyle olduğu halde bu konferansın dar çerçevesi içinde onlara bir yer vermemiz, daha ziyade, bunlara şimdiye hadar büyük ehemmiyet atfolunmasının mânasızlığını göstermek ve bu hususta ileri sürülen

nazariyelerin çürüklüğünü anlatmak içindir. Fakat bizi burada asıl meşgul edecek mes'ele, XIII-XIV'üncü asırlarda ucların ve bilhassa garbî Anadolu uclarının dahilî hayatının aydınlatılmasıdır; geçen konferansta Anadolu'nun içtimai tarihi hakkında verilen iyzahatı tamamlamak ve yalnız Osmanlı devletinin değil, uclarda teşekkül eden diğer beyliklerin de kuruluşunu anlamak için buna şiddetle ihtiyacımız vardır: Önce, içinde doğduğu ictimaî muhiti anladıktan sonra, bu küçük siyasî teşekkülün sür'atle kuvvetli bir devlet hâline gelmesini intac eden dahilî ve haricî âmillerin iyzahı daha kolay olacaktır.

I. OSMAN'IN KABİLESİ

Osmanlı sülâlesini kendi içinden çıkarmak itibarıyle bu devletin çekirdeğini teşkil eden unsurun, Selçuklar'la beraber Anadolu'ya gelen Türkler'in büyük ekseriyeti gibi, Oğuz yâni Türkmenler'den olduğunu eski menbalar müttefikan söylerler. Bu unsurun *Kanglı* adlı diğer bir Türk zümresine mensub olduğu hakkında bâzı yeni müverrihlerde tesadüf edilen nokta-i nazar, ciddî bir esasa dayanmaz [1].

Yalnız, bu unsurun Oğuzlar'ın hangi şubesine mensub olduğu, menbaların bâzılarında meskût geçilmekte, bâzılarında ise *Ḳayı* kabilesine mensub olduğu tasrih edilmektedir. Meselâ popüler mahiyetteki anonim *Tevârih-i âl-i Osman*'larda ve Şükrullah'ın *Bahcat al-tevārīkh*'inde, Âşık Paşazâde ve Oruc Bey tarihlerinde Osmanlı hânedanının sadece Oğuzlar'dan olduğu söylenir; halbuki Murad II. zamanında yazılan Yazıcıoğlu'nun *Selçuḳ-nâme*'sinde Kayılar'dan olduğu tasrih edildiği gibi, *Câm-ı-Cem-āyīn* gibi silsile-nâmelerde ve *Dede Korkud* hikâyeleri gibi millî hikâye mecmualarında, *Düstūr-nâma-i Enverî* ile Ruhî, Lûtfi Paşa tarihlerinde ve nihayet, İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt*'inde Kayılar'ın diğer Oğuz boyları arasında şerâfet ve asaletine ait bâzı rivayetlerle birlikte, bu fikir ileri sürülür. Son zamanlar-

[1] R. Grousset. *Histoire de l'Asie*, Paris 1922, vol. I, p. 273-274; "Osmanlı devletinin kurucuları, menşe'leri Aral-Hazar mıntıkası olan Türk-Oğuz, yahut Kanglı'lardır"; vol. III, p.423: "İşte o zaman, Kanglı aşiryetine mensub küçük bir baş (şef).....".

da yazılan şark ve garb eserlerinde de ekseriyetle Osmanlılar'ın Kayı kabilesinden oldukları kabul edilmektedir. Filhakika, bunların Oğuzlar'dan oldukları hakkındaki rivayet, Kayılar'dan olmalarına mugayir bir rivayet değildir; sonra, Kayı rivayeti, evvelkilerden daha eski menbalarda mevcuttur. Bunlardan bâzılarının, Oğuz an'anelerinin Anadolu'da henüz unutulmadığı bir zamanda yazılması, hattâ, Kayılar'ın şeref ve asaletine dair menkıbeler uydurulması da bunu kuvvetlendirmektedir. Osmanlı hükümdarları kendilerini Kayılar'dan addetmeseler, onların saraylarında yazılan eserlerde bu türlü menkıbeler uydurulmasına lüzum görülmiyecekti. Kayılar'ın Oğuz boyları arasındaki ehemmiyetinden dolayı, Osmanlı hükümdarlarının böyle bir iddiada bulundukları birdenbire akla gelebilir; fakat bu da doğru sayılamaz: Oğuz an'anesine göre hükümdarlar en ziyade Salur veya Kınık boylarından yetişir; Osmanlı padişahları eğer kendilerine yalandan bir şecere uydurmak isteselerdi, kendilerini onlara mensub sayarlardı. Şunu da düşünmek lâzımdır ki, bu Kayı rivayetinin tesbit edildiği Murad II. zamanında eski aşiyret an'aneleri büsbütün unutulmuş değildi[2]; bilhassa göçebeler arasında yaşayan an'anevî rivayetlerle tezad teşkil edecek bir uydurma şecerenin meydana atılması mânasız olurdu.

İşte bu mülahazata istinaden, devleti kuran ve ona adını veren Osman'ın ve babası Ertuğrul'un -ne kadar küçük olursa olsun- Kayılar'a mensub, ehemmiyetsiz bir aşiyretin başında bulunduklarını kabul edebiliriz. Osman'ın, Ertuğrul'un asıl oğlu olmadığı, göçebe olmayan ve İslâm ehl-i sünnetine bağlı bulunan yerleşik unsura mensub bulunduğu gibi, son zamanlarda ileri sürülen bâzı fikirlerin de hiçbir esası yoktur[3]. Osmanlı sülâlesinin, Türkler'in detânî ceddi Oğuz Han'a kadar çıkarılan silsile-nâmelerine gelince, bu gün bile Hazar ötesi Türkmenleri arasında hâlâ türlü türlü şekillerde mevcut olan bu cins rivayetler, zannolunduğu gibi yalnız hükümdar ailesine değil, umumiyetle Kayı boyuna ait ve sırf menkıbevî bir kıymeti hâizdir[4].

[2] Abdülkâdir, *Türk Kabile (aşiret) Hukukunun Bazı Mes'eleleri Hakkında, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cild I, 1931, s. 105-121.

[3] J. H. Kramers, *Wer was Osman?* Dans Acta Orientalia, vol. VI. p. 242.

[4] Abulgâzî Bahâdur Khan, *Shadjara-i-terâkima* (Türkmenler'in

Osmanlı devleti kuvvetlendikten sonra, hem Osmanlı hânedânının asaletini artırmak, hem de bu suretle imparatorluğun bâzı anâsırına onları daha sempatik göstermek için, türlü münasebetler daha uyduruldu; Osman'ı Komnenler soyundan getiren [5], yahut Peygamber'e çıkaran türlü rivayetlerin, tabiî, hiçbir tarihî mahiyeti yoktur. Müsbet olarak varabildiğimiz yegâne netice, Osman'ın küçük aşiyretinin Kayılar'a mensub olmasından ibarettir.

Büyük Alman mütebahhiri J. Marquardt, Osmanlılar'ın Kayılar'a mensub olduğunu kabul etmekle beraber, bu Kayılar'ın Türk değil Moğol olduklarını mühim bir eserinde kuvvetle iddia etmiş ve hattâ bundan, ciddî bir müverrihe yakışmıyacak birtakım neticeler de çıkarmağa çalışmıştı: O, Ḳay adını taşıyan bir Moğol kabilesi ile Ḳayı -eski şekliyle Ḳayığ- kabilesini biribirin ayni sanmış idi [6]. Bu eser hakkındaki bir tenkiyd makalesinde, Profesör Paul Pelliot, mu'tad nüfuz-ı nazarı ile bu Kayı mes'elesi hakkındaki neticelerin çok şüpheli olduğunu söylemekle beraber[7], J. Nemeth ve K. Brockelmann gibi bâzı değerli türkologlar Marquardt'ın bu fikrini bir hakikat gibi kabul ediyorlardı[8]. Ben daha 1919'da çıkan bir kitabımda Marquardt'ın düştüğü bu büyük hatâyı tenkid ettiğim gibi [9], 1925'deki bir makalemde de bu mes'eleyi daha etraflı olarak iyzah etmiştim[10]. Merhum Profesör Barthold, muhtelif yazılarında bu nokta-i nazarımıza iştirak ettiğini göstermiştir[11].

jenealojileri; bu eserin ehemmiyeti hak. bakınız: *Encylopédie de l'İslam*'daki cild IV'te Türkmen edebiyatı hakkındaki makalemiz (*Türkmènes* maddesi).

[5] Bu kere Ch. Diehl tarafından tekrar edilmiştir: *La Société Byzantine à l'époque des Comnènes*, Paris 1929, p. 41.

[6] W. Bang und J. Marquardt, *Osttürkische Dialektstudien*, Berlin 1914, p. 187-194.

[7] P. Pelliot, *A Propos des Comans, Journal Asiatque* onzième série, t. XV, 1920, p. 136.

[8] İ. Nemeth'in yazısı, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, no. 75, 1921, p. 278; Brockelmann, *Alttürkestanische Volkspoesie* I (*Asia, Major*, introductory volume), Sonderdruck s. 14; *Das Nationalgefühl der Türken im Licht der Geschichte*, 1918, p. 17.

[9] *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 145-146.

[10] *Oghuzlar'ın Etnolojisi Üzerine Tarihî Notlar, Türkiyat Mecmuası*, cild. I. 1925, s. 187-191.

[11] *Encyclopédie de l'İslam*'da *Kayı* ve *Türks* maddelerine bakınız.

Osmanlılar'ın Moğol cinsinden olmayıp Oğuzlar'ın Kayı boyuna mensub olması, yukarıda söylediğim gibi, hâdiselerin tarihî yürüyüşü üzerinde hiçbir suretle müessir olmamıştır. Bâzı filologların dil tarihi bakımından bundan bir netice çıkarmak istemeleri, hiçbir sağlam esasa dayanmış değildir. Çünkü, Ertuğrul'un ve Osman'ın maiyyetindeki küçük aşiyret, Oğuz Kayıları'nın hey'et-i mecmuasından mürekkeb büyük bir kitle değildi. Geçen konferansta Selçuk devrindeki muhaceretlerden bahsederken iyzah etmiş olduğum gibi, Selçuklar'la beraber Anadolu'ya gelen birkısım Kayılar, Anadolu'nun muhtelif sahalarına, hattâ, belki de sair boylardan daha fazla dağılmışlardı. Anadolu Selçuk tarihinde, bâzı Oğuz aşiyretlerinin oldukça kuvvetli vahdetler hâlinde birtakım hareketlerde bulunduklarını biliyoruz. Lâkin, ne Osmanlı devletinin kuruluşundan evvel, ne de sonra Kayı ismini taşıyan hiçbir harekete tesadüf edilmemektedir. Anadolu hakkındaki tarihî menbaların bu kifayetsizliğine karşı, başka menbalara ve bilhassa toponimiye müracaat mecburiyeti vardır. Bu hususta teferruata girişmiyerek, kısaca, elde edebildiğimiz neticeyi iyzah edelim.

Eskidenberi Oğuzlar'ın mühim bir şubesi olan Kayılar, Selçuklar devrinde umumî Oğuz hareketlerine iştirak ederek şarktan garba doğru gelmişlerdir. Bunlardan birkısım Mâverâ-i Hazar Türkmenleri arasında, birkısmı Mâzenderân'da, Azerbaycan ve Arrân (Cenubî Kafkasya)'da kalarak yerleşmişler, veya başka Türk kabileleriyle karışmışlardır. Anadolu'ya gelen kısmın muhtelif parçalara ayrılarak çok dağnık sahalarda yerleştirildiği anlaşılıyor: Şimalî Anadolu'da Erzincan ve Suşehri havalisinde, Amasya, Çorum, Kastamonu, İlgaz, Çankırı, Gerede, Bolu, Düzce civarlarında, sonra Eskişehir, Mihaliç, Orhan-eli sahasında hâlâ Kayı ismini taşıyan köyler olduğu gibi, cenubda da Kilikya havalisinde, İsparta, Burdur, Fethiye civarlarında ve daha garba doğru Denizli, Muğla, Aydın, Ödemiş taraflarında da bunların bulunduğu yine köy isimleriyle teayyün ediyor. Bu zikrettiğimiz isimler, Kayılar'ın nerelere iskân edilmiş olduğunu ve âdeta garba doğru muhaceret yollarını işaret etmektedirler. İşte, muhtelif yerlere dağılmış olan bu Kayılar'dan küçük bir kısım önce Ertuğrul'un ve sonrada Osman'ın maiyyetindeki bu ehemmiyetsiz aşiyret, yeni bir siyasî teşekkülün çe-

kirdeğini teşkil etmekle beraber, teşekkül eden devletin mahiyeti üzerinde hiçbir suretle müessir olmamıştır. Rolleri, içlerinden bir devlet kurucusu çıkarmak ve başlangıçta ona istinadgâh teşkil etmek gibi biraz da tesadüfe bağlı ve temamen politik olan bir avuç halkın, bundan başka bir te'sir yapmasına -meselâ, bâzen iddia olunduğu vechile, *Osmanlı lehcesi*nin esasını teşkil etmek gibi- hiçbir nokta-i nazardan imkân da yokdu. Her halde bu küçük aşiyret parçasını, o zaman Anadolu'nun garb uclarında yaşayan sair Türkler'den ve küçük Türk aşiyretlerinden ayırmağa, ona diğerlerinden farklı hususî vasıflar ve te'sirler isnad etmeğe tarihî bakımdan aslâ imkân olmayacağını, kat'î surette söyleyebiliriz.

Osmanlılar'ın Kayılar'dan olduğunu ve Kayılar'ın da daha ilk Selçuklu fâtihleriyle beraber Anadolu'ya gelip dağıldıklarını bu suretle tesbit ettikten sonra, Osmanlı hânedamnın ecdadının Anadolu'ya gelmeleri hakkındaki karışık, mütenakız rivayetlerin tahlil ve tenkidine geçebiliriz: Yazılışları itibarıyle daha eski olan menbalar, umumiyetle, Osmanlılar'ın ecdadının şarkî Anadolu'ya Selçuklar'la beraber geldiğini söylerler; daha muahhar menbalarda ise, bunların Horasan'da Māhān civarında otururlarken, Cengiz istilâsı üzerine garbe geldikleri yazılıdır. Bâzı müellifler bu iki rivayeti biribiriyle te'lif ederek, önce Horasan'a, sonra Akhlat'a ve oradan da garbe geldiklerini kaydederler. Hammer'den başlayarak Marquaradt ve Gibbons'a kadar birtakım Avrupalı müverrihler bu karışık vak'a-nüvis rivayetlerinden neticeler çıkarmağa çalışmışlardır. Bütün bunlarda, hattâ bunlara istinad eden en son garb ve şark eserlerinde, Osmanlılar'm garbî Anadolu'ya Moğol istilâsını müteâkıb geldikleri hâlâ tekrar edilip durur. Halbuki, yukarıki iyzahatımızla Osmanlı hânedanının mensub olduğu aşiretin ve Kayılar'ın, Selçuklar'ın ilk fütuhatını müteâkıb Anadolu'ya gelip parça parça muhtelif sahalara ve bilhassa uc sahalarına yerleşdikleri düşünülürse, eski annalleri dolduran bütün o muhaceret hikâyelerinin tarihî bir esası olmadığı anlaşılır. Esasen bu muh'telif rivayetleri veren ilk menbaların mahiyeti düşünülür ve bu muhaceret rivayetlerinin tarihî bir tenkiydi yapılırsa, bu kanaate varmamak kābil değildir. Bereket versin, yukarıda da söylediğimiz gibi, bütün bunlar,

Osmanlı imparatorluğununkuruluşunu anlamak için esasî mahiyette mese'leler değildir.

Bütün bunlardan müsbet olarak çıkan neticeyi kısaca tesbit edelim: XIII' üncü asır sonlarında Ertuğrul ve sonra Osman, fi'lî değil, fakat nazarî olarak Konya sultanlarına ve daha sonra İlhanîler'e tâbi olan uc aşiyretlerinden birinin, Kayılar'a mensub küçük bir aşiretin reisleri idiler. Frikya'nın şimal-i garbîsinde Eskişehir havalisindeki Türk-Bizans hudud sahası üzerinde yaşıyorlardı. Halbuki o sırada garbî Anadolu uclarında yaşayan ve fırsat buldukça Bizans topraklarına hücum eden, çapullar yapan, hattâ bâzı istihkâmlar, kasabalar ele geçiren ve yeni siyasî teşekküllerin temelini kuran birtakım uc beyler'i de vardı. Küçük, ehemmiyetsiz bir aşiyretin başında bulunan Osman, böyle bir sâhada ve muhtelif rakib kuvvetler arasında nasıl ve niçin Osmanlı devleti gibi bir siyasî teşekkülün esasını kurabildi? Bunu anlayabilmek için, her şeyden evvel, ucların dahilî hayatını, oradaki ictimaî şartları, dinî, iktisadî ve siyasî âmilleri anlamağa ihtiyaç vardır.

II. UC'LARDA HAYAT

A. Askerî ve İdarî Teşkilât

Emevî ve Abbâsî İmparatorlukları'nın Bizans'la daimî mücadeleleri neticesi olarak, serhadlerde hususî teşkilât yapılmıştı ki, Anadolu Selçukîleri de buna mümasil olarak memleketlerinin şark ve garb hudutlarında uc teşkilâtı vücude getirmişlerdir. Bir taraftan serhadleri düşman tecavüzlerine karşı müdafaa etmek, diğer taraftan fırsat buldukça onların topraklarına akınlar yaparak ganimet elde etmek maksadıyle kurulan bu teşkilât, tebiatiyle, Türkmen aşiyretlerine istinad ederdi. Hattâ bundan dolayı, daha E. Quatremère'den [12] başlayarak, Barbier de Meynard [13], Stanislas Guyard [14], Ch. Schefer [15], E. Blochet [16],

[12] *Histoire des Mongols de la Perse,* Paris 1836, p. 242-243.

[13] *Recueil des Historiens de la Croisades, Historiens Orientaux,* vol. II, part I, p. 23; vol. IV, p. 438, 452, 454, 457, 469.

[14] *Géographie d'Abulfeda,* t. II, seconde partie, p. 134.

[15] *Recueil de textes et de traductions,* t. I, Paris 1889, p. 43.

[16] Kamâl al-dîn, *Histoire d'Alep,* Paris 1900, p. 107. Blochet, Uc adını

Nicolson, Clément. Huart[17], muhtelif İslâm metinlerinde tesadüf ettikleri bu *uc* kelimesini bir Türk aşiyretinin adı sanmışlardır ki, bir yazımda bu sû'-i tefehhümü tashihe çalışmıştım[18]. XIII'üncü asırda Selçuk devletinin en mühim uc teşkilâtı, küçük Ermenistan hududu ile, Antalya, Alâiye gibi limanları ihtiva eden Akdeniz kıyılarında, ve bunların hepsinden mühim olarak, garbî Anadolu'da Iznık İmparatorluğu hudutlarında idi. Selçuk devleti, sahil memleketlerinin muhafazası için gerek Akdeniz, gerek Karadeniz'de sahil kumandanları ve onların maiyyetinde sahil beyleri bulundururdu. Fakat kara hudutları daha mühimdi.

Sultanlar lüzum gördükleri zamanlar, uclardan çağırdıkları kuvvetlerle ordularını takviye ederlerdi. Bu kuvvetler, kendi reislerinin maiyyetinde bulunan göçebe Türkmen aşiyretlerinden mürekkebdi. Herhangi suretle kuvvet kazanarak etrafına muhtelif küçük aşiyretler toplamış bâzı aşiyret reislerine, merkezî idarece *uc beyi* ünvanı verilir, fakat onların fevkınde olarak da devlet ricalinden bir veya birkaç büyük *Uc Emîri* tâyin olunurdu. XIII'üncü asırda Yağıbasan Oğulları, Ali Bey, Ṣāḥib Ata Oğulları gibi merkezden tâyin edilen büyük Emîrler'den başka, Gāzî Mehmed Bey, Salur Bey, İlyas Bey gibi birtakım büyük uc beylerinin mevcudiyetini, hattâ bunların bâzen hükûmete karşı duracak ve mühim gaileler çıkaracak kadar kudretli olduklarını, tarihî menbalardan öğreniyoruz. Devlet hazinesine nakdî ve aynî muayyen bir vergi veren bu *uc beyleri*, muhtelif sebeplerle, bâzen de vergi hesaplarını görmek üzre pâyıtahta gelirlerdi. Antalya, Alâiye gibi sahil mıntıkalariyle garb-ı cenubî hududunda Menderes üzerindeki kesif aşiyretler üzerinde büyük bir nüfuzu olduğu anlaşılan bu Gāzî Mehmed Bey, uclardaki askerî kuvvet için Türk-

Oghuz adıyle bir görmektedir. Bu ayniyet kurma, tarih bakımından hiçbir temele dayanmamaktadır (*Les Pays de Tchata et les Ephtalites*, Re. Acc. Naz. dei Lincei. R. d. classe di Sc. mor. stor. e filologiche, Ser VI, vol. I, fasc. 6, 1925 p. 335-336).

[17] Bk., *Tarih-i güzîde*; ayrıca *Les Saints des derviches tourneurs*, Paris, 1922, t. II, p. 10, n.l.

[18] *Oghuzlar'ın Etnolojisi Hakkında Tarihî Notlar, Türkiyat Mecmuası*, cild I, s. 209-211.

menlerin umumiyetle giydikleri kızıl külâhlardan farklı olarak beyaz külâh icad etmişti [19]; İbn Baṭṭūṭa'nın bahsettiği "Ahîler'in beyaz serpuşu" ile, Osmanlı hükümdarı Orhan'ın ve maiyyetinin giydiklerinden bahs olunan —ve menşei hakkında şu son zamanlarda türlü türlü garib nazariyeler yürütülen—beyaz serpuş *(Ak Börk)*'un menşeini, buna isnad etmek sanırım ki yanlış olmaz.

Ucların idare tarzı, merkezî idare ile tarz-ı münasebetleri gibi birtakım mes'eleler hakkında kat'î birşey söyliyemiyeceğiz. Yanlız, daha XII'nci asırda bile, merkezî idareye tâbi olmıyan bu Uc Türkmenleri'nin Bizanslılar'a karşı kendi başlarına harekette bulunduklarını, çapullar yaptıklarını, büyük ganimetler ve binlerce esirler aldıklarını biliyoruz; ya bir fidye-i necat mukabilinde serbest bırakılan, yahut, Ortazaman'da dünyanın her tarafında olduğu gibi satılan bu esirler, maddeten mühim bir menfaat te'min ediyordu. Esirlerin siyasî ve içtimaî mevkiine göre, bâzan çok yüksek bir fidye-i necat alınıyordu. Frédéric Barberousse ordusunu, Anadolu'dan geçerken muntazam Selçuk kuvvetlerinden daha fazla hırpalayan ve daha Komnenler zamanında sürülerini otlatmak için Edremid civarlarına kadar ilerileyen bu kudretli Türkmen aşiyretleri, bu müstakil hareketleri ile Selçuk imparatorlarını haricî siyasetlerinde bâzı müşkilâta uğratıyorlar, arzuları hilâfına onları Bizans'la harbe sürükliyorlardı[20]. Ma'mafih o devirlerin harb an'anesine göre, uclardaki bu mahallî çarpışmalar, akınlar, devletler arasındaki sulhü -iki taraftan biri bunu vesile yapmak istemeyince- asla ihlâl etmiyordu[21]. Iznık İmparatorluğu Konya Sultanlığı ile dost geçindiği halde, arazisini Türkmenler'in bu daimî akınlarına karşı muhafaza için serhadlerdeki müdafaa tertibâtını tanzim etmişti: Daha Arab istilâları zamanında, hudud üzerinde askerlikçe mühim noktalarda, bilhassa dağ geçitlerinde, müstahkem mevkılerden mürekkeb bir müdafaa hattı yapılmış ve bu hattın müdafaası için *akritai* ismi altında hudud muhafız kıt'aları kurulmuştu. Birzamanlar çok kuvvetli olan bu hudud teşkilâtı, yüzyıllar içinde türlü değiğikliklere uğrayarak zayıflamıştır.

[19] *Les Saints des derviches tourneurs*, t. II, p. 10.
[20] F. Chalandon, *Les Comnènes*, t. II, Paris 1912, p. 38.
[21] N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, vol. III, p. 121.

Selçuk İmparatorluğu zamanında, garba doğru çekilen ve Komnenler zamanında xıı'nci asrın son nısfında esaslı surette tanzim edilen bu hudut teşkilâtı [22], xııı'üncü asırda, Bitinya dağlarında yâni Küçük Asya'nın şimal-i garbi köşesinde temerküz etmişti. Muayyen topraklara mâlik ve vergiden muaf olan -İslâm menbalarında *kharā'iṭa*, yani *akritler* diye zikredilen- bu hudud müdafileri, Iznık İmparatorluğu zamanında vazifelerini muvaffakıyetle yaptılar. Pâyıtahtın Bizans'a nakli üzerine, uzun müddet bu müdafaa tertibâtına ehemmiyet verilmedi; bilhassa Michel Paléologue, masrafı günden güne çoğalan imparatorluk hazinesine varidat bulmak için, iradları Akritler'e ait olan arazinin mühim birkısmını müsadere etti. İktisadî mesnetleri sarsılan Akritler, isyan ettilerse de fena halde te'dip olundular [23]. Muhtelif unsurlara mensup olan bu hudut muhafızlarından birkısmının -meselâ İmparator Vatatzes tarafından xııı'üncü asrın ilk yarısında Rumeli'den nakledilip bu hudutlara yerleşmetirilen onbin aileden mürekkeb Hıristiyan Ḳoman Türkleri gibi [24] -karşı tarafa iltihak ettiği tahmin olunabilir. Iznık pâyıtaht olmaktan çıktıktan sonra uclardaki Türk Beyleri'nin yavaş fakat kat'î surette garba doğru topraklarını genişletmelerinde ve Moğol tazyıki altında Selçuk hâkimiyeti zayıfladıkça Bizans hudutları üzerinde yeni siyasî teşekküllerin kurulmasında, Bizans hudut müdafaasının zayıflamış olması büyük te'sir icra etmiş, bu işi çok kolaylaştırmıştır.

Uclardaki Türk aşiyretlerinin beyleri, şeklen Selçuk Sultanlığı'na tâbi olmakla beraber, fırsat buldukça, onu dinlememekten ve müstakil hareketlerde bulunmaktan geri durmuyorlar, vergilerini ekseriya fi'lî tehdidler altında veriyorlardı. Prensler arasındaki taht kavgalarında onlardan birinin tarafını iltizam ediyorlar, dahilî iğtişaşları artırıyorlardı. Âsîler uc beylerinin yanında bir ilticagâh buldukları gibi, her isyan hareketi de uc aşiyretleri tarafından mutlaka yardım görüyordu. Merkezî idarenin za'fı karşısında memleket dahilindeki zengin Türk tâcirlerinin kervanları da bunlar tarafından çapullara mâruz kalıyordu. Bay-

[22] F. Chalandon, *zikredilen eser*, p. 500.

[23] A. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire Byzantin*, vol. II, p. 282.

[24] P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche*, İstanbul 1934, p. 13.

bar'sın Kayseri işgaline kadar yâni Anadolu'da Moğol hâkimiyeti henüz fi'lî bir işgal mahiyetinde değilken bile, merkezî idareyi tanımıyan ve üzerlerine askerî kuvvetler sevkme mecburiyet hâsıl olan bu uc beyleri, İlhanî hâkimiyetine karşı daha muhâsım bir vazıyet aldılar ve dahilî idarenin karışıklığından istifade ederek mahallî nufuzlarını kuvvetlendirdiler. Mu'in-al din Pervâne'nin idaresi zamanında -yâni Abāḳa'nın, Baybars istilâsının intikamını almak için Anadolu'ya gelmesinden evveluc emaretine tâ'yin olunan Sahib Ata Oğulları'na Kütahya, Sandıklı, Gorgorom ve Akşehir *khāṣṣ* olarak verilmişti. XIV'üncü asır başında önce Emîr Çoban, sonra oğlu İlhanî valisi Demirtaş, bu uclarda -yerine göre siyasî tedbirler veya askerî te'diblerle ve uclardaki beyliklerin fi'lî mevcudiyetlerini "tâbi bir devlet" gibi kabul etmek sureti ile, nüfuzlarım te'sis edebilmişlerdir. XIV'üncü asır ortalarına ait bir menbada, İlhanîler'e tâbi olup onlara vergi veren Anadolu uc memleketleri "Karaman, Germiyan, Hamid Oğulları, İnanç Oğulları, Orhan, Umur Bey, Sinob, Kastamonu, Gerede ve Bolu" olarak gösterilmiştir[25]. Bâzı sikkeler ve kitabelerle *Masālik-al-Abṣār*'daki bir kayıd, İlhânî devletinin son inhitat ve sukût zamanlarında bile bu uc memleketlerinde Moğol hâkimiyetinin büsbütün ortadan kalkmadığı zannını vermekte ise de, bunun, belki de, Anadolu'da İlhanî hâkimiyetinin vârisi olan kuvvetli Eretna devletile hoş geçinmek icin tâkib edilen bir siyasetin neticesi olması muhtemeldir.

Uclar, yalnız göçebe veya yarım göçebe Türkmen aşiyretlerine mahsus yaylak ve kışlakları muhtevî sâhalar değildi. Her aşiretin kendisine mahsus yaylak ve kışlakları olmakla beraber, uclarda birçok köyler, küçük kasabalar, hattâ mühim noktalarda küçük müstahkem mevkıler de vardı. Bütün bunlardan başka, hudutların biraz gerisinde sayıca çok olmamakla baraber bâzı büyükce şehirler de vardı ki, Bizanslılar'dan zabtedilmiş olan bu müdafaalı şehirler, uc beyliklerine merkez vazifesini görüyordu. Türk sâhasında, Müslüman Türk köylerinden başka Hıristiyan köyleri mevcud olduğu gibi, şehir halkı da İslâm ve Hıristiyan karışıkdı. Aynı suretle, Bizans topraklarında da, oralarda yerleşmiş Müslüman Türkler'e tesadüf olunuyordu.

[25] *Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası*, cild I, s. 33.

B. Halk : Etnik ve Dinî Unsurlar

Arazî muhtelif kıymette *tımar*lara ayrılmış olup, az varidatlı tımarlar İslâm an'anesine göre *Gāzî*, veya Türk an'anesine göre *Alp* ünvanını taşıyan uc askerlerine mahsusdu ki âdeta irsî mahiyette olup oğullarına intikal ediyordu. Buralarda artık temamen ziraat hayatına geçmiş Türkler'den başka, Türk-İslâm âleminin her tarafından kendilerine her ne suretle olursa olsun bir maişet vasıtası aramağa gelmiş birtakım serserîler, Moğol tazyıki ile Orta Anadolu'dan inerek aileleri ve sürüleriyle beraber yerleşecek bir toprak veya mer'â arayan Türkler vardı. Bizans topraklarının emniyetsizliğinden veya vergilerin ağırlığından mustarib olan Bizans'a tâbi halk, artık kendilerini müdafaa edemeyerek sadece ağır vergiler almakla iktifa eden bu imparatorluğa tâbi olmaktan ise, hafif bir vergi mukabilinde mal ve can emniyetlerini te'min eden Türk beyliklerinin idaresine girmeyi tercih ediyorlardı. Hakikaten, uc beylikleri, yavaş yavaş çapullarla yaşayan bir aşiyret hâlinden çıkarak tebaasının menfaatlerini koruyan muntazam siyasî teşekküller hâlinde inkişaf etmeğe başladıktan sonra, vazıyet bu şekle girmişti. Bizans'ın taht kavgaları etrafında dönen siyasî ve idarî anarşisi, askerî za'fı, yardımlarına müracaat edilen meselâ *Katalanlar* gibi ücretli serserî kafilelerinin halka yapdıkları mezalim, *Latinlik ve Katoliklik düşmanlığı*, bütün bunlar Türk hudutlarını mütemadî garba doğru ilerileten âmillerdi. İran, Mısır ve Kırım Müslüman merkezlerinden gelen medreselilerle, orta ve şarkî Anadolu'dan gelen Selçuk ve İlhânî burokrasisi mensubları, bu uc beyliklerinde yavaş yavaş bir idare makinesi kurmakta, kültür müesseseleri vücude getirmekte idiler. Uclar ilerledikçe, onun arkasında şehir ve köy hayatı inkişaf etmekte, nufus kesafeti artmakta, iktisadî faaliyet kuvvetlenmekte idi.

Bu uc sahalarının *Dâr'ül-islâm*'ın müntehasında bulunması, buradaki mücadelelere az çok dinî bir mahiyet, bir *mukaddes cihad* rengini de verdiği için, mücahid-derviş kisvesine bürünmüş muhtelif akidelere mâlik türlü türlü insanlar, serserî derviş zümreleri de, zâhiren gazâ etmek, hakikatte ise bir medar-ı maişet bulmak için buralara geliyorlardı. Bunların birkısmı köylere ve göçebeler arasına gelen ve kuvvetli bir *Hétérodoxie* propagandası yapan ve hattâ bu propagandalarını Hıristiyanlar'a da

teşmil eden Türkmen dervişleridir ki, onlardan biraz aşağıda bahsedeceğiz. Şehir ve kasabalara gelip yerleşen diğer kısım dervişler ise, bunlardan büsbütün farklı *sünnî* tarıkatlere mensub kimselerdi ki, Türkmen aşiyretleri üzerinde hiçbir zaman kuvvetli bir te'sir icra edememişlerdir. Gerek bu şehirlere yerleşen derviş tarıkatlerinin, gerek medreselerin propagandalarına rağmen, uclarda aynı hâkimiyet altında yaşayan Müslüman ve Hıristiyan unsurlar arasında, dinî sebeplerden çıkmış herhangibir mücadeleye tesadüf etmiyoruz. Bu hükmü, daha genişleterek, Aşağı Ortazaman Anadolu tarihine ve bilhassa bu tarihin Selçuk devrine tereddüdsüzce tatbik edebiliriz. Yukarıda, şehir hayatından bahsederken, bu mes'eleye biraz temas etmişdik. Anadolu'da müfrit bir islâmî siyaset tâkib eden ve *Mehdî* rolü oynamak isteyen Demirtaş'ın, bir aralık Hıristiyanlar'la Yahudiler'in kıyafetini ayırmak teşebbüsünde bulunması gibi devamsız ve çok nâdir bâzı vak'alar, hiçbir şey ifade etmez; buna karşı, eskidenberi Selçuk imparatorlarının, Dânişmendîler'in Hıristiyan ve Müslüman teb'alarına karşı geniş ve müsavatcı siyasetlerini gösterecek birçok delillere mâlikiz[26].

Hıristiyan ve Müslüman unsurlar, karşılıklı iki muhasım sıfatıyle Türk-Bizans hudutları üzerinde yaşadıkları halde bile, aralarında aslâ derin bir husumet mevcud değildi. Bizans müverrihleri, daha XII'nci asrın ortasından evvel, o zaman bir hudud mıntıkası olan Beyşehri Gölü üstündeki adacıklarda oturan Rumlar'ın, Türkler'le sıkı münasebetleri sebebiyle Türk âdet ve itiyadlarını kabul ettiklerini, hattâ onlarla dostâne münasebetlere girişerek Bizans İmparatoru'nun emirlerine ehemmiyet vermediklerini kaydediyorlar[27]. F. Chalandon'un ehemmiyetini pek doğru olarak tebarüz ettirdiği bu hâdise, uclardaki Müslüman-Hıristiyan münasebetlerinin mahiyetini pek açık olarak gösteriyor. Şu son senelerde Digenis Akritas epopesiyle *Seyyid*

[26] *Chronique de Michel le Syrien,* traduite par J. -B. Chabot, t. III, p. 222,235, 390, 391; -*Deux Historiens Arméniens,* traduits par M. Brosset, Saint-Pétersbourg 1870, livraison I, p. 114; -J. Laurent, *Sur les Émirs Danichmendites,* dans Mélanges N. Jorga, Paris 1933, p. 505;- ayni müellifin: *Byzance et les Turcs Seldjoucides,* Paris 1919, p. 74:- yine ayni müellifin: *Des Grecs aux Croisés,* Byantion, I, p. 386;- *Gèographie d'Aboulfèda,* vol. I, p. XV.

[27] F. Chalandon, *Les Comnènes,* t. II, p. 181.

Battâl romanı hakkında çok mühim neşriyatta bulunan Prof. Henri Grégoire, bunların, biribirinden derin dinî uçurumlarla ayrılmış iki muhasım cemiyetin ifadesi değil, bilâkis hayat şartları biribirine çok benzeyen ve biribiriyle sıkı ve hattâ dostça daîmî temas hâlinde bulunan ictimaî zümrelerin bir mâkesi olduğunu pek haklı olarak göstermiştir [28]. Bunu, *Seyyid Battâl* romanının bir devamından başka birşey olmayan diğer bir Türk romanında, yâni *Dânişmend-nâme*'de ve Trabzon imparatorluklariyle Akkoyunlu Türkmenleri'nin mücadelelerinden bâzı sahneleri ihtiva eden *Dede Korkut Kitabı*'nda da görmek kaabildir. Epik nev'in hususî karakterlerinden olan mücadele sahnelerine, dinî taassub hissiyatına rağmen, bütün bunlarda hiçbir derin husumet nefesleri his edilmemektedir. Gerçi XIII'üncü ve XIV'üncü asırda hududlarda Türk ve Bizans kuvvetleri arasındaki bâzı mücadelelerin, bâzı fütuhatın her iki taraf için ağır ve kanlı olduğu malûmdur; mağlûb ordunun arkasından şehir ve kır halkının bir panik hâlinde kaçdığını gösteren kayıdlar vardır. Lâkin o devir için çok tabiî olan bütün bu gibi bâzı hâdiselere rağmen, Müslümanlar'la Hıristiyanlar'ın mütekabil vazıyetleri, muhasım uclarda dahi, yukarıda anlatdığımız mahiyette idi.

C. İSLÂMLAŞMA

Burada, sırası gelmişken, *ihtida* mes'elesinden de kısaca bahsedelim: Selçuk devrinde Anadolu'da Hıristiyanlar arasında ihtidalar elbette mevcuddu. Nitekim Selçuk ricali arasında, içlerinde hattâ Komnenler ailesi gibi yüksek Bizans aristokrasisine mensub birtakım mühtedilerin bulunduğunu biliyoruz. Bunlardan başka, âlimler, san'atkârlar, hattâ meşhur mutasavvıflar arasında, yâ kendileri yahud babaları hıristiyanlıktan dönmüş olanlar yok değildir. Uzun zaman temaslar, Müslümanları'ın devlet idaresindeki imtiyazlı mevkii, islâm olmayanlara mahsus bâzı tekâliften kurtulmak arzusu, hulâsa, psikolojik ve ekonomik sebepler bu hususta az çok âmil olmuştur.

Gerçi İlhânîler zamanında, bâzan Müslümanlar aleyhine dinî mahiyette tazyıkler yapıldığını, hattâ Baydu'nun Hıristi-

[28] H. Grégoire, *Autour de Digenis Akritas*, Byzantion, t. VII, p. 293.

yanlar'ı fevkalâde iltizam ederek onların teşviki ile İslâmlar aleyhinde bâzı tedbirler alındığını biliyorsak da, -dinî olmaktan ziyade siyasî maksadlarla yapılan- bu gibi hareketlerin mahdut zamanlara münhasir olduğunu unutmamalıdır. XIV'üncü asrın ikinci yarısında bile Anadolu'da henüz Müslüman olmamış bâzı Moğol ricalinin mevcudiyetini biliyorsak da, bilhassa Gāzân devrinden başlayarak, Anadolu'da İslâm unsurunun tekrar eski imtiyazlı mevkiini kazandığı muhakkaktır. Ma'mafih, bütün bu şartlar dahilinde bile, Selçuk ve İlhânî devirlerinde şarkî ve orta Anadolu Hıristiyanlar'ı arasında ihtidânın iddia olunduğu kadar ehemmiyetli bir mikyasta olmadığını söyliyebiliriz. XIII'-üncü asır sonlarında Anadolu Hıristiyanları'ndan alınan *cizye*nin umumî varidat arasında mühim bir mevkı tuttuğu hakkında Aḳsarāyî'nin ifadesi de bunu te'yid ediyor.

Acaba XIV'üncü asırda garbî Anadolu'daki Türk beylikleri memleketlerinde bu ihtida mes'elesi ne nisbette idi? Birtakım büyük Bizantinistler'in ve Gibbons da dahil olmak üzre birçok tarihçilerin iddia ettikleri gibi, bilhassa Osmanlı sâhasında Rumlar'ın geniş mikyasta bir ihtidası olmuş mudur? Gibbons bu nazariyesini te'yid için Bursa ve asıl Iznık şehirlerini örnek gösteriyor; gerçi Bizans patrikhanesinin 1339-1340'da Iznık halkına hitaben neşretmiş olduğu meşhur beyannâme, burada oldukça geniş bir ihtida ameliyesinin vukûuna delâlet etmektedir. Fakat buna, ifade ettiğinden çok fazla bir şumul isnad etmemelidir. Bizans hâkimiyeti altında çok kalabalık bir şehir olan Iznık'ın, fetihden kısa bir zaman sonra oradan geçen İbn Baṭṭūta'nın müşahadesine göre "çok az nüfusa mâlik" bulunması, Gibbons'un farzettiği gibi, bura halkının büyük mikyasta ihtida ederek Osmanlı topraklarına dağıldıkları suretinde tefsir olunamaz: Iznık nüfusu, imparatorluk pâyıtahtının İstanbul'a naklinden sonra, o havalinin emniyetsiz bir hudud memleketi hâline gelmesi dolayısiyle, daha Osmanlı fethinden evvel çok azalmış olmalıdır. Ondan başka, eğer şehir halkı kâmilen ihtida etmiş olsalardı, Orhan, onları her halde yerlerinde bırakırdı. Bundan başka, Osmanlı devletinin hiç bir zaman "cebrî bir islâmlaştırma siyaseti" tâkib etmediği ve büyük şehirlerde toptan ihtida ameliyesinin âdeta imkânsız olduğu da gözönüne alınmalıdır.

Osmanlı menbaları -meselâ 'Âşık Paşazâde- ilk Osmanlı fütuhatı esnasında bâzı hıristiyan köylerinnin -Osmanlı idaresinin adaleti sebebiyle- kâmilen Müslüman olduklarını söylerlerse de, şifahî an'anelere dayanan bu gibi rivayetlerin tarihî vusûku şübhelidir; yine aynı menba, şehirlerde ihtidadan hiç bahsetmemekte ve fethedilen yerlerdeki Hıristiyan halkın, Hıristiyan kaldıklarını da söylemektedir. İbn Baṭṭūta'nın geçisi esnasında temamen Hıristiyan halkla meskûn olan *Göynük*, Osmanlı menbalarına göre bu asır sonlarına doğru islâmlaşmış olacak ki, Yıldırım Bayezid İstanbul'da kurduğu İslâm mahallesini buradan ve *Torbalı*'dan getirttiği halk ile te'sis etmiştir. Bu rivayet doğru bile olsa, bunu umumî bir ihtida neticesi olmaktan ziyade, oraya yeni Türk unsurunun yerleşmesiyle iyzah etmek daha doğrudur. İstanbul'daki İslâm mahallesine henüz yeni Müslüman olmuş Rumlar'ın yerleştirilmesi mantıkan kolay kabul edilemez. Gibbons'un hemen islâmlaştığını iddia ettiği sâhalarda münhasıran Rumlar'la meskûn köylerin Mehmed I., hattâ Murad II. zamanında mevcudiyeti, resmî vesikalarla sâbittir. Bütün bu delilller karşısında, ne Osmanlı ve ne de garbî Anadolu'daki diğer beylikler sâhasında, "sür'atle vukua gelmiş kitle hâlinde ihtidaların" mevcudiyetini tasavvur etmemek daha doğru ve daha ihtiyatkârdır.

Bu uc beylikleri, yukarıdan beri verdiğimiz iyzahattan kolaylıkla anlaşılacağı gibi, şarktan mütemâdî gelen Türk ve İslâm unsurları sayesinde, nüfus kesafetlerini mütemâdî artıracak bir vazıyette idiler; Binaenaleyh, bu hâdiseyi iyzah için, Gibbons'un yaptığı gibi, ihtida âmilini ileri sürmeğe hiç lüzum yoktur. Bu mülâhazatımızla, XIV'üncü asrın ilk nısfında Hıristiyan unsurlardan birkısmının islâmlaşdığını büsbütün inkâr etmek istemiyoruz; daha XII'nci asırdanberi kitle üzerindeki mânevî perestijini kaybetmiş olan ortodoks kilisesinin vazıyeti, bilhassa iktisadî menfaatler karşısında bu ihtida ameliyesini ma'zur gösterecek bir halet-i vicdanîye doğurmuş olduğu gibi, *Hétérodoxe* zümreler için de bu büsbütün kolaydı. İşte bu itibar ile burada sadece şunu göstermek istiyoruz ki, Anadolu'da bu ihtida, bu devirde mahdud nisbette ve yavaş olmuştur; Osmanlı imparatorluğunda büyük nisbette ihtidalar, Osmanlı devleti Balkanlar'a yerleşdikten sonra, yâni en ziyade

xv'inci asırda Balkanlar'da olmuş ve xvi-xvii'nci asırlarda da devam etmiştir. Osmanlılar'ın "ilk siyasî teşekküllerini kurarken idare unsurlarını bulmak için mühtedî Rumlar'a muhtaç oldukları" iddiası da, bütün bu iyzahatımızdan anlaşılacağı vechile, temamen esassızdır; xiv'üncü asırdaki bütün büyük devlet adamlarının Türk oldukları, Rum dönmesi olduğu iddia edilen Evrenos (*Evren+uz*)'un da eski Türk aristokrasisine mensubiyeti, mühtedî ricalin ancak birkaç kişiden ibaret olduğu, artık bu gün tarihî bir hakikattir.

Osmanlı devleti xiv'üncü asırda doğrudan doğruya Türk unsuru tarafından kurulmuştur. Devlet, xv'inci asrın ilk yarısından sonra muhtelif unsurlara hâkim büyük bir imparatorluk şeklinde inkişafa başladıktan sonradır ki, Bizans İmparatorluğu, Abbâsî İmparatorluğu gibi, idare makinesine *osmanlılaşmış* diğer unsurlar da girmiştir. İmparatorlarının mühim birkısmı bile yabancı unsurlardan olan Bizans İmparatorluğu'nun bu mahiyeti nasıl Rum unsurunun idare kābiliyersizliğine bir delil olamazsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun mümâsil vazıyeti de Türkler'in idare kābiliyetsizliği için bir delil olarak kullanılamaz.

D. Askerî, Dinî, Meslekî (*Corporatif*) Teşekküller

Uc beyliklerindeki ictimaî hayat şartlarını ve Türkler'le Hıristiyan unsurların karşılıklı vazıyetlerini iyzah ettikden sonra, buralarda faaliyet hâlinde bulunan muhtelif ictimaî teşkilâtları en umumî hatlariyle ayrı ayrı göstermeğe çalışalım. İlk Osmanlı annalistlerinden Âşık Paşazâde'nin, yalnız eserinin bir yerinde, Anadolu'da büyük ve müstakil teşkilâtlar şeklinde mevcudiyetlerinden bahsettiği dört teşkilât vardır ki, yalnız, uc beyliklerinin değil, hattâ umumiyetle Anadolu'nun siyasî ve ictimaî tarihini anlamak için, bunlar hakkında doğru bir fikir edinmek zarurîdir. Bu teşkilâtların köklerini Ortazaman İslâm tarihinin daha ilk asırlarında ve İslâm dünyasının muhtelif coğrafî sahalarında aramak icab ettiği halde, bunların muhtelif zaman ve mekânlarda başka başka ünvanlar altında görülmesi, sonra biribirine çok benzeyen ve hattâ birçok defalar biribirine tedahül eden bu ictimaî zümreler hakkında bâzen en esasî menbalarda

bile türlü tefsirlere müsaid mübhem, hattâ yanlış malûmat verilmesi ve nihayet birçoğu henüz yazma hâlinde bulunan bu menbaların mutehassıslar arasında bile iyice malûm olmaması, şimdiye kadar bu hususta sağlam ve müsbet neticeler elde edilmesini men'etmiştir. Uzun zamanlardanberi İslâm dünyasındaki bu cins ictimaî teşekküllerin tetkiki ile uğraşdığım cihetle, tetkiklerimin neticelerini burada en kısa ve en basit bir şekilde arz etmek isterim.

1. GĀZÎ'LER ve ALP'LAR — Âşık Paşazâde'nin *Gāziyān-ı Rūm*, başka, menbaların *Alplar*, *Alp-erenler* gibi ünvanlar altında zikrettikleri bu zümre, yalnız Anadolu Selçuk imparatorluğunun *çökmesi* devrinde değil, daha ilk Anadolu fütuhatı esnasında mevcut bir ictimaî teşekküldü. Gerçi daha İslâmiyet'ten evvelki Türkler'de "kahraman, cengâver" mânasına bir lâkab olan ve prenslere de verilen *Alp* ünvanı [29], İslâmiyet'-ten sonra da -hattâ Müslüman Türk devletlerinin resmî ünvanlarında bile- devam etmişdi; fakat Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, bâzen onunla beraber, bâzen de yalnız başına dinî mahiyetteki *Gāzî* lâkabı kullanılmağa başlanmıştır. Din mücahidlerine verilen bu şerefli lâkabın, Anadolu'da Dânişmendîler sülâlesinde ve daha sonra birtakım uc beylikleri hükümdarlarında bir *ünvan* olarak kullanıldığı görülüyor. İslâm devletleri ümerasına mahsus türlü türlü lâkablar taşıyan Anadolu Selçuk ricali arasında nâdiren ve uc beylikleri ümerasında daha çok olarak *Alp* ünvanının isti'mâline rast geliniyor.

Tarihî menbalarda bâzen umumî olarak bütün Müslüman ordusu efradını ifade için kullanılan *gāzîler* ta'biri, umumiyetle daha dar ve daha hususî bir mâna ifade eder; yâni onunla ordudaki veya büyük şehirlerdeki muayyen bir zümre kasdolunur [30]: Anadolu Selçukîleri'nin, Dânişmendîler'in, daha evvel Büyük Selçuklar'ın ordularında bu Gāzîler zümresi mevcut olduğu gibi, daha evvel yâni Sāman Oğulları zamanında da Horasan ve Mâverâünnehir sahalarında da bu gazilerin bu-

[29] W. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon*, Helsingfors, 1896 (Bk. Türkçe kelimeler indeksi)

[30] Nerchakhy, *Description de Boukhara*, publié par Charles Schefer, Paris 1892, p. 192.

lunduğunu biliyoruz[31]: Ekseriyetle geçinecek bir toprağa ve kendini yaşatacak bir işe sahib olmayarak, iktisadî zaruretler karşısında maişet vasıtalarını Ortazaman'ın mütemadî harblerinde ve dahilî iğtişaşlarında arayan böyle tufeylî bir sınıfın vücude gelmesi pek tabiî idi. Hükûmet teşkilâtının mahdud ve zaif olması, hükümdarların ve emîrlerin dahilî ve haricî düşmanlara karşı sık sık ücretli asker bulmağa mecbur olmaları, yalnız hudutlarda değil, siyasî ve kültürel büyük merkezlerde de böyle bir zümrenin teessüsünü intac etmişdi. Daha VIII'-inci asır sonlarında Bağdad'da Abbasî hanedânının dahilî mücadelelerinden istifade ederek kuvvetlenen ve XI'inci asrın ilk yarısında şehri haraca keserek kendi menfaaterine vergi toplayan *'Ayyārlar* [32] teşkilâtına pek müşabih olarak, Mâverâünnehir'de de X'uncu asırda *Gāzîler* adını taşıyan bir teşkilâtın mevcudiyetini biliyoruz. Daha IX'uncu asırda, Tâhirîler ve Saffârîler zamanında İran'da - yine bu isimler altında-buna mümasil teşkilâtlar vardı. Sâman Oğulları devrinde Mâveraünnehir Gazîleri, hudutlardaki kâfirlere, yâni putperest Türkler'e karşı cihad ettiklerinden dolayı dinî bir mefharet ünvanı olan *Gāzî* lâkabını almışlardı; bunlar sayıca da ehemmiyetli olduğundan, teşkilâtları devlet tarafından resmen tanınmakta idi. Bunların reislerini, muâsır bir annalist, Bayhakī *Sipâhsâlâr-ı Gāzîyân* ünvanıyle zikrettiği gibi, yine onunla muâsır müverrih 'Utbî de bu hususta *Re'îs al -fityān* lâkabını kullanmakta, yine muâsır bir müverrih Gardîzî de aynı adamı *'Ayyārlar'ın başı* olarak tavsif etmektedir. Aynı teşkilâtı üç ayrı isim altında zikreden bu annalistlerin hiçbiri bu tesmiyede yanılmamıştır; çünkü bu isimler, daha ilk zamanlardanberi, biribirinin müradifi olarak kullanılmıştır.

İbtida merhum Barthold'un ehemmiyetle işaret etmiş olduğu[33] bu mes'eleyi, Abbâsîler devrine ait -yalnız tarihî değil, hattâ tasavvufî ve edebî mahiyette- muhtelif menbaların ifadeleri

[31] *Aynı eser*, p. 81, 82; -Gardîzî, *Kitâb Zainu'l-Akhbâr*, ed. Muhammed Nâzım, Berlin 1928, p. 48; *The Tārīkh-i Baihakî* (Bibliotheca İndica), Kalkutta 1862, p. 23.

[32] Köprülüzade M. Fuad, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1923, s. 82.

[33] W. Barthold, *Turkestan Down to the Mongol İnvasion*, London 1928, p. 215.

ile de te'yid ve tavzih edebiliriz: Ṭabarî'nin naklettiği, daha IX'uncu asır başlarına aid bir şiir parçası 'Ayyârlar'a *Fatā* [34] sıfatının da verildiğini gösteriyor. İbn al- Athīr, 361 Hicrî (971-972 Milâdî)'de Bağdad'da, gazâya dâvet dolayısiyle her taraftan gelen çeşid çeşid insan kitlelerinin sebep oldukları büyük karışıklıklardan bahsederken, 'Ayyârlar'ın, Fityân'ın ve Nubuvviye'nin isimlerini zikretmektedir ki, bu son zümreden Arab seyyahı İbn Cubayr de bahsetmiş ve XII'nci asırda onların Suriye'de mevcudiyetlerini bildirmişdi [35]. İbn al-Athīr'in ifadesi, daha iki asır evvel bunların Bağdad'da mevcudiyetlerini bize öğretiyor. İbn al-Kathīr (473 Hicrî-1080 ve 1081 Milâdî) de Bağdad'da Fityân'ın muntazam bir teşkilât hâlinde mevcudiyetlerini söylüyor. Her halde, daha ilk zamanlardan başlayarak, sınaî ve ticarî büyük merkezlerde, aynı hayat şartlarının doğurduğu bu ictimaî sınıf mevcuttur. Zaman ve mekâna göre isimleri, kıyafetleri, ahlâkî prensipleri az çok tahavvüllere uğrayan, büyük şehirlerde fırsat buldukca haydutluk, hırsızlık, kabadayılık, dahilî mücadelelerde veya serhadlerde gönüllü veya ücretli askerlik eden, birkısım mensublarının esnaf teşkilâtına dâhil olması dolayısile onlarla da rabıtası olan, işsiz kaldıkları veya zemini müsaid buldukları zaman büyük merkezlerin ictimaî nizamını bozan bu sınıf, Moğol istilâsından evvel ve sonra Mâveraünnehir, Horasan, İran, Irak, Suriye, Şimalî Afrika ve Anadolu sâhalarında *Ḥarāfişa*, *'Ayyārān*, *Ṣaṭṭārān*, *Mutaṭṭawi'a*, *Cu'aydîya*, *zanāṭīra*, *Fityān*, veya *Futuwetdārān*, *Runūd* ve daha bu gibi isimler altında daimâ görülüyor. Bu isimlerin ve bunlara bağlı tâ'birlerin ayrı ayrı mâna tahavvüllerini, aralarındaki farkları anlatmak, bu teşekküllerin tarihî tekâmüllerini göştermek demektir ki, büsbütün ayrı ve uzun bir tetkik mevzuudur.

İslâm tasavvufu tarihinde "Horasan Melâmetiyesi" diye ma'ruf olan mühim zümre, Horasan'daki Ayyârlar teşkilâtiyle [36] bâzı noktalardan alâkadar olduğu cihetle, *mürüvvet*, *fütüvvet*, ilh... birtakım tasavvufî tâbirler, her iki zümrenin ıstılahlarında da

[34] Ṭabarî, de Goeje tarafından neşredilmiştir, seri 3, II, s. 886.

[35] *The Travels of İbn Jubayr*, de Goeje tab'ı, Leyden 1907, p. 280.

[36] R. Hartmann, *As - Sulamī's Risālat al-Malāmatīya*, *Der İslam*, VIII, 1918.

-ifade ettikleri mânalar biraz farklı olmakla beraber- mevcud idi; sınaî ve ticarî büyük İslâm merkezlerinde muhtelif mesleklere göre korporasyonlar teşekkül ettiği zaman, gerek tasavvuf zümreleriyle, gerek bu Ayyârlar ve emsali zümrelerle râbıtaları olan bu korporasyonların ıstılahlarına da bu gibi kelimeler girmiş, hattâ bunlara mahsus ahlâk prensiplerinin teşekkül ve inkişafında da aynı te'sirler az çok kendini göstermiştir.

Massignon'un *"fütüvvet"* tâ'birini *chevalerie insurrectionnelle, héroisme hors lois* diye târif etmesi gayet doğrudur; gerçi tasavvuf tarikatlerinde, bu tâbir pek tabiî olarak bundan daha farklı bir mânevî mâna almıştır; lâkin bu bahsettiğimiz ictimaî sınıfın ahlâkî prensipi olarak *fütüvvet*, yâni yiğitliğin başlıca mânası budur. Yalnız, bu prensipin Ayyârlar'a ve mümasil teşkilâtlara girmesini, Massignon'un gösterdiği gibi 535 Hicrî (1140 Milâdî) tarihine değil[37], ondan hiç olmazsa üç asır evvele irca etmek lâzımdır. Yukarıda biraz bahsettiğimiz gibi, Abbasî Halifesi meşhur Nâsır, hem perestijini yükseltmek, hem kendisine bir istinadgâh daha bulmak için, hilâfet mânevî nufuzunun müessir olduğu sahalardaki bu *fütüvvet* zümrelerini kendi riyaseti altında toplamak teşebbüsünde bulundu; muhtelif İslâm hükümdarları bu Halife tarafından o teşkilâta idhal edildiler. Eskidenberi fütüvvet meslekine mensub olan ve onlara mahsus *şalvar'ı* giyen Halife Nâsır'ın bu hareketinde, belki de, garb şövalyeliği ile temasta bulunan Yakın-Şark İslâm dünyasının böyle bir teşebbüsü iyi bir şekilde karşılayacağı kanaanti de müessir olmuştur. Abbâsî Halifesi, bu suretle, fütüvvet teşkilâtını bir "serserîler mecmaı" olmaktan kurtararak ona meşru bir mâhiyet veriyor, en yüksek asâlet erbabını o taşkilâta sokmakla ahlâkî kıymeti ve içtimaî seviyesi yüksek bir İslâm şövalyeliği vücude getiriyordu. Halife'nin bu hareketinde, o aralık İslâm dünyasında çok inkişaf etmiş olan ve şeklen devletin kontrolü altında bulunmakla beraber, "mânen onun otoritesini hiç tanımayan sofî tarıkatlerine karşı, mânen kendi şahsına bağlı yeni bir ictimaî kuvvet vücude getirmek" arzusu da pek barizdir[38]. Selçuk İmparatoru

[37] L. Massignon, *Recueil de Textes Inèdits concernant l'histoire de la Mystique*, t. I, Paris 1929, p. 69.

[38] P. Kahle, *Die Futuwwa- Bündnisse des Kalifen en-Nāṣir* (622/1225), Festschrift Georg Jacob, Leipzig 1932, s. 112-117; P. Kahle, *Ein Futuwwa-*

İzzeddin Keykâvus I., Sinop fethinden sonra Halife'ye birçok hediyelerle beraber Şeyh Macd al-dīn Isḥāḳ'ı göndererek bu teşkilâta girmek istemiş ve buna mukabil kendisine fütüvvet şalvarı gönderilmek suretiyle arzusu is'af edilmiştir[39].

Anadolu'da XIII ve XIV'üncü asırlarda *Gāzî* ünvanına daha ziyade uc beylerinin isimlerinde tesadüf edilmekte ve ne Orta Anadolu şehirlerinde, ne de uclarda bu isim altında bir teşkilâttan bahsolunmamaktadır. XV - XVI'ncı asır Osmanlı menbalarında -meselâ Âşık Paşazâde'deki *Gâziyân-ı Rûm* tâbiri gibi- tesadüf edilen bu isim yerine, daha ziyade *Alp* tâbirine rast gelinmektedir. İlk Osmanlı menbaları Osman Gāzî maiyyetindeki kumandanlarının birçoğunun ismine Alp lâkabını ilâve ettikleri gibi, XIV'üncü asrın ilk yarısında yaşayan ma'ruf Türk şairi Âşık Paşa da *Alp* yahud - bu Türk an'anesinden gelen bu iftihar ünvanına sofiyâne bir renk de vermek için- *Alp-eren* olmak için dokuz şartın lüzumundan bahsediyor: "Kuvvetli yürek yâni şecaat, bâzû kuvveti, gayret, iyi bir at, hususî bir libas, yay, iyi bir kılıç, süngü, uygun arkadaş"[40]. Öyle anlaşılıyor ki bu devirlerde garbî Anadolu uclarındaki Alplar teşkilâtı, yukarıdanberi bahsettiğimiz ve daha ziyade bir şehir teşkilâtı mahiyetinde olup islâmî an'anelere dayanan Gāzîler teşkilâtından farklıdır; bilhassa eski Türk an'anelerine bağlıdır. Uc beyliklerinin asıl askerî kuvvetini teşkil eden ve millî an'aneleri bozulmamış olan yarı göçebe Türkmen aşiyretleri arasında bunun böyle olması pek tabiî idi; Uc beylerinin Gāzî lâkabını almaları ise, onların artık şehir hayatına geçmiş ve az çok medrese te'siri altına girmiş olmalarından dolayıdır. İşte Âşık Paşazâde'nin pek de mahiyetini anlamayarak *Gāziyân-ı Rûm* ismi altında anlatmak istediği zümre, şüphesiz bu Alplar'dır. XVI'ıncı asırda Safevî İmparatorluğu'nu kuran Şah İsmail, ordusunu teşkil eden ve kendisini yalnız siyasî ve askerî bir şef değil, dinî bir reis, daha doğrusu bir *mürşid* telâkkî eden Türkmen cengâverlerini *Alplar* değil *Gāzîler* veya

Erlass des Kalifen en Nāşir aus dem Jahre, 604(1207), Archiv für Orientforschung (Oppenheim Festschrift), Berlin 1933, s. 52-58.

[39] İbn Bîbî, *Seldjûk-nâme*, (Ayasofya Kütüphanesi, nu. 2985).

[40] *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 273.

Sofîler diye zikretmekedir; fakat bu, iki asırlık uzun bir dinî tekâmülün neticesidir.

2. AHÎLER — Âşık Paşazâde'nin Anadolu'da ehemmiyetlerinden bahsettiği ikinci zümre *Ahîyân-ı Rûm*, yâni *Anadolu Ahîleri*'dir. İbn Battuta'nın müşahadeleri sayesinde XIV'üncü asırda bu teşekkülün Anadolu'da ne kadar yayılmış olduğu eskidenberi bilindiği için, Osmanlı devletinin kuruluşunda bunların rolleri mes'elesi epeyi zamandır dikkati celbetmiş bulunuyor. Onbeş senedenberi oriyantalistlerin bu husustaki tetkikleri ve eski yeni birtakım *fütüvvet-nâme*'ler üzerinde yapılan yeni araştırmalar bu teşkilâtın mahiyetini az çok aydınlatmış gibi görünüyorsa da, tarih bakımından, bu husustaki mübhemiyet henüz giderilmiş değildir[41].

İbn Battûta, bilhassa Anadolu'nun belli başlı merkezlerinde, Antalya, Burdur, Gölhisar, Lâdik, Milas, Barcın, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseriye, Sivas, Gümüş, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Gerede, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastomonu, Sinob'da, *Ahîyat al-fityān* "kardeş yiğitler" adını verdiği bu zümrenin zaviyelerinden bahsetmekte ve Anadolu'da her Türkmen kasabasında, köyünde bunlara tesadüf edildiğini söylemektedir. Filhakika, gerek toponimi tetkikatı, gerek kitabeler ve mezar kitabeleri, sonra vakfiyeler, resmî kayıtlar ve nihayet muhtelif tarihî menbalar, bu teşkilâtın Anadolu'nun her tarafına, hattâ Anadolu ile sıkı münasebeti olan Azerbaycan'a ve Kırım'ın sahil şehirlerine kadar yayıldığını gösteriyor. Bu vazıyet, belki bu kadar yayılmış ve inkişaf etmiş olmasa bile, XIII'üncü asırda ve bilhassa bu asrın ikinci yarısında da böyle idi. Selçuk devrine ait eserlerde, bâzı büyük şehirlerdeki hâdiselerden bahsedilirken, kuvvetli bir ictimaî teşekkül olarak "Runûd ve Ahîyân" dan yâni Rindler ve Ahîler'den veya fütüvvet mensublarından bahsedilir. Müteradif olan bu kelimelerden *Rind*, (cem'i *Runūd*) kelimesi, temamen *'Ayyār* mânasına, daha evvelki asırlara ve başka sahalara ait

[41] Bibliyografya için, F. Taeschner'in şu iki makalesine müracaat: *Futuwwa-Studien, Die Futuwwabünde in der Türkei und ihre Literatur, İslamice*, vol. V., fasc. 3, 1932; *Die İslamischen Futuwwabünde*, Zeitschrift der Deutschen Morgen. Gesellschaft, Band 12, Heft 1/2, 1933.

menbalarda da mevcuttur. Bilhassa büyük şehirlerde kuvvetli ve mahiyeti itibariyle de bir şehir teşekkülü olan bu zümre, yukarda bahsettiğimiz 'Ayyarlar, Şâṭṭârlar, Gazîler ilh.. teşkilâtından başka birşey değildir. Çok iptidaî, bilgisiz bir adam olan Âşık Paşazâde, bu teşekkül ile Gazîler'i biribirinden ayrı olarak zikretmek suretiyle temamile kelimelere aldanmıştı. Eğer o, Alplar'la Ahîler'i ayırsaydı, şüphesiz daha doğru olurdu.

Gerçi, Ahî teşkilâtı yalnız şehirlerde değil, köylerde, uclarda da vardı. Hattâ bu suretle Alplar teşkilâtı ile de temas ederek ona da hülûl ettiği için, hem *Ahî*, hem *Alp* sıfatlarını taşıyan, yâni her iki zümeye de birden mensub olan kimselere tesadüf ediyoruz: Tıbkı, büyük merkezlerdeki esnaf korporasyonları ile *fütüvvet* teşkilâtının müteâkıben biribirinin içine girmeleri gibi.. Fütüvvet teşkilâtı Anadolu'da en ziyade büyük şehirlerde kuvvetli idi: Büyük merasimde, yeni hükümdarın şehre gelmesi şenliklerinde onlar hususî muzıkaları, bayrakları, kostümleri ile ve mükemmel müsellâh olarak bulunurlardı. Bunların büyük şehirlerde muhtelif reislerinin maiyyetinde muhtelif zümreler teşkil ettiklerini ve her zümrenin içtima için ayrı zaviyesi olduğunu biliyoruz; bundan istidlâl edebiliriz ki, galiba, her zümre ve her zaviye, ayrı ayrı hirfetler erbabına mahsustu. Eğer bir hirfet erbabı büyük şehirlerde bir zaviyeye sığmayacak kadar kalabalık olursa, şehrin ayrı yerlerinde muhtelif zaviyeler açıyorlardı. XIII'üncü asrın ikinci yarısında Konya'da Ahîler'in reisi olan Ahî Ahmed Şâh'ın emri altında birkaç bin rind bulunduğunu söyliyen Eflâkî'nin ifadesinden bu anlaşılıyor. Yine aynı menbada, bâzan bir şehirdeki *re'îs*'ler arasında şiddetli rekabet olduğu görülüyor. Bu rekabet belki şahsî sebeplerden, belki de iki şahsın veya iki zümrenin iktisadî menfaatlerindeki tezaddan ileri gelebilir. Herhalde yukarıda da söylediğimiz gibi, bu ictimaî teşekkül, XIII'üncü asır Anadolu tarihinin şehirlerde cereyan eden birçok mühim hâdiselerinde mevcudiyetini ve te'sirini göstermiştir. Selçuk idaresine karşı kıyam ederek muvakkat bir zaman için Konya'yı ele geçirmeğe muvaffak olan isyan hareketlerinde bunların daima merkezî idare aleyhinde bu harekete iştirak etmeleri, meselâ Karamanîler'le birleşmeleri araştırılmağa değer bir mes'eledir. Fakat bir defa, Karaman Oğulları'mn -İlhanî valileri devrinde muvakkat

ve müteaddit Konya işgallerinden birinde -Ahîler reisini astırdıkları da vâki olmuştu.

İbn Battûta bu fütüvvet teşkilâtının bekâr gençlerden mürekkep ve içlerinden seçilmiş *Âhî* lâkablı bir reis tarafından idare edilen zümreler olduğunu söylüyor. Fakat kitabeler, mezar taşları, vakfiyeler, hulâsa her türlü tarihî menbalar gösteriyor ki, Ahîler yâni bu teşkilâtın başındaki adamlar, İbn Baṭṭûṭa'nın dediği gibi yalnız genç ve bekâr işçiler değildir. Bunların evli oldukları, büyük emîrlerin hattâ hükümdarların hürmetini kazandıkları, büyük servet ve nüfuz sahibi bulundukları, içlerinde yüksek idarî mevkılere geçmiş adamların mevcudiyeti malûmdur. Devlet idaresi inhilâl ettiği, anarşi baş gösterdiği zamanlarda, yâni intikal devrelerinde, ellerindeki teşkilâta istinad eden Ahîler yâni fütüvvet reisleri şehirlerin idaresini ellerine alıyorlar ve eski idareden yeni idareye geçişin şehir için büyük bir sarsıntıya meydan vermemesine çalışıyorlardı. Böyle bir teşkilâtın, hele anarşi devrelerinde, nasıl bir kuvvet ve lüzum kazanacağı meydandadır. İdare teşkilâtının inkişaf etmemiş olduğu o devirlerde, küçük kasabalarda, devlet kuvvetini değil, fakat, en mühim olan mahallî halk idaresini temsil edenler onlardı.

Büyük bir ihtimalle, İzzeddin Keykâvus I.'un fütüvvet teşkilâtına girmesinden sonra, bu teşkilât Anadolu merkezlerinde daha kuvvetlenmiş, devrin umumî temayülüne ve Anadolu'nun mânevî muhitindeki fikrî cereyanlara uyarak biraz tasavvufî bir renk de almış, bir taraftan korporasyonlara hulûl ederek onlardan kuvvet aldığı gibi, kendisi de onları canlandırmış, diğer taraftan da köylere kadar yayılarak Alplar teşkilâtı ile de yâni toprak sahibi sipahilerle de münasebet peyda etmiştir. XIII'üncü asrın ikinci nısfından XIV'üncü asra kadar Anadolu'da birtakım büyük devlet ricalinin, kadıların, müderrislerin, muhtelif tarikatlere mensub şeyhlerin, büyük tâcirlerin *fütüvvet* teşkilâtına dahil olduklarını görüyoruz ki, bu, teşkilâtın içtimaî kıymetinin yükseldiğine alâmettir. Fütüvvet prensiplerinin bu suretle kuvvetlenerek esnaf korporasyonlarına girmesi yâni bu teşkilâtın fütüvvet kadrosu içinde yeniden tanzimi, Anadolu'da XIII'üncü asrın ilk yirmibeş yılından sonra vukûa gelmiş olmalıdır. Bütün tarihî menbaların ve Anadolu'da

muhtelif asırlarda yazılmış muhtelif *fütüvvet-nâmeler*'in tetkikinden çıkan netice, şimdilik budur sanıyorum. Evvelce de söylediğim gibi, XIV'üncü asrın başında büyük şehirlerdeki genç ve bekâr işçiler umumiyetle bu Ahî zaviyelerine mensub oldukları için, bu vazıyet birçok müdekkikleri şaşırtmış ve bu teşkilât bâzı âlimler tarafından bir *esnaf teşkilâtı*, bâzıları tarafından sair sofî tarıkatleri gibi bir *fütüvvet tarıkati* addolunmuştur. Halbuki, fütüvvet tarıkati diye bir tarıkat, İslâm dünyasında aslâ mevcud olmadığı gibi, Anadolu'daki Ahîler de sadece bir esnaf teşkilâtından ibaret değildir. *Fütüvvet* kelimesinin, bir "ahlâkî prensip" olarak gerek Sofîler, gerek Ayyarlar, gerek esnaf korporasyonları arasında müştereken mevcud olması, son müdekkikler gibi bâzı eski şark müelliflerini de şaşırtmış, hattâ *fütüvvetîye* adıyle bir tarikatin mevcudiyeti neticesine sevk etmiştir ki, tarihî realiteye temamen mugayirdir. XIV'üncü asırda Ankara Ahîleri'nin büyük arazî sahibleri olup bir nevi Cumhuriyet teşkil ettikleri ve Osmanlılar'ın Ankara'yı bunlardan aldıkları iddiasının ne kadar esassız olduğunu uzun zaman evvel bir eserimde iyzah etmiştim; bu netice selâhiyettar âlimler tarafından artık umumiyetle kabûl edilmiştir [42].

Yine aynı eserde, Anadolu Ahîleri'nde farmasonlarda olduğu gibi sıkı bir hiyerarşi mevcud olup, sâliklere hâiz oldukları rütbelere göre hakikatler ifşa olunduğunu ve bu hususiyetlerin esas itiharıyle batınî bir menşe'den geldiğini, *fütüvvet - nameler*'e dayanarak söylemiştim [43]. İslâm korporasyonlarının menşei mes'elesinin *Karmatlar* hareketine merbut olduğunu pek doğru olarak ileri süren Massignon, bu nazariyesiyle benim fikrimi te'yid etmiş oluyor [44]. Anadolu'nun sünnî merkezlerinde, devlet kontrolü altında, Ahîler teşkilâtının sünnî mahiyeti almış olması, onların menşei hakkındaki fikrin yanlışlığını isbat etmez. İşte menşe'lerini, mahiyetlerini, mütekabil tedahüllerini ve umumî hatlariyle tarihî tekâmüllerini göstermeğe çalıştığımız bu muhtelif teşekküller arasında bilhassa Ahîler'in, Osmanlı devletinin

[42] P. Wittek, *Zur Geschichte Angaras im Mittelalter*, Festschrift Georg Jacob, p. 349.

[43] *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 241.

[44] L. Massignon, *Al- Hallâj, martyr mystique de l'İslam*, *t.* I., Paris 1922, p. 399;- Bir de *Fnçyclopédie də l'İslâm*'da *sınf* maddesine müracaat.

kuruluşunda ve Yeniçeri teşkilâtının ihdâsında büyük rolleri olduğu muhakkaktır ki, yıllarca evvel ilk olarak ileri sürdüğümüz bu fikir, muahharan başka âlimler tarafından da yeni vesikalarla te'yid edilmiştir.

Mevzu ile doğrudan doğruya alâkadar olmamakla beraber, ehemmiyetine mebnî burada küçük bir istitrad yapayım: Rönesans hazırlayıcılarından biri olarak telâkkî edilen Bizanslı mütefekkir Pléthon üzerinde *fütüvvet* teşkilâtının te'siri olması ihtimali hakkında şu son zamanlarda Franz Taeschner tarafından ileri sürülen fikir [45], henüz esaslı bir delil ile kuvvetlendirilemedi; onun Yunan mitolojisinden ve Zerdüşt'ten mülhem olarak kurmak istediği yeni din üzerinde, *futuvvet* prensiplerinin ve alelûmum XIV - XV'inci asırlar İslâm âlemindeki dinî ve felsefî cereyanların ne gibi te'siri olduğu mes'elesi cidden tetkike değer. Hayatının birkısmını Osmanlı saraylarında ve Türk muhitinde geçiren Pléthon'un -vaktiyle Fallmerayer tarafınadan ortaya konulan- Péloponèss'de tatbikını teklif ettiği ictimaî islâhat fikirlerinde [46], o zamanki Türk cemiyetinin bünyesini oldukça büyük mikyasta taklid arzusu açıktan açığa gözükmektedir.

3. BÂCİYÂN - I RÛM — Âşık Paşazâde'nin bahsettiği üçüncü bir içtimaî teşekkül *Bâciyân-ı Rûm* yâni kadınlar teşkilâtıdır. Başka hiçbir menbada zikredilmeyen böyle bir zümrenin mevcudiyeti, müdekkiklere haklı olarak o kadar garib görünmüştür ki, bir istinsah hatası olmak ihtimalini düşünerek ve muhtelif yazma farklarını da gözönüne alarak bunun yâ *Hâciyân-ı Rûm* yâni Anadolu hacıları, yahud da Moğol devrinden kalmış bir bakıyye olarak *Bahşıyân-ı Rûm* olması fikrini ileri sürmüşlerdir [47]. XIV'üncü asırda Anadolu'dan hacca gidenlerin epeyi mühim bir kalabalık teşkil ettiklerini biliyorsak da, bunların böyle hususî bir teşekkülleri olması, İslâm dünyasında hiç eşi olmayan bir garibedir ve böyle bir ihtimâl aslâ varid değildir. XIV'üncü asırda İlhânîler sarayında daha ziyade "Uygur ve Moğol yazılarını bilen kâtip" mânasına kullanılan

[45] *Georgios Gemistos Pléthon, Der İslâm*, Band XVIII, Heft 3/4, 1929, s. 236-243.

[46] A. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire Byzantin* , vol. II, p. 328-329.

[47] F. Taeschner, *Futuwwa-Studien, Islamica*, vol. V, fasc. 3, s. 294-295.

ve daha eski zamanlarda "ruhanî-sihirbaz- halk şairi" mânalarını ifade eden *Bahşı* kelimesine gelince, Anadolu'da bunların böyle ehemmiyetli bir sınıf teşkil etmiş olmaları, tarihî bakımdan, en uzak bir ihtimal olarak bile kabûl edilemez. Şu halde, ister istemez, bunun *Bâciyân* diye okunması lüzumu zarurîdir.

Bütün bu mülâhazalar olmasa bile, bu metinde bu ismi tâkib eden cümle, bunun bir kadınlar teşkilâtı olduğunu kat'iye le göstermekte, hattâ Bektâşılar'ın pîri Hacı Bektâş Velî'nin bunlarla münasebetini anlatmaktadır. Bektaşı an'anesinde, tarikatten olan kadınlara umumiyetle *bacı* lâkabının verilmesi de bununla alâkalı olsa gerektir. Acaba bu isim, âzası kadınlardan mürekkeb bir sofî zümresinin mi ismidir? Gerçi Memlûkler zamanında Mısır'da kadınlara mahsus tekke olduğunu, Selçuk devrinde Konya'da kadınların şeyhlere intisab ettiklerini ve örtülü olarak şeyhlerin meclisinde bulunduklarını biliyoruz. Fakat Anadolu'da böyle hususî bir teşekkülün mevcudiyetinden hiç malûmatımız yoktur. Bertrandon de la Broquière, xv'inci asır başında Dhu'l-ḳadr beyliğinin müsellah otuzbin erkek ve yüzbin kadından — bir yerde yüzbin yerine otuzbin diyor[48] — mürekkeb bir Türkmen kuvvetine mâlik olduğunu söylüyor. Acaba Âşık Paşazâde, *Bâciyân-ı Rûm* ismi altında uc beyliklerindeki Türkmen kabilelerinin müsellâh ve cengâver kadınlarını mı kasdediyor? Şimdilik, akla en yakın gelen te'vil bu görünüyor.

4. ABDÂLÂN-I RÛM—Âşık Paşazâde'nin bahsettiği dördüncü zümre *Abdâlân-ı Rûm* yâni Anadolu'nun *Hétérodoxe* dervişleridir. Bâzı tarihî menbalarda *Horasan Erenleri* namiyle de zikredilen bu zümrenin, bilhassa xıv'üncü asırda mühim bir dinî-ictimaî rol oynadığı, Osmanlı devletinin bu asrına ait bütün menbalarda *Abdal* veya *Baba* lâkabını taşıyan ve ilk Osmanlı hükümdarlariyle beraber harblere iştirak eden tahta kılıçlı, cezbeli birtakım dervişlerden bahsedilmesiyle de anlaşılır. Acaba *Anadolu Abdalları* muayyen bir serserî dervişler tarikatinin mi ismidir? Yoksa, bu isim altında, esasen biribirine yabancı olmayan muhtelif Hétérodoxe tarikatlere mensub dervişlerin hepsi mi kasdolunuyor? Şimdiye kadar cevapları verilmemiş

48 Bertrandon de la Broquière, *le Voyage d'outre-mer*, p. 82, 118.

olan bu müşkil sualler karşısında şaşırmamak için, Anadolu'nun XIII-XIV'üncü asırlardaki dinî şartları ve bu şartlar dahilinde inkişaf eden tasavvuf tarikatlerinin mahiyeti hakkında kısa fakat toplu ve vâzih malûmata ihtiyacımız vardır. Aşağı Orta-zaman'da Anadolu Türkleri'nin siyasî tarihini anlamak ve Osmanlı devletinin kuruluşunda müessir olan dinî âmilleri öğrenmek, ancak bu suretle kolaylaşabilecektir.

Anadolu Selçuk devleti, dinî siyaset hususunda, Büyük Selçuk İmparatorluğu'nun an'anelerine sâdık kalarak sünnîlîği ve Abbâsî taraftarlığını muhafaza etti; devlet nüfuzu altındaki şehirler daimâ kuvvetli bir *sünnî*, hattâ *Hanefi* muhiti olarak kaldı; buralardaki medreseler ve XIII'üncü asırda artık çoğalmağa başlayan birtakım tarikatler umumiyetle bu temayülü muhafaza ve takviye ettiler. Suhravardî, İbn al-'Arabî, Sadr al-dīn Ḳonevî, Mevlânâ gibi büyük sofîlerin *néo-platonicien* nazariyelerini ve *panthéiste* temayüllerini hüsn-i telâkkî eden bu serbest şehir muhiti, Yakın-Şark'ın o devirdeki sair İslâm merkezleriyle mukayese edilemiyecek derecede taassubdan uzak olmakla beraber, sünnî şekillerini daima muhafaza etmiştir. Alman müsteşrıkı Prof. Babinger'in "Anadolu Selçukîleri'nin, şiîliği resmî mezhep olarak kabul ettikleri" iddiası, hiçbir delile istinad etmez.

Osmanlı devletinin kuruluşu sıralarnda Anadolu şehirlerindeki en mühim tarikatler, Mevlevîye, Rifâ'îye, Halvetîye tarikatleri idi. İsmini Mevlânâ Celâleddin Rûmî'den alan *Celâliye* -veya daha sonra daha teammüm eden ismiyle -*Mevlevîye* tarikati, Mevlânâ'nın hayatında henüz bir tarikat şeklinde kurulmamış idi. En yüksek aristokrasiden en fakir halk tabakalarına kadar, hattâ Hıristiyanlar, Musevîler de dahil olmak üzre, etrafına birçok müridler toplayan Mevlânâ'dan sonra, halifeleri onun büyük şöhretinden istifade ederek muhtelif yerlerde zaviyeler açdılar, yavaş yavaş tarikatin âyin ve erkânı da teessüs etti. Yüksek aristokrasi ile yüksek ve orta burjuva sınıflarına dayanan bu tarikat, daha ilk zamanlardanberi, biraz aşağıda bahsedeceğimiz *Hétérodoxe* zümrelere aleyhdar olmuş, mevcud ictimaî ve siyasi nizamın muhafazasına çalışmışdır; Babinger'in, bu tarikati Bektaşılık'la aynı mahiyette addetmesi, realiteye taban tabana zıd bir iddiadır. Bu iki tarikat, Osmanlı tarihinde, daimâ biribirine rakib iki kuvvet olarak yaşamıştır.

Daha XIII'üncü asırda Anadolu'da yerleşmeğe başlayan *Rifâ'îye* - veya *Ahmedîye* - tarikati, Moğol istilâsından sonra, o aralık en kuvvetle mütemerkiz bulunduğu İrak sahasında Türk-Moğol şamanlığının te'sirinde kalmış popüler bir tarikatti[49]; XIV'üncü asırda Anadolu'da muhtelif tekkeleri bulunan ve sâlikleri daha ziyade şehirlerin fakir sınıflarına mensub olan bu tarikat, büyük bir ehemmiyet kazananmamıştır.

Yine XIII'üncü asrın sonunda Niğde'de Ahî Yūsuf Khalvetî tarafından açılan bir zaviye ile Anadolu'ya giren *Halvetîye* tarikati de. Mevlevîye ve Rifâ'îye gibi, sünnî şeklini muhafaza eden bir burjuvazi tarikatidir; bu tarikatin uc beyliklerinin dinî hayatı üzerinde doğrudan doğruya mühim bir te'siri olmamıştır; lâkin, Anadolu'da yerleşir yerleşmez Ahî teşkilâtiyle sıkı bir alâka peyda ederek, böylece şehirlerdeki işçi sınıfını kazanmağa çalışmış ve müteâkib asırlarda Arran ve Azerbaycan'da ve Osmanlı İmparatorluğu sahasında oldukça kuvvetlenmiştir.

XIV'üncü asır başında Anadolu şehir tarikatlerinin bu umumî tablosunu tamamlamak için, meşhur İran mutasavvıfı Ebū İsḥâḳ Kāzerūnī'ye nisbetle *Kāzerūnīya* veya *İshâkîye* veya *Mürşidîye*, isimleriyle zikrolunan en eski İslâm tarikatlerinden birinin de, her halde XIV'üncü asır başlarında Anadolu şehirlerinde mevcud olduğunu söylemeliyiz. Buna ait bir tetkikimizde, XV'inci asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda pek büyük ehemmiyet kazanmış olan bu tarikatin, XIV'üncü asır sonlarında Anadolu'da yerleşmiş olduğunu bildirmişdik[50]; halbuki, Aksaraylı bir İshâkî şeyhinin, 747 (1348 Milâdî)'de Haleb'de bu tarıkate mahsus bir zaviye yaptırdığım gösteren bir kitabeden[51], her halde XIV'üncü asır başında -hattâ belki de Moğol istilâsını müteâkıb, yâni XIII'üncü asrın ikinci yarısında -bu tarikatin Anadolu'da mevcud olduğunu istidlâl edebiliriz. Kâfirlerle cihad ve dinî propaganda prensipini müntesibleri için en esasî umde olarak kabul eden bu misyoner tarikatin,

[49] Köprülüzade M. Fuad, *İnfluence du chamanisme turco - mongol zur les ordry mystiques musulmans* İstanbul, 1929, s. 12.

[50] *Abū İshāq Kāzerūnī und die İshaqī-Derwische in Anatolien*, *Der İslam* Band XIX, Heft 1/2, 1930, s. 18-26.

[51] W. Kaskel, *Der Islam*, band XIX, Heft 4, s. 284-285.

garbî Anadolu beylikleri sahasında her halde faaliyet göster- diği tahmin olunabilir.

XIV'üncü asır sonlarında bunların Osmanlı sahasında kuvvetli bir mevkı kazanmış olmaları ve hükümdarlar tarafından himaye edilmeleri, buna bir delildir. Küçük burjuvaziye ve işçi sınıfına istinad eden bu tarikatin de, az çok diğer şehir tarikatleri gibi, sünnî bir şekil altında görünmesi tabiîdir.

Anadolu'da dinî hayatın ve türlü tarikatler şeklinde teşkilât- lanan sofîlik cereyanlarının büyük şehirlerdeki bu tecellilerini gördükten sonra, gözlerimizi, daha büyük bir dikkatle köylere ve göçebe Türkmen aşiyretlerine çevirelim; çünkü, dinî hayat ve sofiyâne cereyanlar, burada daha canlı, daha samimî, daha taş- kın, ve fi'le münkalib olmağa daha müstaittir. Metafizik düşün- celer, mücerred mefhumlar bu ibtidaî muhitte gayet basitleşerek amelî ve *concret* şekiller alır; ahlâk felsefesinin incelikleri, der- hal sert bir hayat kaidesi hâline girer. Bilhassa uc beylikleri'nin ve onlar arasında Osmanlı devleti'nin kuruluşunu anlamak için, bu mes'ele fevkalâde mühimdir.

Propagandacı dervişler, XIV'üncü asır başında ufak köylere ve aşiyretler arasına kadar yayılmışlardı; o derecede ki, büyük merkezlerdeki sofî şairler, meselâ XIII'üncü asrın ilk yarısında etrafına büyük bir kitle toplayan ve muahharen debbağlar esnafının pîri sayılan *Âhî Evren*'in halifesi ve Kırşehir'deki tekkesinin şeyhi olan şair *Gülşehrî*, bu köy şeyhlerinin şiddetle aleyhinde bulunmaktadır. Gerek köylere yerleşmiş olan, gerek göçebe hayatını muhafaza eden bu Türkmenler, hiç şüphesiz, sağlam ve çok samimî müslümandılar. XV'inci asırın ilk yaısında Anadolu'dan geçen Bertrandon de la Broquière, Mekke'den gelen bir kervanın önünde Kütahya'dan Bursa'ya gelirken, kendisini hacı zanneden bâzı Türkler'in yolda elini ve elbise- lerini öpdüğünü söylüyor [52]. Fakat bu Türkmenler'in müslüman- lığı, şehirli Türkler'inki gibi tamamiyle ortodoks bir müslümanlık değil, eski Türkler'in eski pütperest an'aneleriyle mufrit şi'îliğin -haricen tasavvuf rengine boyanmış- basit ve popüler bir şeklinin ve bâzı mahallî bakıyyelerin imtizacından hasıl olmuş bir *Sync- rétisme* idi. "Mehdî bekleme" temayülleri kuvvetli olan bu Türk-

[52] Bertrandon de la Broquière, *Le Voyage d'outre-mer*, p. 131.

men aşiretleri, merkezî idareye karşı koyabilecek yegâne kuvvet olduğu için, bunlar arasında dinî-siyasî propagandalar hiç eksik olmamıştır. Ortodoks mutasavvıfların şiddetli tenkidlerine uğrayan garib kıyafetleri, şeriate mugayir âdetleri, coşkun yaşayışlarıyla temamen eski Türk *şaman*'larını hatırlatan bu *Baba* lâkablı Türkmen şeyhleri, köylülerin ve göçebelerin mânevî hayatlarının başlıca nâzımı ve hâkimi idiler; ne din âlimleri, ne de burjuva tarikatlerine mensub şeyhler, zihniyetlerine temamiyle yabancı oldukları o muhitlerde bu *Babalar*'la mücadele edemezlerdi. İşte yukarıda bahsettiğimiz müdhiş Babaîler kıyamı, bu fa'al propogandacılar tarafından hazırlanmış ve tatbik edilmiştir. Anadolu'da ibtida XIII'üncü asırda gördüğümüz bu *Babaî* taifesi, şeyhlerinin emrini yerine getirmek için, kadınları ve çocuklariyle cenge atılan ve şeyhlerinin maddî ölümüne bile inanmayan bu taife, bir tasavvuf tarikatinden ziyade, bir *secte* mahiyetindedir ki, muahhar asırlarda Anadolu'da mevcudiyetini bildiğimiz muhtelif *alevî taifeleri*'ne benzer.

Din tarihi bakımından, bu Babaîler'in ve bu Türkmen şeyhlerinin menşeini nerede aramak lâzımdır? Bize göre, bunların menşeini, kısmen *Yesevîye* ve kısmen de *Kalenderîye* tarikatlerinde aramak lâzımdır. XII' nci asırda Orta Asya'da kurulmuş en eski Türk tarikati olan *Yesevîye*, büyük bir sür'atle bütün Türk memleketlerine yayıldığı gibi, bilhassa Cengiz istilâsıdan sonra Mâveraünnehir'den ve Hârezm'den Anadolu'ya vâki olan büyük muhaceretler esnasında Anadolu'ya gelip yerleşmişdi. Vaktiyle bütün teferruatiyle tetkik etmiş olduğum bu tarikat hakkında burada fazla birşey söylemiyeceğim; yalnız, bâzı [53] âyinleri itibariyle eski Türk *Şamanizm'i* ile alâkasını göstermiş olduğum bu tarikatin, Ortodoks mahiyeti hakkında eski fikrimi burada tashih etmek isterim: Elime geçen bâzı yeni vesikalara dayanan yeni tetkiklerim, bana, bu tarikatin, ilk kuruluşunda bile temamiyle Hétérodoxe mahiyette olduğu kanaatini verdi. *Kalenderîye* tarikatine gelince, yalnız Anadolu'nun dinî tarihi değil, umumiyetle tasavvuf tarihi bakımından birinci derecede mühim olan -ve buna rağmen hakkında henüz en basit bir monografi bile mevcut olmayan- bu tarikat hak-

[53] *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 31-201.

kındaki şahsî tetkiklerimin neticesini maalesef pek kısa bir surette hulâsa edeyim.

Menşe'lerini *Horasan mektebi* veya sadece *Melâmetîye* denen zümreden alarak Cemāl-al-dīn Sāvī (H.463, M.1070 - 1071)'-den sonra Suriye, Mısır, İrak, İran, Hindistan, Orta Asya, Anadolu sâhalarında inkişaf eden bu büyük tarikat, âyinlerinin garabeti ve sâliklerinin mübâlâtsızlıklarından dolayı, ortodoks sofîlerin şiddetli hücumlarına uğramıştır. Mensublarının kıyafetleri, yaşayışları ve hattâ ahlâkî telâkkileri itibariyle biraz Hind *Sadhu*'larını hatırlatan bu tarikat, muhtelif zaman ve mekânlarda bâzı farklar göstermekle beraber, "mücerredlik, fakr ve dilenme, melâmet" esaslarına bağlıdır. Kalenderler, saçlarını, kaşlarını, sakal ve bıyıklarını traş ederek kendilerine has bayraklar ve dümbeleklerle, oldukça kalabalık zümreler hâlinde şehirden şehre gezerler. Bâzı merkezlerde tekkeleri olmakla beraber umumiyetle gezgincidirler. Pek az istisnâ ile, yüksek felsefî düşüncelere ve dinî tecrübelere kābiliyetli olmayan bekâr serserilerden terekküb eden bu zümrelerde, yukarıki prensiplerin nasıl mânevî bir *nihilisme*'e, hattâ ne korkunç bir *immoralisme*'e müncer olacağı pek tabiîdir. Sonraları, iyi anlaşılamamış bir *panthéisme* ve mufrit şiî temayüllerile de bulaşan bu Kalenderîye tarikatinin, ictimaî ve ahlakî nizama karşı nasıl isyankâr bir rolü olduğu kolayca anlaşılır[54].

Ḳuṭb al-dīn Ḥaydar adlı meşhur bir Türk şeyhi tarafından XII'nci asır sonunda Horasan'da kurulan ve esasını Yesevîlik'ten almakla beraber, Kalenderîye esaslarından da çok mülhem olan bu *Haydarîye* tarikatinin başlıca mensubları, Horasan'daki Türk gençleri idi[55].

İşte XIII'üncü asırda, Kalenderîye ve Haydarîye mensubları da, Yesevî dervişleri gibi, Anadolu'yu doldurmağa başladılar; bu *Hètèrodoxe* tarikatlere mensub propogandacılar, şehirden ziyade köylerde ve göçebeler arasında müsaid bir zemin buluyorlardı. Babaîler kıyamının âmilleri olan Türkmen Babaları, şüphesiz biribirine çok hulûl etmiş olan bu mufrit Alevî zümrelere mensub ve eski Türk Şamanları'na benzeyen Türk

[54] Köprülüzâde M. Fuad, *Anadolu'da İslâmiyet*, ayrı basım, s. 50 - 56

[55] *Aynı eser*, s. 54-55.

dervişleri idi. Moğol istilâsından sonra, Yakın-Şark İslâm memleketlerinde, hattâ Suriye-Mısır Memlûk impataratorlu'ğunun mutaassıb sahasında Hétérodoxe zümrelerin çoğaldığı malûmdur. Bu vazıyet, İlhânîler hâkimiyeti altına düşen Anadolu'da daha kuvvetle göze çarpıyordu. Ulcaytu devrinde bir aralık şi'a-i isnâ' aşerîyeyi *devlet dini* olarak kabul eden İlhanî saraylarında ve Moğol ümerasının maiyyetinde büyük mevkî kazanan bâzı Türkmen Babaları'nın mevcudiyetini bildiğimiz gibi, Moğollar'ın himayesine dayanarak müridleriyle beraber Anadolu'ya gelip propagandalarına devam eden bâzı Türk dervişlerinden de haberdarız: Bu Türkmen Babaları, artık yalnız köylerde ve göçebeler arasında kalmayarak, Selçuk saraylarında ve uc beylerinin yanlarında bulunuyorlardı; Eflâkî'ye göre, Selçuk Sultanı Rukn al-dīn'in, *Baba Merendî* lâkablı bir Türkmen şeyhine gösterdiği hürmet, Mevlânâ'yı fevkalâde müteessir etmiş olduğu gibi, Menteşe hükümdarı Mes'ud Bey'in yanında bulunan diğer bir Türkmen şeyhi de Mevlâna'nın torunu Çelebî 'Ârif'i sinirlendirmişdi. Her halde, xıv'üncü asır başlarında, garbî Abadolu beyliklerinden bâzılarında bu Türkmen Babaları'nın ve şiî propagandasının oldukça nufuzu olduğu, Aydın Oğulları'ndan Khıḍr Bey'in 1348 tarihli bir muahedesinde, şiîliğini gösteren sarih deliller bulunmasiyle ve ilk Osmanlı hükümdarlarının *Hétérodoxe* dervişlere karşı himâyekâr vazıyeti ile açıkça anlaşılıyor.

Bu devrin dinî vaziyeti hakkında, Niğdeli Kadı Ahmed'in verdiği yeni malûmat, yukarıki iyzahatı biraz daha aydınlatıyor: O, Anadolu'daki bâzı kabileler arasında *athéisme* ve *İbāḥîye* meslekine mensub olanlar bulunduğunu ve bilhassa Niğde'de bunların çokluğunu söyler; Gök Böri Oğulları, Turgud Oğulları gibi bâzı göçebe kabilelerle Luluva (Loulôn) vilâyetindeki oduncular ve kömürcüleri ve Niğde civarında —âdeta yalancı bir peygamber gibi türlü hile ve oyunlarla başına bir yığın câhil halk toplayan— İbrahim Hacı adlı İbâhîye'ye mensub şeyh taraftarlarını, küfr ile, zındıklıkla itham eder ve yine Anadolu'da Taptuk isminde bir Türk şeyhine tâbi oldukları için *Taptukî*, daha doğrusu *Taptuklu* namını alan bir taife mevcud olup, misafirlerine kızlarını, kız kardeşlerini, karılarını peşkeş çekdiklerini söyler. Bu son ifade, *Kızılbaş* zümreleri aleyhinde sünnîler tarafından daimâ ileri sürülen bir isnaddır ki, bu türlü iddi-

aya ait elimizde mevcud en eski vesika bu oluyor. Kadı Ahmed'-in diğer ifadeleri, daha ziyade Orta Anadolu'da kendisinin yakından bildiği bir muhite ait olmakla beraber, daha büyük bir kuvvetle garbî Anadolu'ya da teşmil olunabilir. Her halde bu malûmat, daha bu malzemeyi elde etmeden evvel varmış olduğumuz neticeleri temamiyle kuvvetlendirmekte ve yukarıki iyzahatımızı temamlamaktadır.

İşte xıv'üncü asır ibtidalarında, yeniden garbe, Bizans topraklarına doğru ilerilemeğe başlamış olan Türkmen kabileleri arasında ve Türk köylerinde gördüğümüz fa'al, propagandacı, mücahid Türkmen Babaları, bunlardır. İlk Osmanlı hükümdarlarının yanında, menkabelere nazaran tahta kılıclarla harb eden, kaleler alan, bir avuç müridi ile binlerce düşmanı ezen, müslümanlığı yayan *Âbdal* lâkablı birçok dervişler, meselâ Abdal Musa, Abdal Murad, Kumral Abdal, Âşık Paşazâde'nin *Rūm Âbdalları* dediği zümreye mensubdur; bu zümre, yukarıki iyzahatımızdan anlaşılacağı gibi, Yesevîye, Kalenderîye, Hayderîye gibi muhtelif *Hétérodoxe* zümrelerin Anadolu'da Türkmen an'aneleriyle ve mahallî hurâfelerle karışmasından hasıl olan *Bâbâîlik*'ın muahhar şekillerinden biri sayılabilir. Osmanlı devrine ait bâzı şark ve garb eserlerinde gördüğümüz *Torlaklar* ve *dervişler*, büyük bir ihtimalle, bu Abdallar'dan başka birşey değildir. xvıı'nci asırda, aynı katagoriye dahil sair bâzı zümreler gibi *Bektaşılar* tarafından kat'î surette temsil edilen bu Abdallar, ilk zamanlarda daha fazla Kalenderîye te'siratı altında kalmakla beraber, *Hacı Bektaş Velî*'yi de kendi azizlerinden olarak tanıyordu ve esasen xv'inci asır sonlarındanberi daha fazla Bektaşılık'a meyletmişlerdi.

xıv'üncü asır Anadolu'sunun ve bilhassa garbî Anadolu beyliklerinin dinî hayatına ait bu tabloyu temamlamak için, birkaç kelime ile *Bektaşılık*'tan bahsedelim. Bütün eski Anadolu tarikatleri arasında müsteşrıkler tarafından en çok tetkik edilmiş olan bu mühim mes'ele hakkında elde edilen neticelerin yanlışlığını, uzun zaman evvel muhtelif vesilelerle göstermiştim[56]. Prof. H. H. Schaeder'in bu husustaki bâzı itirazları, Anadolu'nun o devirdeki dinî hayatını iyitetkik etmiş olmamaktan

[56] *Les Origines du Bektachisme, Paris, 1925*

ileri gelen bâzı yanlış anlayışlardır ki, Bektaşılık hakkında muahharan tesadüf ettiğim vesikalarla da kat'î surete reddolunabilir [57]. Babaî şeyhi meşhur Baba Resulullah' -asıl ismiyle Baba İshak-ın en mühim halifesi olan Hacı Bektaş, *syncrétiste* mahiyetini gördüğümüz Babâîlik'in âdetâ devamı sayılabilecek bir tarikate adını vermiştir. Hacı Bektaş'ın Osmanlı hükümdarlariyle mülâkatı yahud Yeniçeri Ocağı'nın te'sisindeki rolü hakkındaki iddiaların tarihî bir esası yoktur. XIV'üncü asırda Bektaşı tarikati mevcud olmakla beraber, yine Bâbâîlik'in istitaleleri mahiyetinde olan sair mümasil Hétérodoxe tarikatler arasında en mühimmi değildi; o bu ehemmiyetini, XIV-XVI'ncı asırlar arasında, yâni diğer Hétérodoxe zümreleri kendi içine alıp erittikten sonra almıştır. XIV' üncü asırda, Bâbâî halifesi Hacı Bektaş kültünün, Abdallar gibi Bâbâîlikten gelme sair zümreler arasında da mevcud olması, bütün o zümrelerin de Bektaşı zannedilmesini ve bu suretle Osmanlı devletinin kuruluşunda, Bektaşılık'a, olduğundan fazla ehemmiyet isnad olunmasını intac etmiştir. Mamafih, Osmanlı devletinin kuruluşu esnasında garbî Anadolu'da, Hacı Bektaş mensubları da bulunuyordu. Serhadlerdeki yerleşik ve göçebe Türkmenler'in dinî hayatı üzerinde en büyük âmil olan bu serserî zümrelerinin, Hıristiyan halkı ihtida ettirmek hususunda da en fa'al ve kat'î rolü oynadıklarını ilâve edelim. XIV-XV'inci asırlar esnasında Balkanlar'ın islâmlaşdırılmasında Hétérodoxe dervişler zümresinin bu kat'î rolü, daha büyük mikyasta ve daha sarih olarak görülür.

III. OSMANLI DEVLETİ'NİN BAŞLANGICI

Osmanlı devletinin kuruluşundan evvel ve kuruluşu esnasında gerek orta Anadolu'nun, gerek garbî Anadolu'nun ictimaî hâlini ve buralarda mevcud maddî ve mânevî kuvvetleri ve faaliyet tarzlarını umumî hatlariyle gösterdiğimizi ümid ediyoruz. Bir asırdanberi büyük bir terakkiye mazhar olan Slâv ve Bizans tetkikleri, XIII ve XIV'üncü asırlarda Bizans'ın ve Balkanlar'ın ictimaî ve siyasi hayatını oldukça vuzuh ile tebarüz ettirdiği cihetle, burada Osmanlı devletinin kuruluşuna imkân veren,

[57] *Orientalische Literaturzeitung*, 31, n. 12, 1928, p. 1038-1057.

hattâ onu kolaylaşdıran bu haricî âmillerden de bahsedecek değiliz. Binaenaleyh, gerek umumiyetle malûm olan bu haricî şartları, gerek bu büyük tarihî oluşun -şimdiye kadar iyzaha çalıştığımız- ictimaî âmillerini gözönünde tutarak, ibtida Osmanlı devletinin doğma ve büyüme safhalarını, XIV'üncü asır sonuna kadar, şematik bir şekilde arz ve iyzah edelim ve sonra, bu büyük hâdisenin başlıca âmillerini ve bilhassa dahilî âmillerini iyzaha çalışalım.

A. Tarihî Vâkialar

Daha ilk Selçuk futuhatı esnasında Anadolu'ya gelerek muhtelif yerlere iskân edilmiş olan Kayı Oğuzları'ndan küçük bir kısım, XIII'üncü asır sonlarında Anadolu'nun şimal-i garbîsinde ve Türk -Bizans hududu üzerinde yaşıyordu. Bunların XIII'üncü asrın son yarısında Paflagonya'daki kudretli Türk Emîr'i Umur'un maiyyetinde, civarlarındaki Bizanslılar'la mücadelelerde bulundukları tahmin olunabilir. Zekî ve iradeli bir aşiyret reisi olan Osman, Anadolu'daki Bizans topraklarının o zamanki anarşisinden ve metrûk vazıyetinden istifade ederek, arazisini yavaş yavaş genişletmeğe başladı. Iznık havalisine doğru tehdidkâr bir vazıyet alan Osman'a karşı Muzalon kumandasındaki Bizanslılar'ın Koyunhisarı(Baphaeon)'ndaki harbleri, imparatorluk ordusunun onunla ilk temâsıdır (1301; Muralt'a göre 1302). Gerek merkezde, gerek Balkanlar'da türlü gailelerle meşgul olan ve garbî Anadolu'da Germiyan Oğulları ile ona tâbi sahil beylikleri gibi kuvvetli düşmanlarla uğraşan Bizans, uzun müddet Osman'a karşı bir harekette bulunmak imkânını bulmadı. Kendi kuvvetleriyle kendini müdafaaya mecbur olan bâzı mevkıler ve nihayet epeyi yıllardanberi mülhakat köylerini kaybetmiş olan Bursa sukût etti (1326). Osmanlılar'ın mütemadî ilerilemelerinden ve Izmk'ın tehdid edilmesinden telâşa düşen genç imparator Andronic III., 1329'da Pelekcanon'-bu günkü Maltepe- de Orhan'ın ordusu ile yaptığı harbi kayb etti ve Iznık 1331'de Orhan'ın eline geçti. 1337 veya 1338'de İzmid'i de ele geçiren Osmanlı Beyliği, artık Kocaeli yarım adasına hâkim olmuştu. Bu zamanlardan başlayarak galiba 1360 senelerine kadar, Osmanlı devleti, parça parça Karesi Beyliği

arazisini de ilhaka muvaffak oldu. XIV'üncü asır ilk yarısının son yıllarında Osmanlı devletinin vazıyetinden bahseden İbn Baṭṭûṭa ve 'Omarî, Orhan'ın faaliyetinden, kuvvetli bir orduya mâlikiyetinden bahsederler.

Aydın Oğulları devletinin kuvvetli hükümdarı Gâzi Umur Bey'in ölümünden sonra, dahilî ve haricî türlü türlü gailelerle meşgul olan Bizans, Orhan'ın yardımını daha ehemmiyetle te'mine çalıştı. Orhan, artık Bizans'ın dahilî işlerine de kuvvetle müdahale ediyordu. İşte bu münasebetlerle 1345'denberi Avrupa kıt'asına geçmekte olan Osmanlılar, nihayet, çok şiddetli bir hareket-i arz neticesinde kale divarlarının yıkılmasından istifade ederek Gelibolu'ya yerleşdiler, Anadolu'dan ve bilhassa Karesi'den birçok Türkler buraya gelip yerleşdikleri gibi, Orhan, bâzı göçebe aşiyretleri de buraya sevketti. Trakya halkının kaçabilen kısmı, Osmanlı istilâsı önünde muhaceret ediyor, boş kalan yerler Anadolu'dan gelen Türkler'le dolduruluyordu. 1359'da başlayan bu hareket, şimdiye kadar yalnız Osmanlılar'ın değil, onlardan evvel diğer sâhil emaretlerinin de yapmış oldukları gibi *geçici bir istilâ* değil, *hakikî bir yerleşme* idi ve asırlar görmüş pâyıtaht, ilk defa olarak, Osmanlı tehlikesini, kelimenin bütün şümûlü ile idrak edebildi.

Murad I. tahta çıkdığı zaman, Gelibolu, ileri bir hareket üssü olmak üzre, Türkler Avrupa kıyısında kat'î surette yerleşmişler, hattâ Trakya futuhatı epeyi ilerilemişti. Orhan'ın tecrübeli kumandanları 1360-1361 seferiyle Trakya'nın strateji bakımından en mühim yerlerini ele geçirmişlerdi. Murad'ın 1389'a kadar süren saltanatı, Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetinin sarsılmaz bir şekilde yerleşmesi gayesini istihsal etmişti. Pâyıtahtlarını Edirne'ye nakleden Osmanlılar, Trakya'yı, Makedonya ve Bulgaristan'ı zabt ve oldukça mühim kemmiyette Türk muhacirleriyle iskân etmişler ve nihayet Kosova meydan muharebesinde Sırbistan'ı da ortadan kaldırmışlardır. Balkanlar'daki muzafferiyetlerle kuvveti artmış olan Osmanlı devleti, Murad zamanında Anadolu'da da hududlarını genişletmiş, Ankara ve havalisini, Germiyan ve Hamid Oğulları arazisinin mühim birkısmını almış, Karamanlılar'ı mağlûb etmişdi. Kat'iyetle denilebilir ki, Bayezid I. tahta çıkdığı zaman, Osmanlı devleti Anadolu'da ve Balkanlar'da sağlam ve kuvvetli bir imperatorluk şeklinde ku-

rulmuş bulunuyordu. Onun bir kat daha büyüttüğü ve kuvvetlendirdiği bu siyasî binanın ne kadar sarsılmaz temellere dayandığı, biri parlak bir zaferle, diğeri hükümdarın esaretiyle biten *Nigebolu* ve *Ankara* muharebeleri gibi iki büyük tecrübe ile sabit olmuştur.

B. Osmanlı Devleti'nin İnkişafındaki Âmiller

Osmanlı devletinin ilk kuruluş asrına bu umumî bakıştan sonra, bu büyük tarihî ameliyenin başlıca âmillerini kısaca sıralayabiliriz:

1. Osmanlılar'ın Türk-Bizans hududu üzerinde bulunmaları yâni coğrafî vazıyetleri. -Nitekim garbî Anadolu'da Bizans hududları üzerinde bulunan diğer birtakım Türk kitlelerinin de –hattâ bâzılarının Osmanlılar'dan evvel ve onlardan daha kuvvetli– siyasî teşekküller vücude getirdiklerini göstermiştik ve bunun bütün sebeplerini iyzah etmiştik.

2. Osmanlı hudutlarındaki Türk beyliklerinin bu yeni teşekküle karşı hasmâne bir harekette bulunmamaları.. İbtida Paflagonya Emîri Umur'a tâbi olduğu tahmin edilen Osman, Umur'un ölümünden Paflagonya'nın *Candar Oğulları*'na geçmesine kadar devam eden müddet zarfında, hareketlerinde serbest kalmış ve galiba o sahadaki bâzı küçük kuvvetler de bu karışıklık zamanında ona iltihak etmişlerdir. Candar Oğulları, bir taraftan Karadeniz sahil memleketlerini elde etmek, muhtemel bahrî taarruzlara karşı koymak, diğer taraftan da Orta Anadolu'daki İlhânî valierine, sonra *Eretnalar*'a ve kendisiyle hem-hudud sair Türk siyasî heyetlerine karşı vazıyetini muhafaza etmekle meşgul olduğu için, Bizanslılar aleyhine mücadelede bulunan bu küçük teşekkül hakkında fena bir fikir besliyemezdi.

Germiyanlılar'a gelince, orta ve cenubî Anadolu'daki büyük siyasî kuvvetlere muvaffakıyetle mukabele edecek vazıyette bulunan bu kudretli devlet de Bizanslılar'dan futuhat yapmakla meşguldü. İbtida kendi kumandanları tarafından te'sis edilip kendisine tâbi olan Aydın, Saruhan gibi sahil beylikleri kuvvetlendikten sonra bir *iç devleti* mahiyetinde kalan bu devlet, Karahisar'ı ve İnanç Oğulları'na tâbi memleketleri zabt

ettikten sonra, Hamid Oğulları'na ve bilhassa Karamanlılar'a karşı mevkıini muhafazayı düşünüyordu.

Menteşe, Aydın, Saruhan, Karesi Oğulları'na gelince, bunların ta'kiyp ettikleri futuhat yolları ve hedef tuttukları gaye, hele ilk zamanlarda, Osmanlılar'ınki ile aslâ teârüz etmiyordu. Bizanslılar'ın bir aralık onları Osmanlılar aleyhine teşvik etmesi, hiçbir netice vermemişdi. Çünkü, karşılarında başka düşmanlar vardı. İşte bu suretle, Anadolu'nun umumî siyasî vazıyeti Osmanlılar'ın ilk zamanlarında serbestce hareketlerine meydan bırakmışdı.

3. Osmanlılar'ın Asya'da kendileriyle hem-hudud Bizans topraklarını aldıktan sonra Avrupa'ya geçmelerini ve Balkanlar'-da sağlam surette yerleşmelerini kolaylaşdıran âmiller, cenub-ı şarkî Avrupa'nın Ortazaman tarihiyle uğraşan muhtelif âlimler ve bilhassa Slâv ve Bizans tetkikleri mutehassısları tarafından oldukca sarih surette aydınlatılmış olduğundan, ilim âlemince esasen malûm olan o cihetleri meskût geçiyorum.

4. İlk Osmanlı hükümdarları, Anadolu'daki Bizans topraklarını zabtetmek ve orada esaslı surette yerleşmek için muhtac oldukları maddî ve mânevî kuvvetleri, garb serhadlerindeki diğer beylikler gibi, XIII'üncü asrın ikinci yarısındanberi garb hududlarına gelip birikmekte olan göçebe, köylü, şehirli Türk unsurlarından kâfî derecede te'min etmişlerdi. Sahil beylikleri, yalnız Bizanslılar'a değil, denizci Latin kuvvetlerine karşı da devamlı bir netice te'min etmeyen mütemâdî harblerle hırpalanırken, Osmanlı Beyliği kendisini yormayan yavaş, fakat sağlam adımlarla hududlarını genişletiyor, mütemadî kuvvetini artırıyordu. Osmanlılar Gelibolu'yu zabtetmeden evvel, Hıristiyan âlemi onların mevcudiyetleriyle alâkadar bile değildi. Halbuki, bilhassa Gāzî Umur Bey'in parlak fakat neticesiz seferleri, Papa başta olmak üzre, Akdeniz Hıristiyan âlemini galeyana getirmiş ve Umur'un ölümiyle beraber İzmir'in de zabtını mucib olmuştu. Osmanlı devletinin kuruluşunda, coğrafî vazıyetinin diğer hudud beyliklerinden farklı olan bu hususiyeti yâni karşılarında yalnız Bizans'ı muhasım olarak bulması da hesaba katılmak lâzımdır.

Yoksa, ondan evvelki âmiller, diğer sahil beyliklerinin kuruluşunda da, hemen ayni şekilde mevcuddu.

5. Osmanlılar hâriç olmak üzre, diğer sahil beyliklerinde devlet bütün ailenin müşterek malı addolunuyor, prenslerden her biri kendine ait olan sâhada müstakil olarak hüküm sürüyordu. Gerçi ailenin en büyüğü *nazarî* olarak diğerleri üzerinde bir nevi *metbu'luk* hakkını hâizdi; fakat bunu, ancak maddî bakımdan en kuvvetli olduğu zaman tatbik edebiliyordu. Aydın Oğlu Mehmed Bey, Birgi'de hükümran olduğu zaman, küçük oğlu yanında bulunuyor, diğer oğullar ayrı yerlerde hükümran bulunuyorlar. Bunlardan hepsinin ayrı kuvvetleri vardı. Umur Bey, ilk Gelibolu seferine babasının arzusu hilâfına olarak gidiyor. Babasının ölümünden sonra, kendisinden büyük bir kardeşi bulunduğu halde, amcalarının ve kardeşleri Khıḍr Bey'in ısrarı ile beylik tahtına geçiyor. İşte bu vazıyet, bütün sahil beyliklerinde sık sık dahilî rekabetler, mücadeleler tevlit ediyor ve onları zaif düşürüyor. Halbuki Osmanlı devletinde bütün kuvvet bir tek hükümdarın elindedir. Öyle görünüyor ki, Murad I. de, muahharan oğlu Bayezid'in yapdığı gibi, hâkimiyette kendine rakib ve müddeî bırakmamak için kardeşlerini ortadan kaldırmıştır. Osmanlı devletinin XIV'üncü asırda dahilî mühim bir sarsıntıya uğramamasında "*hâkimiyetin taksim edilmemesi*" usûlü büyük bir âmil olmuştur. Bu, acaba hukukî bir tekâmül netîcesi midir, yoksa hükümdarların şahsî tecrübelerinin bir tatbikı midir, birşey söylenemez. Yalnız, bunun, İslâm âmme hukuku prensiplerine uygun olduğunu kaydedelim.

6. Osmanlılar'ın, Karesi arazisinden mühim bir kısmını kolayca aldıkdan sonra, Avrupa'ya geçib Gelibolu'da yerleşivermeleri, devlet bünyesinin kuvvetlenmesinde büyük bir âmil oldu. Çünkü, boş ve zengin toprak bulup yerleşmek maksadiyle, birçok göçebe unsurlar, fakir köylüler, Rumeli'nin zengin *Tımârları*'na nâil olmak isteyen birçok Sipâhiler, Orta Anadolu'dan, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe gibi sahil beyliklerinden Trakya'ya ve Makedonya'ya geldiler. Devletin iskân maksadıyle naklettiği kitlelerden başka, şahsî arzulariyle gelenlerin de her halde büyük bir yekûn tuttuğu tahmin olunabilir. Sahil beylikleri halkından birçokları, vaktiyle beylerinin maiyyetinde gelip

geçmiş oldukları bu zengin ve güzel Rumeli sâhasını daha eskiden tanıyorlardı. Osmanlı devleti bu suretle Anadolu'daki komşularının zararına kuvvetini mütemadiyen artırıyordu. Anadolu'dan Rumeli'ye Türkler'in böyle mühim kitleler hâlinde, nakilleri, xv'inci asırda da devam edecektir.

7. Osmanlılar'ın Balkanlar'daki fütuhatı kendileri için nüfusca büyük zayiatı mucib olmadan, kolaylıkla yapılmışdı. Bu fütuhatta harble beraber zabtolunan yerlerden mebzûl ganimet ve esir alınıyordu. Ekseriyetle genç çocuklardan mürekkeb olan bu esirlerden devlet namına alınan *beşte bir* hisse Anadolu'ya sevkedilerek Türkler arasında terbiye ediliyorlar ve orada Türkçe öğrenip İslâm olduktan sonra, askerlikte kullanılıyorlardı.

Anadolu'da büyük askerî fiyeflere mâlik olan kumandanlar, yahud daha küçük fiyef sahibleri, hisselerine düşen esirleri ya satıyorlar, yahud İslâm âdetine göre terbiyeden sonra kendi maiyyetlerinde kullanıyorlardı. xv'inci asrın ilk yarısında Anadolu'da Hıristiyan ahalisiyle beraber herhangibir işe vakfedilen köylerin mevcudiyetini biliyoruz. Kat'î birşey söylenememekle beraber, bunların böyle esirlerden mürekkeb köyler olduğu tahmin olunabilir. Eğer böyle ise, bu esirlerden ancak birkısmının- belki yaşları küçük olanların- ihtida ettirildiği, kısm-ı âzamının büyük arazî sahibleri tarafından kendi topraklarında ziraat işlerinde kullanıldığı meydana çıkar.

Sulh yolu ile zabtedilen yerlerdeki halk, muayyen vergilerini vermek üzre, yerlerinde bırakılıyordu. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz serserî derviş zümreleri, Hıristiyan halk arasında mütemâdî bir İslâm propagandası yapmakla meşguldüler. *Bogomil*'ler gibi ortodoks kilisesine düşman *Hérétique* zümreler arasında, islâmiyetin kolaylıkla yayıldığı tasavvur olunabilir. Aristokrasi arasında da ekonomik ve psikolojik sebeblerle ihtidalar vukû bulduğu tabiîdir. Fakat bu ihtidaların xıv'üncü asırda öyle büyük mikyasta vukûa gelmediği söylenebilir. Bunu daha sonra, xv'inci hâttâ xvı'ncı asırlarda bilhassa Bosna'da ve Arnavutluk'da göreceğiz. Bütün bunlarda devletin hiçbir müdahalesi, tazyikı olmamış, devlet her zaman din serbestîsine, ruhanî sınıfların imtiyazlarına, cemaatlerin örf ve âdetlerine riayet etmiştir.

8. İptida, yukarıda söylediğimiz genç esirlerden teşkil edilen Yeniçeri kuvveti, hükümdarın maiyyetinde daimî bir piyade kuvveti idi. Fakat devletin en büyük askerî kuvvetini *Tımar* sahibi Sipahîler'in vücude getirdiği süvari kuvveti teşkil ediyordu. Bilhassa XIV'üncü asırda bu Yeniçeriler'in göze çarpacak bir ehemmiyetleri yokdu. *Devşirme* usûlü sistematik bir şekilde ancak XV'inci asırda Murad II. zamanında başlamıştır.

9. Zabtedilen arazinin muhtelif kıymette *Tımarlar*'a ayrılarak askerî vazife mukabilinde Sipahiler'e verilmesi, yahud daha büyük kıymette *zi'āmet* ve *khāṣṣ*'ların — varidatıyla mütenasib mikdarda asker tedarik etmek şartiyle — daha büyük kumandanlara verilmesi usûlü, Selçuk devleti zamanında olduğu gibi, Osmanlı devletinde de devam ediyordu. Babadan oğula kalan bu sipahilik, memlekette çok sağlam esaslara dayanan bir toprak aristokrasisi vücude getiriyordu. Kendi menfaatleri, varidatı kendilerine tahsis edilmiş olan yerlerin iktisadî yükselişine, yâni köylü sınıfının refahına müstenid olan bu sınıf, kendi mâlikânelerinde devletin de bir nevi mümessili idiler. XV'inci asırda Osmanlı devleti'nin gerek siyasî yükselişinde, gerek onun istinadgâhı olan iktisadi refahında bu sınıfın büyük rolü olmuştur. Vaktiyle uzun uzadıya müdafaa ve iyzah ettiğim gibi, bu usûlün Bizans'tan alınma olmayıp, büyük Selçuk İmparatorluğu'ndanberi devam edip geldiğini yine tekrar edeyim[58].

[58] *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseseleri Üzerine Te'siri.- Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası*, cild I, 1931, s. 165-313. Bu eserin vardığı neticelerin kısa bir hulâsası, Fransızca olarak şu başlık altında neşredilmiştir: *Les İnstitutions Byzantines ont-elles joué un rôle dans la formation des İnstitutions Ottomanes?* (VII e Congrès International des Sciences Historiques. Varşova kongresine takdim edilmiş olan tebliğler hulâsası, 1933.t. I. p. 297-302).

M. Guilland, tezimden, ancak bu hulâsanın çabucak kıraati neticesinde haberdar olduğu içindir ki, *Annales d'Histoire Economique et Sociale* (Juillet 1934, p. 426: *İnstitutions Byzantines, İnstitutions Musulmanes?*)'da, Bizans te'sirleri mes'elesini "menfi olarak hallettiğimi, fakat bunu, tarihçiye yakışan tarafsızlık ve serin kanlılıkla yapmadığımı" yazabilmiştir. Esas eserimde, Bizans'ın bilhassa Emevîler ve Abbasîler devirlerinde İslâm müesseselerine te'sirlerini, müsbet mu'talar olarak kaydettim. Türkler'e gelince, bu te'sirin onlar üzerinde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra değil, daha evvel âmil olduğunu meydana koyduğumu sanıyorum. (İslâm müesseseleri = Osmanlı müesseseleri) muadeletine gelince, bunun bütün mes'uliyetini, tabiî, M. Guilland'a bırakıyorum.

10. Osmanlı devleti'nin mülkî, askerî, adlî teşkilâtı, esasen Anadolu Selçukluları'nınkinin bir devamı mahiyetinde olup, kısmen İlhânîlerler ve biraz da Mısır Memlûkleri teşkilâtının te'sirleri altında kalmıştır. Vaktiyle genişçe sûrette iyzah etmiş olduğum bu mes'eleyi burada tekrar iyzaha kalkacak değilim. Osmanlı devleti, XIV'üncü asırda bütün bu teşkilât için muhtac olduğu unsurları pek az istisna ile, Türkler arasında bulmuştur. Devletin büyük ricali ve kumandanları ise - Mihal Oğulları gibi bir iki istisna ile - kâmilen yüksek Türk aristokrasisine mensubdular. Osmanlı hanedânının yükselişiyle müterâfik olarak yükselen ve onlarla beraber Osmanlı devletini kuran bu aristokarasi, XIV'üncü asırda bütün idareyi henüz ellerinde tutuyorlardı. Bunlar içinden büyük kumandalar, mâhir idareciler, yüksek teşkilâtcılar, ince diplomatlar yetişmişdi.

11. Bütün bu âmillere ilâve olarak, ilk Osmanlı hükümdarlarının, Osman'ın, Orhan'ın, Murad'ın ve bilhassa bu sonuncunun, büyük kuruculuk meziyetlerini de gözönünde tutmak lâzımdır. Büyük ve yaratıcı ferdlerin ictimaî hayatdaki hâkim rolünü nazar-ı itibare almayan - yanlış anlaşılmış - bir *déterminisme*, ictimaî hayatın ve tarihî tekâmülün çok mühim bir âmilini unutmuş olur.

Bütün bu iyzahlardan sonra, Osmanlı devletinin kuruluşunun mânasını, Anadolu Türklüğü'nün tarihî yürüyüşü bakımından, şu şekilde iyzah edebiliriz: Bu devlet, münkariz Selçuk Sultanlığı ile ve ona halef olan sair Anadolu beylikleriyle hiç alâkası olmayan yeni bir *uzviyet*, yeni bir *etnik ve siyasî teşekkül* değildir; bilâkis, yukarıdanberi iyzah ettiğimiz vechile, vaktiyle Anadolu Selçuk devletini, Dânişmendliler'i, Anadolu beyliklerini de kuran, Anadolu Türklüğü'nün XIII-XIV'üncü asırlardaki siyasî ve ictimaî tekâmülünden doğan yeni bir *synthèse*, yeni bir *tarihî terkip*'dir.

İNDEKS

UMUMÎ İNDEKS

Şahış adları ile, tarihî ve coğrafî isimler düz, tâbir ve ıstılahlar, kabile, boy, eser adları *italik* dizilmiştir. Herhangibir mânâ karışıklığına meydan vermemek için, *indeks*'te, Arap alfabesindeki: ا ، ع ؛ ت , ط ؛ ح ، خ , ه ؛ ذ ، ز ، ض ؛ ث ، س ، ص ؛ ق ، ك harflerine karşılık, sırasıyle a, 'a; t, ṭ; ḥ, kh, h; dh, z, ḍ; th, s, ṣ; ḳ, k harflerini kullanmış bulunuyoruz. Bu usûle, metin dahilinde de imkân nisbetinde riayet edilmiştir.

A

B

C

Ç

D

E

F

G

H

I

İ

J

K

Ş

T

U

V

Y

Z

DÜZELTMELER

Yanlış	Doğru	Sayfa	Satır
Fondation	*Foundation*	**1**	**13**
Yenieri	Yeniçeri	**4**	**38**
dokumantation	documentation	**15**	**9**
tenkiydiz	tenkidsiz	**16**	**21**
Şubh al-a'şā	Şubh al-a'şā	**57**	**37**
XIII'üncü	XII'nci	**49**	**22**
Bruvxelles	Bruxelles	**16**	**24**
burokrat	bürokrat	**61**	**39**
(métier)lererbabınm	(métier)ler erbabının	**63**	**1**
detânî	destânî	**69**	**30**
Abāķa	Abaķa	**77**	**7**
Zainu'l akhbār	*Zeyn'ul akhbār*	**85**	**33**
Péloponèss'de	Péloponèse'de	**93**	**17**
zur	sur	**96**	**33**
Ordry	Ordres	**96**	**34**
Hètèrodoxe	Hétérodoxe	**99**	**31**